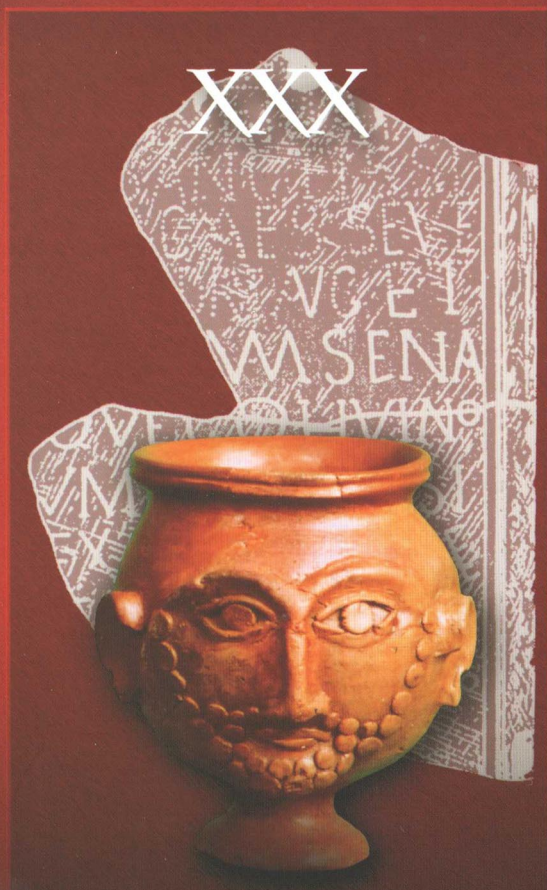


MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CVMIDAVA



editura
c2design

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CVMIDAVA
XXX

Brașov, 2007

CVMIDAVA

Fondat 1967

Colegiul de redacție:

drd. Radu Ștefănescu - redactor responsabil

prof. univ. dr. Alexandru Vulpe, membru al Academiei Române

prof. univ. dr. habilitat Ion T. Niculiță, Universitatea de Stat din Republica Moldova - Chișinău

Secretariatul de redacție:

Ionel Bauman

Dinu Crăciun

CVMIDAVA

Anuarul Muzeului Județean de Istorie Brașov. Orice corespondență se va adresa: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

CVMIDAVA

History Museum's Annual. All the correspondence will post to: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

CVMIDAVA

Jahrbuch des Geschichtsmuseums des Kreises Brașov-Kronstadt. Anschrift der Redaktion: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

CVMIDAVA

Annuaire de Musée d'Histoire de Brașov. Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

Inscripția și vasul antropomorf de pe copertă au fost descoperite în castrul roman de la CUMIDAVA - Râșnov

Fotografia vasului de pe copertă a fost realizată de Terezia Simon

CVMIDAVA XXX

Brașov, Editura C2 design, 2007

144 p, il.; 24 cm

ISSN 1224-502X

*Editura **C2 design**, Brașov, tel./fax: 0268-410612*

*Coperta: **Adriana Seculin**, **Carmen Caplat***

*Machetare, prelucrare poze: **Mioara Asmarandei***

*Tipografia **BRASTAR Print***

str. Dorobanților nr. 6, 500009 Brașov, tel./fax: 0268-475737

Comanda nr. 2068 / 29.11.2007

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

Cuprins

Florea Costea	
<i>Așezarea Petrești de la Hălmeag, comuna Șercaia, jud. Brașov</i>	11
Alexandru Stănescu	
<i>Despre formula H. M. H. N. S. și atestarea fundațiilor funerare în inscripțiile latine din Dacia romană</i>	20
Zsolt Székely	
<i>Așezarea culturii Sântana de Mureș-Cerneahov de la Albiș (com. Cernat, jud. Covasna)</i>	34
Florea Costea	
<i>O brățară din perioada migrațiilor, descoperită în cetatea feudală de pe Măgura Codlei, jud. Brașov</i>	41
Voica Istrate	
<i>Reprezentări de cuțite de masă în frescele medievale de pe teritoriul României (secolele XIV-XVI)</i>	46
Grigore Țopan	
<i>Boierul Gheorghe Cantacuzino din Brașov versus Episcopul Ioan Giurgiu Pataki de la Făgăraș (1713-1727)</i>	57
Vasile Oltean	
<i>Bicentenar Ioan Popazu – protopop al Brașovului și primul episcop al Caransebeșului (1808-1889)</i>	68
Gernot Nussbächer	
<i>Contribuții privind clădirea Muzeului memorial „Casa Mureșenilor”</i>	82
Gh. A. Știrbăț	
<i>Nicolae Iorga și Marea Unire, I (1914-1918)</i>	90
Ion Zainea	
<i>Comisariatul munților Apuseni și programul său de redresare economică a regiunii (1934-1936)</i>	104
Ioan Opreș	
<i>Despre unele reacții ale clerului ortodox român la presiunile revizioniste</i>	116
Zbyšek Šustek	
<i>Reforma monetară din 15 august 1947 în raportul Ambasadei Cehoslovaciei la București</i>	121
Valerica Sîrghie	
<i>„Dumnezeștile și Sfintele liturgii”. Probleme de restaurare</i>	124

Ligia Drăghici

<i>Restituiri – 15 ani de la înființarea Laboratorului de restaurare carte veche – document al Muzeului Județean de Istorie Brașov</i>	131
--	------------

Elisabeta Marin

<i>Schimb de experiență Norvegia-România prin programul Leonardo da Vinci „Migrare, Emulare și Codificare durabilă – formarea de experți în managementul documentelor și soft, în salvarea și restaurarea documentelor și soft, în salvarea și restaurarea documentelor, în tehnici de emulare și codare XML a textelor, cu aplicație în cărțile vechi și rare”</i>	136
---	------------

Contents

Florea Costea	
<i>Petrești Site in Hălmeag, Locality of Șercaia, County of Brașov</i>	11
Alexandru Stănescu	
<i>The formula H. M. H. N. S. and the certification of the funerary foundation in latin inscriptions in Roman Dacia</i>	20
Zsolt Székely	
<i>The Location of the Sântana de Mureș-Cerneahov Culture in Albiș (Locality of Cernat, County of Covasna)</i>	34
Florea Costea	
<i>A Bracelet Dating since the Migrations' Period, Discovered in the Feudal City Neighboring Măgura Codlei, County of Brașov</i>	41
Voica Istrate	
<i>Representations of Table Knives in the Medieval Frescos on the Romanian Territory (XIV-XVI centuries)</i>	46
Grigore Țopan	
<i>The boyar Gheorghe Cantacuzino of Brașov versus the Bishop Ioan Giurgiu Pataki of Făgăraș (1713-1727)</i>	57
Vasile Oltean	
<i>Bicentenary of Ioan Popazu – Archpriest of Brașov and the First Bishop of Caransebeș (1808-1889)</i>	68
Gernot Nussbächer	
<i>Contributions Regarding the Building of the "Casa Mureșenilor" Memorial Museum</i>	82
Gh. A. Știrbăț	
<i>Nicolae Iorga and the Great Union, I (1914-1918)</i>	90
Ion Zainea	
<i>The Commissariat of the Western Carpathians and its Economic Rehabilitation Program in the Area (1934-1936)</i>	104
Ioan Opreș	
<i>On Certain Reactions of the Romanian Orthodox Clergy to the Revisionist Pressures</i>	116
Zbyšek Šustek	
<i>The Monetary Reform of August 15th 1947 in the Report of the Czechoslovakian Embassy in Bucharest</i>	121

Valerica Sirghie	
<i>"The Holy and Divine Masses". Restoration Issues</i>	124
Ligia Drăghici	
<i>Restitutions – 15 Years since the Foundation of the Laboratory for the Restoration of Ancient Books – document belonging to the Braşov County History Museum ...</i>	131
Elisabeta Marin	
<i>Norway-Romanian Exchange of Experience through the Leonardo da Vinci Program "Migration, Emulation and Lasting Encoding – the training of experts in the documents management and software, in the recuperation and restoring of documents and software, in the recuperation and restoration of documents, XML emulation and encoding techniques of texts, applied to ancient and rare books" ..</i>	136

Inhaltsverzeichnis

Florea Costea	
<i>Die Siedlung Petrești von Hălmeag, Gemeinde Șercaia, Kreis Kronstadt</i>	11
Alexandru Stănescu	
<i>Über die H. M. H. N. S. Formel und die Beurkundung der Grabstiftung in den lateinischen Inschriften aus dem römischen Dakien</i>	20
Zsolt Székely	
<i>Der Standort der Sântana Kultur von Mureș-Cerneahov bei Albiș (Gemeinde Cernat, Kreis Covasna)</i>	34
Florea Costea	
<i>Ein Armreif aus der Zeit der Völkerwanderungen, entdeckt in der Feudalburg auf dem Zeidner Berg, Kreis Kronstadt</i>	41
Voica Istrate	
<i>Darstellungen von Tafelmessern in den mittelalterlichen Fresken auf dem Gebiet Rumäniens (XIV-XVI. Jahrhundert)</i>	46
Grigore Țopan	
<i>Der Bojar Gheorghe Cantacuzino aus Kronstadt versus den Bischof Ioan Giurgiu Pataki aus Fogarasch (1713-1727)</i>	57
Vasile Oltean	
<i>Zweihundertjähriges Jubiläum von Ioan Popazu – Erzpriester von Kronstadt und erster Bischof von Caransebeș (1808-1889)</i>	68
Gernot Nussbächer	
<i>Beiträge über das Gebäude des Gedenkmuseums „Casa Mureșenilor“</i>	82
Gh. A. Știrbăț	
<i>Nicolae Iorga und die Große Vereinigung, I (1914-1918)</i>	90
Ion Zainea	
<i>Das Kommissariat der Westkarpaten und sein wirtschaftliches Programm zum Wiederaufbau der Region (1934-1936)</i>	104
Ioan Opreș	
<i>Über einige Reaktionen des orthodox- rumänischen Klerus gegenüber den Revisionstendenzen</i>	116
Zbyšek Šustek	
<i>Die Währungsreform vom 15. August 1947 im Rahmen des Berichtes der tschechoslowakischen Botschaft in Bukarest</i>	121

Valerica Sirghie	
„Die Göttlichen und Heiligen Messen“. Restaurierungsprobleme	124
Ligia Drăghici	
Restaurationen – 15 Jahre seit der Gründung des Labors für das Restaurieren von alten Büchern – Urkunde des Geschichtsmuseums des Kreises Kronstadt	131
Elisabeta Marin	
Erfahrungsaustausch Norwegen-Rumänien durch das Leonardo da Vinci Programm „Wanderung, Emulation und dauerhafte Verschlüsselung – Ausbildung von Fachleuten für das Urkunden- und Softwaremanagement, für die Rettung und das Restaurieren von Urkunden und Dateien, für die Speicherung und das Restaurieren von Urkunden, für Emulationsmethoden und XML- Verschlüsselung der Texte, mit Anwendbarkeit auf alte und seltene Bücher“	136

Florea Costea <i>L'Habitat Petrești de Hălmeag, localité de Șercaia, département de Brașov</i>	11
Alexandru Stănescu <i>Sur la formule H. M. H. N. S. et l'attestation des fondations funéraires dans les inscriptions latines de la Dacie Romaine</i>	20
Zsolt Székely <i>La location de la culture Sântana de Mureș-Cerneahov d'Albiș (localité Cernat, département de Covasna)</i>	34
Florea Costea <i>Un bracelet de l'époque des migrations, découverte dans la cité féodale de Măgura Codlei, département de Brașov</i>	41
Voica Istrate <i>Représentations de couteaux à manger dans les frêses médiévales du territoire de la Roumanie (XIV-e – XVI-e siècles)</i>	46
Grigore Țopan <i>Le boyard Gheorghe Cantacuzino de Brașov versus l'évêque Ioan Giurgiu Pataki de Făgăraș (1713-1727)</i>	57
Vasile Oltean <i>Bicentenaire Ioan Popazu – archiprêtre de Brașov et le premier évêque de Caransebeș (1808-1889)</i>	68
Gernot Nussbächer <i>Contributions concernant le bâtiment du Musée Memorial « Casa Mureșenilor »</i>	82
Gh. A. Știrbăț <i>Nicolae Iorga et la Grande Union, I (1914-1918)</i>	90
Ion Zainea <i>Le commissariat des Carpates d'Ouest et son programme de redressement économique de la région (1934-1936)</i>	104
Ioan Opreș <i>Sur certaines réactions du clergé orthodoxe roumain aux pressions révisionnistes</i>	116
Zbyšek Šustek <i>La réforme monétaire du 15 août 1947 dans le rapport de l'Embassade de la Tchécoslovaquie à Bucarest</i>	121

Valerica Sirghie

« Les liturgies divines et saintes ». Problèmes de restauration	124
---	-----

Ligia Drăghici

Restitutions – 15 ans dès la fondation du Laboratoire de restaurations des livres anciens – document appartenant au Musée Départementale d'Histoire de Braşov	131
---	-----

Elisabeta Marin

Échange d'expérience Norvège – Roumanie par le programme Leonardo da Vinci « Migration, Émulation et Codification Durable – la formation des experts dans la gestion des documents et logiciel, dans la récupération et la restauration des documents et logiciel, dans la récupération et la restauration des documents, dans des techniques d'émulation et codification XML des textes, applicable pour les livres anciens et rares »	136
---	-----

AȘEZAREA PETREȘTI DE LA HĂLMEAG, COMUNA ȘERCAIA, JUDEȚUL BRAȘOV

Florea Costea
e-mail: cst_florea@yahoo.com

Concomitent cu săpăturile arheologice sistematice efectuate la Șercaia, punctul „Băluș”, unde a fost cercetată o așezare dacică din epoca „clasică”¹ și alta post-romană², în împrejurimi au avut loc cercetări de teren și s-au practicat sondaje, cu scopul de a se identifica și alte situri pentru care urmau a se propune săpături de salvare. Asemenea săpături s-au făcut la Hălmeag, în punctul „Valea Mâții”, loc situat la aproximativ 3,5 km nord-vest de localitate, pe drumul ce traversează așezarea și continuă spre Felmer, unde de asemenea sunt semnalate importante stațiuni dacice, romane și post-romane³. Cu certitudine este vorba despre drumul pe care în anul 1855 a fost descoperit cunoscutul scut roman cu inscripție⁴, iar de curând a fost repertoriată o așezare civilă din vremea provinciei, situată cu aproximativ 500 m mai spre nord-vest de locuirea Petrești⁵ și rămasă atunci necercetată.

Situată pe malul stâng al pârâului Felmer (fig. 1/1), așezarea Petrești a fost identificată de către Ioan Ciupea și sondată ulterior de către același împreună cu subsemnatul și cu I. Glodariu. Săpătura de salvare nu a fost însă efectuată de către I. Glodariu și I. Ciupea, așa cum apare în monografia Profesorului Iuliu Paul⁶, ci de către semnatul acestor rânduri împreună cu Ioan Ciupea, directorul Muzeului Țării Făgărașului.

Întregul material rezultat (inclusiv fragmentele ceramice dacice și cele feudal-timpurii) a intrat în colecția instituției abia numite, care a finanțat cercetarea.

Așezarea Petrești de la Hălmeag este considerată de către Iuliu Paul ca „aparținând (după materialele recoltate) fazei A-B de sfârșit și B incipient (grupa stilistică A-BIIb)”⁷.

Cercetarea a constat în practicarea a trei secțiuni, toate în lunca dintre drum și pârâul Felmer.

Secțiunea I (Fig. 1/2-3, Fig. 2/1, cu dimensiunile de 25 x 1,50 m).

Stratigrafia (de sus în jos): 1-pământ întors de plug, negru, aluvionar, gros între 20 și 25 cm. În cea mai mare parte a suprafeței, însă, „pământul întors de plug” are o grosime de peste 75 cm, datorită scarificărilor repetate prin care s-a încercat transformarea locului din luncă inundabilă în teren agricol (brazdele au fost trase de-a lungul pârâului, după cum rezultă din profilul SI în care adâncimile sunt diferite, poate tocmai din cauza rezistenței opusă de construcțiile de piatră); 2-strat de aceeași culoare, puțin mai compact decât cel de la suprafață, care coboară până la 65-70 cm în porțiunile neafectate de scarificări; 3-strat de cultură, a cărui grosime depășește de regulă 50 cm; 4-pământ galben, lutos, impermeabil, steril arheologic (fig. 2-3).

De la adâncimea de 20-30 cm, deci sub „recentul” strat arabil încep să apară, răscolite, materialele arheologice. În m 1, la adâncimea amintită, s-

au găsit câteva fragmente ceramice dacice, de la vase cenușii lucrate la roată și multe fragmente de la vase eneolitice. În metri următori (până la m 14) nu s-a găsit decât ceramică Petrești. În m 14-15, sub pământul arabil, s-au găsit și câteva fragmente ceramice databile în secolele VIII-X, cele mai multe foarte rulate. Este posibil ca ele (poate și cele dacice) să fi ajuns aici de pe terasa din apropiere dar în amonte de drum, mai propice locuirii în primul rând pentru că era ferită de inundație.

De la minus 0,30m la minus 0,50 m, uneori chiar sub un metru față de actualul nivel de călcare, se constată o depunere consistentă de ceramică eneolitică, roșie, cafenie sau neagră (fig.1/2-3, fig.2/1). Câteva fragmente păstrează urme de vopsea roșie, unul integral și frumos decorat cu motive geometrice. Pasta este fină iar recipientele sunt atât de bine finisate încât lasă impresia a fi lucrate la roată. Cele mai multe provin din părțile superioare ale vaselor, nelipsind însă fundurile (în general plate, foarte rar puțin profilate). Predomină buzele cu muchia rotunjită, dar există și exemplare fațetate. Corpul este de cele mai multe ori globular, dar se întâlnesc și profile tronconice (părți superioare) sau bitronconice. Unele au caneluri pe corp și alveole pe buză, alternând cu sectoare fațetate. Foarte rare sunt vasele din pastă grosieră, barbotinate.

Se cuvine subliniat că profilele vaselor din pastă fină, gălbuie, sunt asemănătoare sau identice aceloră confecționate din pastă roșie.

Complexe. În m 1-2, în profilul estic, se conturează o groapă în formă de căldare, ce pătrunde în pământul steril cu numai 40 cm (G1). Din m 5, la numai câțiva centimetri sub pământul întors de plug, începe o podea de lut înroșit, groasă între 10 și 20 cm, care se termină abia în m 14 și care aparține *Locuinței 1* (fig. 3). În m 5-7 s-a observat, în partea de est a secțiunii, o structură de calupi rectangulari din lut fățuit, aflată în poziție înclinată față de podea, fără a se sprijini complet pe aceasta, din cauza chirpicului sfărâmat, provenit tot din perete, de unde se poate deduce că prăbușirea acestuia nu s-a produs instantaneu. După îndepărtarea depunerilor din jurul lor, aceste „cărămizi” de dimensiuni neobișnuite (pentru omul modern) au putut fi parțial măsurate. Cea mai bine păstrată dintre ele avea dimensiunile de 38 x 20 x 14 cm și prezenta pe partea inferioară urme de crengi groase de 7-10 cm, urme observate și la cele fragmentare, sfărâmate în cădere. Era evident că avem de-a face cu un segment de perete prăbușit spre interiorul construcției, peste un *cuptor cu vatra din lespezi de gresie unite cu lut*. Lățimea porțiunii căzute este de aproape doi metri, ceea ce poate sugera aproximarea înălțimii peretelui. Sub această masă de chirpici se afla o lentilă (strat) de pământ negru și cenușă, gros de numai 2-5 cm, depus pe o podea de lespezi de gresie de diferite dimensiuni, subțiri dar foarte bine îmbinate. Între partea prăbușită și podea nu existau materiale, de unde se poate deduce că în momentul căderii peretelui această zonă a complexului era abandonată. Curios este că în continuarea secțiunii, printre dar mai ales sub fragmentele de perete căzut, se aflau vase sparte și chiar scheletul unei bovine, amănunt care ni se pare deosebit de interesant: complexul putea fi compartimentat în locuință și anexe, la abandonare ocupanții lui neavând răgazul de a se ocupa și de cele din urmă.

Aproape tot peretele prăbușit a fost ars secundar, semn că sălașul (?) a

fost mistuit de un incendiu puternic.

În m 11-12 se afla o *vatră simplă, din lut fățuit așezat direct pe podea*. Adăugăm că în dărâmăturile de deasupra cuptorului pomenit mai sus se afla și un fragment dintr-un trunchi de con din lut ars, foarte probabil dintr-o gură de foale de la un cuptor de redus minereul, sigur din epocile care au urmat.

Nu s-au semnalat gropi de par, ceea ce nu înseamnă că ele nu au existat, suprafața săpată fiind infimă în raport cu întregul complex.

Până la capătul secțiunii, la adâncimea de 35-40 cm, se mai aflau în amestec fragmente ceramice eneolitice și prefeudale.

Secțiunea II (cu dimensiunile de 15 x 2 m).

Stratigrafia (în aceeași succesiune): 1-pământ aluvionar, gros de 1,07-1,10 m, răscolit în bună măsură prin scarificări, dar în care se observă totuși stratul arabil recent, gros de 25-30 cm; 2-nivel de „depunere” arheologică artificială, ce coboară până la adâncimea de 2m, format tot aluvionar, proces ce a angrenat materiale aflate în amonte, de unde se poate deduce că în vremea locuirii Petrești aici era o pantă serios înclinată, colmatată ulterior, conținând fragmente ceramice eneolitice atipice.

Complexe. De la m 4,35 la m 8,80, pe profilul de SV iar în plan de la m 5,10 până la m 6,20 pe partea opusă, la adâncimea de 1,01-1,07 m se profilează o locuință (L2). Pătrunderea sub această adâncime a pus în evidență o aglomerare de bolovani și pietre calcaroase sau de gresie aflate în dezordine, totul adus din altă parte. Împreună cu acestea se aflau cărbuni și fragmente ceramice, tot atipice, cafenii. Rostul acestor pietre nu este clar, neputând fi vorba nici despre o podea, nici despre un cuptor, mai ales că ele nu sunt afumate sau înroșite de foc.

Secțiunea III (cu dimensiunile de 40 x 2 m).

Stratigrafia: identică S I.

Complexe. Între m 2,20 și m 3,10, pe peretele sud-estic se profilează o groapă cu diametrul la gură de 0,90 m iar la bază de 0,60 m, adâncă de 0,77 m față de actualul nivel de călcare. Pe fundul ei se aflau numai oase de animale mari. Deși conținutul este tentant, nu credem că este vorba despre o groapă rituală, ci de una menajeră (G2, fig. 2/3).

Din m 10,50 până la m 14,60, pe același perete (profil) se conturează o altă posibilă locuință (L3). La adâncimea de 1,45 m aceasta părea a avea un plan rectangular, la minus 1,70 m însă ea s-a dovedit a avea un plan circular. În m 11, în plan și în profil s-a observat o groapă de stâlp cu diametrul de 25 cm. O altă groapă, mai mică și care cade în interiorul construcției (importantă pentru forma și modul de sprijinire a acoperișului), se află la limita metrilor 11-12.

În depunerile din complex și pe podeaua acestuia se găsesc cărbuni și oase de animale mari (bovine) și (foarte probabil) iepure, precum și ceramică. De la m 20,90 începe un alt complex (se pare tot o locuință), observabilă în plan și în ambele profile. Este adâncită în solul antic cu numai 30 cm. Pe podeaua ei se află un pat de pietre de râu și de gresie, cele din urmă foarte friabile din cauza trecerii prin foc și a șederii ulterioare într-un mediu umed. Nu lipsesc bruşii de chirpici, și ei înroșiți de foc (L4).

În dărâmături și pe podea se mai aflau oase de bovine, o greutate de lut ars și multă ceramică Petrești.

Concluzii.

Cercetările efectuate în vara anului 1979 în punctul „Valea Mâții” de la Hălmeag pot fi apreciate drept un sondaj mai larg, al cărui scop principal a fost introducerea în literatura arheologică a încă unei așezări Petrești, una dintre cele mai sudice din aria de răspândire a acesteia. Cu acest prilej s-a constatat că locul a mai fost agreat pentru habitat și ulterior, de către daci în epoca „clasică” și de populația românească veche, în secolele VIII-X.

În continuarea acestor rânduri ne vom opri foarte pe scurt numai asupra unui aspect care privește locuirea Petrești (care este și cea mai bine documentată prin vestigii), anume asupra modului de ardere a platformelor și pereților de lut și, implicit, a tehnicii de construire a locuințelor, fără a avea pretenția că detaliile oferite sunt neapărat contribuții la literatura anterioară, foarte bogată, care a insistat mult asupra acestei probleme⁸. Observațiile privesc numai *Locuința 1* de la Hălmeag.

Secționarea podelei a arătat că sub ea se afla un strat de lut negru, diferit prin compoziție (mai puțin compact) și culoare față de tot inventarul de deasupra ei. Lipsa unui colorit care să arate că măcar prin simpatie pământul de sub podină a fost afectat de foc pare a fi un argument în favoarea arderii podinei în timp ce aceasta era suspendată. Însă, absența cărbunelui și a cenușii de sub aceeași podină, înroșită de foc, contrazice o astfel de presupunere.

În lămurirea problemei credem că importantă poate fi culoarea pământului ars: printr-o ardere pe piloți⁹ ar fi rezultat monocromie sau nuanțe ale respectivei culori, ambele fenomene fiind influențate de impactul cu flacăra și de intensitatea acesteia. Or, în secțiune, podeaua *L1* de la Hălmeag este constant de aceeași culoare, roșie, nuanțe ale acesteia observându-se doar în apropierea și sub vetrele din complexe, fără vreo legătură cu arderea platformei.

Secționarea podelei a arătat la fel de clar că scheletul de lemn se aplica exact pe mijlocul grosimii amestecului ce urma a fi ars (ceea ce înseamnă că o parte a lutului moale trecea printre lemnele podelei), din loc în loc existând lemne groase (bârne) de care se fixau altele mai subțiri. Cei 13-15 cm grosime ai celor din urmă nu ar fi asigurat susținerea podelei pe orizontală dacă lutul moale nu ar fi trecut printre ele și nu s-ar fi sprijinit pe solul nivelat.

Un amănunt care poate fi și el important este că dacă tot trebuia așezată pe sol, o față a podelei era inutil a se netezi și arde. Or, la Hălmeag sunt netezite ambele fețe iar arderea lor este uniformă, ceea ce poate să însemne că „meșterii” aveau un motiv serios să le dea aceeași atenție.

Posibilitatea ca asemenea platforme să fi fost arse și în poziție verticală este sugerată de aplicarea acestui procedeu la pereți. Este cazul amintitului segment pomenit mai sus, lat de doi metri și aflat în momentul descoperirii în poziție înclinată, înainte de a se prăbuși complet pe podea. Acesta are scheletul de lemn plasat la exterior, netezită fiind doar fața interioară a peretelui, de unde se poate deduce că partea cealaltă a căzut în afară și nu a fost surprinsă de săpătură.

Surprinzătoare este absența de pe muchia superioară a peretelui a

anterior (impresionismul) termului pe care ar fi trebuit să se sprijine acoperișul. Nu este însă exclus ca acesta să fi avut ca suport tocmai stâlpii mai groși ai scheletului peretelui, sau, mai plauzibil, stâlpi special destinați susținerii lui, plasați perimetral sau măcar la colțurile și la mijlocul pereților construcției.

Din observațiile oferite de L1 de la Hălmeag-„Valea Mâții” s-ar putea trage concluzia că în anumite cazuri arderea podinelor se putea face și înainte de asamblarea construcției, după ce calupii ce urmau a fi arși erau așezați vertical (pe muchie) într-o instalație specială (nu excludem nici funcționarea unor „cuptoare-labirint” realizate chiar din „cărămizile” respective după coacerea la soare, asemănătoare cuptoarelor actuale cu tiraj). În cazul acesta însă „cărămizile” nu puteau avea dimensiuni exagerate, ci atâta cât, cu „mijloacele tehnice” ale vremii, ele să poată fi transportate și poziționate la locul dorit fără a se deteriora. Și arderea uniformă și intensă capătă în acest fel o explicație plauzibilă, anume pentru a feri habitaculul măcar pentru o vreme de pătrunderea rozătoarelor și a umezelii, așezarea situându-se nu pe terasă, ci în lunca inundabilă, în care și pânza freatică este foarte superficială acum, ca și în preistorie.

Cele două măsuri de protejare a spațiului locuit par a fi singurele care să justifice efortul depus pentru arderea verticală; logic și firesc, dar mai ales practic era ca aceste platforme să fie arse pe loc, pe substructură de lemn sau direct pe solul orizontalizat și, eventual, bătătorit, după care se ridicau pereții, la care puteau fi folosiți cu mai multă eficiență calupii-cărămizi. Un serios semn de întrebare rămâne însă în acest caz faptul că și partea inferioară a unor „cărămizi” este bine netezită și arsă la fel ca și cea superioară.

Așadar, deși oferă unele sugestii asupra modului de ardere a platformelor și a „cărămizilor” utilizate în construcție, L1 de la Hălmeag nu aduce și precizări pentru cele două procedee. Nici în privința ridicării locuințelor pe piloți¹⁰ nu sunt indicii arheologice, deși, după cum s-a precizat, lunca inundabilă de la „Valea Mâții” ar fi fost un argument foarte serios.

Este acesta motivul pentru care reluarea cercetărilor arheologice sistematice în situl de la Hălmeag¹¹ s-ar dovedi de real folos în efortul de a înmulți cunoștințele despre cultura Petrești, pe lângă faptul că în același timp ar putea fi investigate și așezările din Latène și din mileniul I d.Hr, ca și așezarea romană din apropiere.

L'ÉTABLISSEMENT PETREȘTI DE HĂLMEAG, COMUNE ȘERCAIA, DISTR. BRAȘOV (RÉSUMÉ)

L'auteur présente très court l'établissement appartenant à la culture Petrești, les phases A-B tardive et B commencement, la groupe stylistique A-BIIb, d'après Iuliu Paul. En même temps, il remet en discussion le problème de brûlement aux plat-formes en terre glaisées, trouvés dans L'habitation 1 de Hălmeag-„Valea Mâții”.

Traduit par auteur

- ¹ I. Glodariu, Fl. Costea, *Așezarea dacică de la Șercaia (jud. Brașov)*, în *Cumidava*, 13-2, 1983, p. 9-43; Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004, p. 121; idem, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002, p. 172.
- ² Fl. Costea, I. Ciupea, *Așezarea daco-romană de la Șercaia (jud. Brașov)*, în *Marisia*, 23-24, 1994, p. 587-598 și Pl. CCXLV-CCLIII; Fl. Costea, *Repertoriul*, p. 186-188.
- ³ Fl. Costea, *Repertoriul (sub voce)*; *Dacii (sub voce)*.
- ⁴ Vezi stufoasa bibliografie asupra acestuia la Fl. Costea, *Repertoriul*, p. 143.
- ⁵ *Ibidem*, sub voce Hălmeag. Identificare prin periegeze efectuate de către Fl. Costea și Liviu Munthiu, în punctul numit de localnici „În Iniște”.
- ⁶ Iuliu Paul, *Cultura Petrești*, Editura Museion, București, 1992, p. 140, nr. 24. Săpăturile au avut loc în anul 1979, între 29 august și 15 septembrie, și nu în anul 1977, cum se menționează tot acolo, datorită informației eronate.
- ⁷ *Op. cit.*, p. 140.
- ⁸ Vladimir Dumitrescu, *Cu privire la platformele de lut ars ale locuințelor unei culturi eneolitice*, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 389-396; Iuliu Paul, *op. cit.*, capitolul *Locuințele*, p. 22 și urm., cu bibliografia de la p. 150-152; Ion T. Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldenii*, București, 1983, în special p. 24-38.
- ⁹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, loc. cit.
- ¹⁰ Iuliu Paul, loc. cit, combătut de Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 390 și urm.
- ¹¹ Materialele recoltate în anul 1979 pot fi studiate în colecția Muzeului Țării Făgărașului.

Desene: autorul și Mihaela Cioc

Lista figurilor/Illustrations

Fig. 1

1- Localizarea așezării Petrești. *L' emplacement de l'habitat Petrești.*

Fig. 2

1- Detaliu din *Secțiunea I*, cu platforme de lut ars deteriorate. *Détail de la Ière Section, avec des plat-formes en terre brûlé.*

Fig. 3

Două planuri la adâncimi diferite și un profil din *Secțiunea I*. *Deux plans à profondeur différente et le profil de la Ière Section.*

Fig. 4

Profilul estic și planul *Secțiunii III*. *Le profil d'est et le plan de la IIIème Section.*



Fig. 1

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

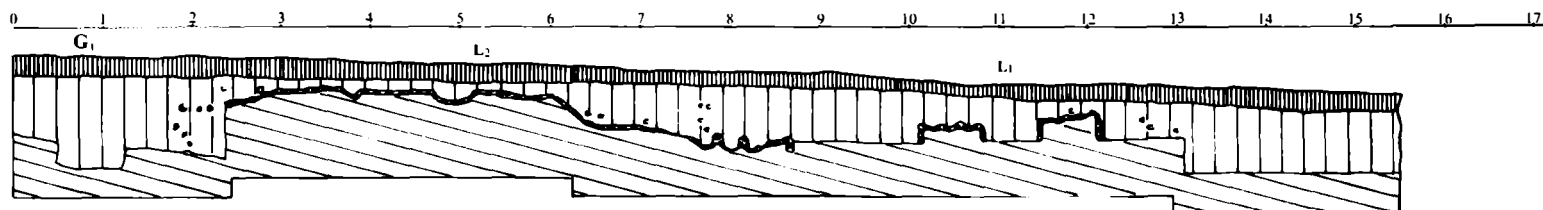
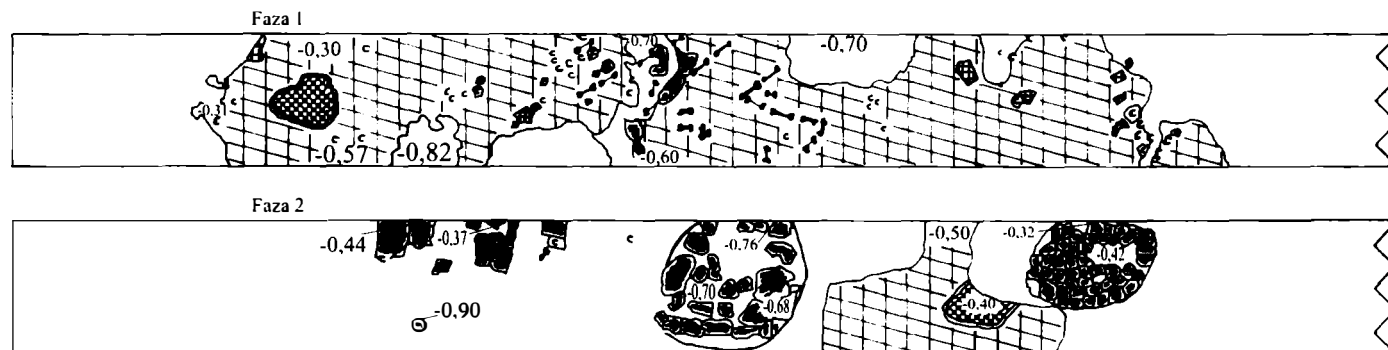


Fig. 2



SI/1979

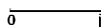


Fig. 3

Legenda

	Vegetal		Pământ steril		Calupuri de chirpic		Ceramică neolitică		Vatră		Lespezi de piatră
	Strat cultură		Zonă cu chirpic		Chirpic izolat		Oase		Cărbune		

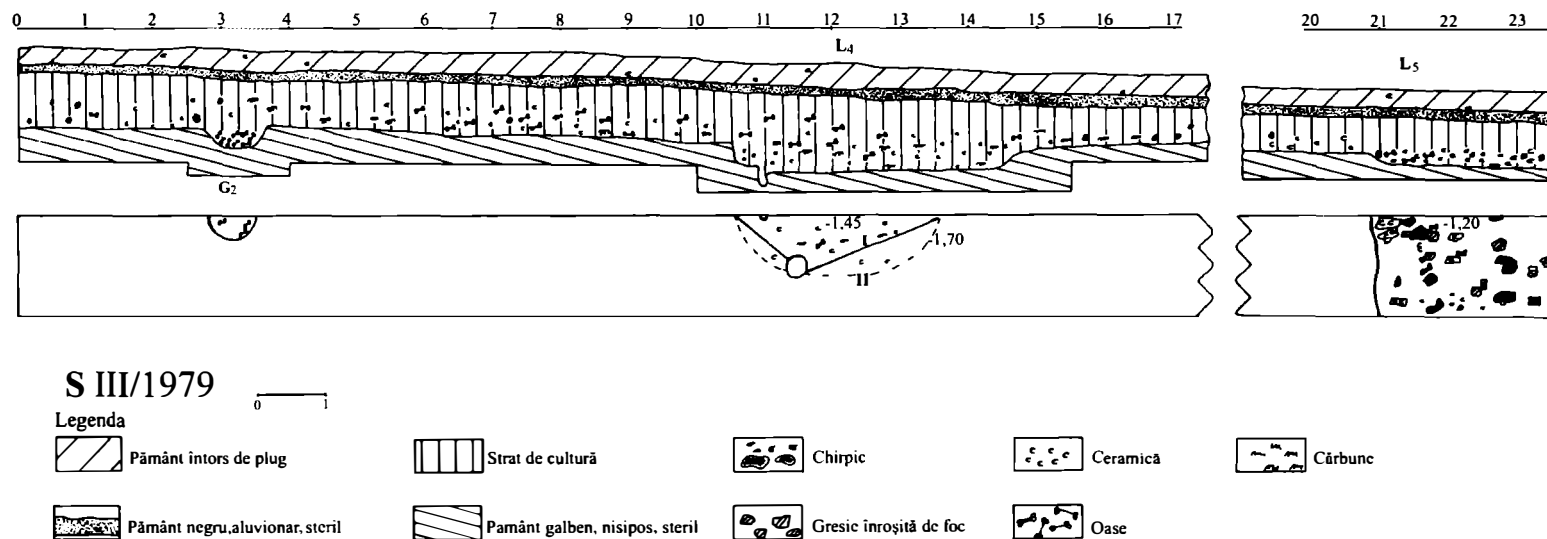


Fig. 4

DESPRE FORMULA H. M. H. N. S. ȘI ATESTAREA FUNDAȚIILOR FUNERARE ÎN INSCRIPTIILE LATINE DIN DACIA ROMANĂ

Alexandru Stănescu

În discursul lui Trimalchio¹, Petronius îl face pe acesta să-și descrie monumentul funerar și intenția sa de a-l lăsa pe un libert de-al său să se îngrijească de mormânt: „[...] *Et ideo ante omnia adici volo: HOC MONUMENTUM HEREDEM NON SEQUATUR. Ceterum erit mihi curae, ut testamento caveam ne mortuus iniuriam accipiam. Praeponam enim unum ex libertis sepulchro meo custodiae causa, ne in monumentum meum populus cacatum currat.*”

Din fragmentul de mai sus - redat de către Petronius într-un mod ironic, din care se răspândește din plin acea aciditate, acel *acetum italicum*, specific umorului latin - reiese faptul că în epocă exista practica de a lăsa, prin testament, mormântul în grija libertilor, iar ceea ce merită a fi menționat este faptul că formula H M H N S este utilizată în mod voit de Trimalchio pentru a semnala faptul că mormântul era sustras din masa bunurilor succesoriale în scopul de a fi obiectul unei fundații funerare.

În fața morții toți locuitorii teritoriului stăpânit de Roma erau egali, prin urmare preocuparea pentru cumpărarea unui loc de veci și a unui monument funerar era generală².

Testatorii romani de un anumit rang social au pus mereu în prim plan preocuparea pentru conservarea locului de veci și întreținerea cultului lor funerar. Teoretic, toți locuitorii Imperiului își puteau cumpăra un mormânt care să le perpetueze memoria și să le adăpostească rămășițele pământești. Unii se îngrijeau de aceasta din timpul vieții, mărturie stau formule ca: *sibi vivo fecit, sibi et suorum vivo fecit, vivo fecit, ipse suo curam titulo dedit ipse sepulchri*³.

Pentru cei cu familie, cu rude, această grijă era mai puțin apăsătoare, de funeraliile lor se îngrijeau rudele și familia, ai cărei membri apar și ei în textul inscripțiilor, menționându-și calitatea lor, fie în mod direct (*uxor, coniux, mater, pater, parentes, filius, filia, frater, soror*), fie printr-un mod indirect (*uxoris, coniugis, patri, matri, filio, filios, fratri, sorori*). De altfel legile stabileau obligativitatea moștenitorilor legitimi sau testamentari de a îndeplini sacrificiile periodice la mormântul strămoșilor, existau prescripții religioase foarte amănunțite care indicau până în cele mai mici detalii ritualurile care trebuiau îndeplinite⁴.

Problema lăcașului de veci și a aducerii periodice a jertfelor nu era de nerezolvat nici pentru cei fără rude sau necăsătoriți. Defuncții puteau lăsa legate, instituite în mod special pentru îngrijirea și păstrarea mormântului, ele au rolul unor fundații în sensul modern al cuvântului, prin atașarea perpetuă a unor bunuri destinate întreținerii mormântului⁵.

Instituirea unei astfel de fundații funerare este atestată în Dacia mai ales de inscripția cu testament de la Sucidava (IDR II 187), în care defunctul

lăsa prin legat rodul a două iugăre de vie și folosința unei clădiri atașate mormântului, pentru îngrijitorii mormântului. Dar noi credem că fundațiile funerare erau mult mai numeroase și că ele sunt atestate cel adesea prin formula: *H(oc) M(onumentum) H(eredes) N(on) S(equetur)*, un argument în acest sens ne oferă Petronius în fragmentul citat mai sus⁶. Formula de mai sus avea rolul de a semnală faptul că un teren nu aparținea moștenitorilor, fiind pus sub cura unei fundații funerare⁷.

Mormântul roman din epoca imperială era constituit din *sepulchrum* (mormântul propriu-zis, care adăpostea cenușa sau rămășițele pământești ale defunctului) și din *monumentum* care era monumentul funerar propriu-zis⁸.

Existau mai multe definiții pentru noțiunea de *monumentum*, astfel Ulpianus începea prin a defini *sepulchrum* ca un loc în care *corpus osave hominis condita sunt*⁹, pentru ca în paragraful următor să desemneze ca monument *quod memoriae servandae causa factum est*. Această definiție o găsim și la alți juriști din epoca clasică a dreptului roman ca Florentinus, care afirma de asemenea că monumentul funerar este un lucru care rămâne posterității, fiind destinat să întrețină memoria cuiva¹⁰.

Un alt text din *Digesta* pune a pe seama împăratului Hadrian afirmația că *monumentum* este ceea ce e edificat în scopul de a proteja corpul defunctului¹¹.

Distincția cea mai importantă se făcea între monumentul care adăpostea rămășițele pământești ale defunctului și cenotaf, Florentinus afirma că numai monumentul în care sunt depuse rămășițele omenești devine cu adevărat *sepulchrum* adică un *locus religiosus, extra commercium*, inviolabil, protejat prin anumite interdicții¹². Din contră monumentul care nu conține cenușă și resturi umane rămâne un *locus purus*, deci un bun patrimonial susceptibil de a fi vândut și donat¹³.

Din punctul de vedere al dreptului privat roman dar și din punct de vedere religios monumentele sunt bunuri sacre, dedicate Manilor, solul și monumentul ocupate de cenușa sau corpul mortului¹⁴, sunt prin același fapt plasate în afara patrimoniului și sustrase comerțului¹⁵. Caracterul sacru al mormintelor este recunoscut și de o dispoziție dată de împăratul Traian, care socotind monumentele funerare ca fiind „*res religiosa*” le permite debitorilor Fiscului să le păstreze¹⁶. Această dispoziție nu-i privea și pe datornicii cămătarilor, avînd caracterul unei privilegii acordat de împărat. Măsura nu includea însă și incintele funerare, dispoziția împăratului avusese inițial rolul de a pune capăt practicii necinstite a unora care construiau monumente funerare fastuoase ruinându-se pentru a scăpa de creditorii¹⁷.

Hadrian a revenit asupra dispoziției dată de predecesorul său, întrucât aceasta era destul de echivocă lăsând să se înțeleagă că creditorii particulari puteau să pună stăpânire și pe monumentele funerare ale debitorilor, astfel el a extins interdicția depozitării de morminte și în ceea ce-i privea pe creditorii particulari¹⁸.

Dispozițiile celor doi împărați sunt în deplină concordanță cu importanța acordată de către romani, caracterului religios al mormântului care stă de altfel la baza întregului drept sepulcral roman¹⁹.

Revenind la chestiunea instituirii fundațiilor funerare în Dacia se poate

observa faptul că testamentul de la Sucidava constituie cel mai important document al dreptului succesoral roman din provincie, el a fost discutat de istoricii care s-au aplecat asupra lui²⁰, dintre care-i amintim mai întâi pe Fernand de Visscher și C. C. Petolescu care, considerau că testamentul constituia un act prin care era instituită o fundație funerară menită să perpetueze pentru eternitate memoria testatorului²¹.

C. C. Petolescu considera interdicția de vindere, ca o confirmare a faptului că mormântul din respectivul testament, era un *locus religiosus*²², căruia îi erau atașate o vie și o clădire date în folosință îngrijitorilor, alții decât moștenitori căror le era interzis să le înstrăineze.

IDR II 187

[---]

[u]olo [i]ubeocuratori sepulchri mei fructum]

[u]i [nearum iug(erum) duorum[et usum eius aedifi-]

[ci] quod iunctum sepulchro meo non est concedere sub suprascripta]

condicione quicumq[ue hereditatem a adierit ex heredibus meis]

5 uel ex is per gradus u[el] qui substitu[er]it, si quis eorum)

interciderit. Volo et iubeo [heredes meos suratorem sepulchri mei,]

inlocum ei[us], qui obierit aut officium suum deseruit,]

substituere eadem co[n]dicione qua curatori instituti sint],

qui similiter officium g[er]at et.....]

10 sit et quicumque ea [condicione curator institutus aliquid neglexerit]

petinens ad uoluntat[em] meam dimittatur ei[us]que alius sufficatur ut]

sit, qui ex iussu meo in [sepulchro meo quotannis sacra faciat]

ita u[el] s[up]ra s[cri]ptum e[st]

Ut uinea et aedifi[cium] curatoribus reseruata ? sint, ius heredibus]

Meis ap[er]t[ur]e dand[ur] ea aut alienandi. Sit quis uoluerit uendere ea]

15 alienare q[uod] aduersus uoluntatem testamenti mei]

fecerit, uenditio et [alienatio irrita sit et (denariorum).....

m[ort]is dare damnas esto. Pecunia]

ea reliquo[r]um caus[us] ahereditati ad crescat...

ita ut post [mortem meam curatores quotannis sacra faciant]

ex fructu s[up]ra scriptarum uinearum].

Într-un studiu publicat în 2003, Ilie Șandru a facut o analiză, neinspirată, a chestiunilor de drept succesoral care apar în testamentul de la Sucidava²³, confundând *usucapiunea* (instituirea proprietății asupra moștenirii) cu *usufructul* și că exercitarea dreptului de uzufruct nu presupune existența unor obligații²⁴.

Usucapiunea nu se aplica însă bunurilor uzufructare, asupra cărora cel care primea un legat avea numai drept de folosință. *Usucapio pro herede* era un procedeu legal care asigura intrarea în posesia bunurilor unor defuncți, prin stăpânirea de către moștenitori a acestor bunuri timp de un an²⁵, dar *usucapio* intra în acțiune numai în lipsa testamentului, în cadrul succesiunii *ab intestato*.

Șandru susținea că de la moștenirea celor două iugăre de vie și a casei, erau excluși peregrinii și dediticii, pentru că „nu se fac referiri la legate și fidepromisori”²⁶. Dar legatele nu erau utilizate numai pentru transmiterea patrimoniului cu drept proprietate ci și pentru a acorda uzufructul (deci

numai folosința) asupra unor bunuri.

Chiar moștenitor și proprietar fiind un terț, asupra unor bunuri, dacă în testament apărea ideea de transmitere a acestora, ele nu mai puteau fi înstrăinate și trebuiau transmise celor în drept (de ex. descendenților). Prin urmare dacă în testamentul de la Sucidava, bunurile imobile erau lăsate în folosință, nu puteau apare referiri la alte legate în text care să-i privească pe moștenitorii legitimi.

Dacă îngrijitorii mormântului aveau *possessio* asupra viei și casei și sunt proprietari, după cum susținea Șandru²⁷, atunci ca o consecință legală ei nu pot fi îndepărtați de la stăpânirea clădirii și a viei, ori în testament este stipulat în mod clar faptul că, îngrijitorii care nu-și respectă obligațiile să fie îndepărtați și înlocuiți cu alții²⁸.

După natura textului și exprimarea îngrijită, inscripția a fost pusă de un cetățean roman, din elită, cunoscător al dreptului roman, sau care și-a găsit un jurist care să-l sfătuiască.

Testatorul din Sucidava este un cu siguranță *sui iuris* și se bucură de capacitate legală deplină astfel el poate lăsa un testament²⁹. Caracterul de uzufruct al moștenirii celor două iugăre de vie și a casei, este clar afirmat de către testator (rândurile 1-2 ale inscripției) și reafirmat prin cedarea condiționată a uzufructului asupra bunurilor imobile atașate mormântului.

În opinia mea testamentul de la Sucidava reprezintă instituirea unei fundații funerare, menită să asigure meținerea ca *locus religiosus* a unui mormânt și perpetuarea cultului funebru. Pentru a demonstra acesta voi recurge la analizarea conținutului inscripției de la Sucidava împreună cu prezentarea unei analogii celebre din Ostia, este vorba de inscripția funerară a Iuniei Libertas³⁰:

- Iunia D(ecimi) f(ilia) Libertas
hortorum et aedificiorum et tabernarum Hilar-
nonianorum Iunianorum, ita uti macerie sua propria
clusi sunt, quae iuris eius in his usum fructumqu[e]
5 dedit concessit libertis libertabusque suis quive ab [is]
posterisque eorum manumissi manumissaeve sun[t]
eruntve. Et ne qui ex is iusum fructumve portioni[s]
suae vendidisse aut alienasse aut ali concessisse
velit donec ad unum unamve usus fructus
10 perveniat. Et si nemo ex familia superaverit,
tunc eos hortos cum aedificis et tabernis,
ita uti macerie clusi sunt finibus suis,
proprietatis iurisque esse volo
colonorum coloniae reipublicae Ostiensiu[m]
15 ex quorum reditu ab repu b lica Ostiensium
inpendi volo in ornationem sepulchri
et sacrificis die parentaliorum
(sestertios) C, violae (sestertios) C, roase (sestertios) C.
Hanc voluntatem meam publicari volo
20 Ad lib(ertos) libertabusq(ue) meos primo loco ius pertineat, post eos ad
posterios eorum.*

Iunia ca și testatorul de la Sucidava lăsa o grădină, o clădire și o cârciumă,

înconjurate de un zid, libertilor și libertelor sale, care urmau să se îngrijească de mormântul său și să-i officieze sacrificiile rituale de *Parentalia*. Cei care primeau aceste bunuri nu aveau decât drept de uzufruct asupra terenului (în cazul Iuniei îngrijitori erau libertii, libertele și urmașii lor inclusiv sclavii eliberați). Dacă toți libertii ar fi decedat atunci de uzufructul acelui domeniu s-ar fi bucurat cetățenii coloniei Ostia, care, ar fi trebuit să îndeplinească toate condițiile stipulate în testament.

În mod asemănător la Sucidava mormântul are atașate o vie și o casă, date cu drept de uzufruct celor care se vor îngriji de efectuarea sacrificiilor periodice, prescrise de religia romană.

Sistemul uzufructului care consta în folosirea moșteniri în anumite condiții apare deci în ambele testamente funerare. Dar acest sistem reprezintă marele neajuns că încetează odată cu moartea ultimului legatar. Atunci moștenitorii legitimi, în caz că există, ar putea cere o *possessio bonorum* și ar deveni proprietari cu drepturi depline asupra monumentului funerar și a bunurilor imobile care îi sunt atașate și pe care le-ar putea înstrăina. Pentru a evita aceasta și a asigura păstrarea mormântului și a oficerii cultului funerar, testatorul anonim de la Sucidava acționează altfel decât Iunia Libertas, astfel el declară nulă orice tentativă de vindere sau înstrăinare a mormântului de către moștenitori, în timp ce Iunia oferă proprietatea comunității ostiense prin *fide comissum*, pentru ca eventualii moștenitori să nu poată cere *bonorum possessio*. Acest gen de moștenitori avizi și necistiți este vizat prin interdicțiile de tipul formulei: H . M . H . N . S (*hoc monumentum heredes non sequetur* = acest monument nu intră între bunurile ce revin moștenitorilor)³¹.

Apariția formulei H . M . H . N . S în textul unei inscripții cu caracter funerar, semnifică mai întâi faptul că defunctul și-a lăsat averea moștenitorilor prin testament³². În consecință formula susmenționată atestă întodeauna o succesiune testamentară în care adesea moștenitori, nu sunt doar rudele, prin urmare scoaterea monumentului funerar din categoria bunurilor care pot fi moștenite ar putea avea scopul de proteja spațiul sacru al familiei de intervenția unor intruși sau moștenitori necinstiți³³.

De exemplu în două inscripții de la Sarmizegetusa (vezi inscripțiile de mai jos), persoanele care pun epitafurile, par rămase fără descendenți sau speranța de a mai avea urmași. În această situație ultimii supraviețuitori ai acestor familii, încearcă să ferească locul de veci al celor dragi, de ingerința moștenitorilor din afara grupului familial.

IDR III 2. 396.

D(is) M(anibus)/ Aureliae Victoriae/ incomparabili feminae/ Fortunatus aug(usti) lib(ertus) /5/ adiutor tabul(arii) / coniugi karissimae / H(oc) m(onumentum) h(eredes) n(on) s(equetur).

Libertul imperial Fortunatus îi pune soției sale, Aurelia Victoria, un epitaf pe monumentul funerar. În textul inscripției nu apar decât defuncta soție și libertul, ceea ce ar putea semnifica faptul că cei doi nu au avut copii, un argument în plus în favoarea acestei ipoteze ar putea fi scoaterea monumentului funerar dintre bunurile care alcătuiau patrimoniul. Fortunatus putea să instituie uzufructul unor terți asupra unuia dintre bunurile sale imobile, în schimbul îngrijirii monumentul și a efectuării periodice a

sacrificiilor, asemenea testatorului de la Sucidava.

IDR III 2. 418.

D(is) M(anibus) / C(ai) Iul(i) C(ai) f(ili) Rufi dom(o) Vimin(acio) ann(or)um XX Iulia / Gemellina fratri pientissimo et / M(arco) Aurel(io) M(arci) f(ilio) Maximo mensium VIII /5/ Aurel(ius) Helico et Iul(ia) Gemellin(a) parentes. H(oc) m(onumentum) h(eredes) n(on) s(equatur).

Iulia Gemellina și Aurelius Helico își îngroapă fiul în același loc unde fusese îngropat și fratele mamei. Absența altor rude apropiate din textul inscripției pare a atestă și în cazul acestei familii dorința ca în lăcașul de veci al celor dragi să nu fie așezat vreun străin. Absența unui alt fiu sau a unei rude apropiate ne determină să susținem că această inscripție atestă intenția proprietarului de a-și lăsa averea moștenitorilor prin intermediul testamentului.

Aceiași preocupare pentru meșinerea monumentului funerar în proprietatea familiei, apare și într-o inscripție funerară fragmentară din Drobeta³⁴: „[...] / [...] a(nnis) III. P. Iul(ia) Ca[...] / [uix(it) an(nis)] nepotibus e[orum] / [Iul(ia?)] Lasciva patr[i et] / [matri et] fil(ilis) suis ex bo[nis] /5/[suis fecit. T]e autem her[es rogo] / [aliqu]em amplius n[evelis] / [condi]sse patris m[onu-] / [mento] quot fratres m[ei] / [et ... s]oror mea b(ene)m(erentibus) f(ecerunt).

Iulia Lasciva pare a fi o persoană care a supraviețuit morții rudelor apropiate (părinții și copii), rugămintea ei, adresată potențialului moștenitor, este de fapt sinonimă cu formula H . M . H . N . S. Inscripția funerară a acestei familii este interesantă pentru că atestă încă odată obiceiul femeilor de a lăsa testamente, practică atestată în Dacia și de alte inscripții funerare.

La Apulum într-o inscripție fragmentară de pe monumentul funerar al unei femei apare din nou formula H . M . H . N . S³⁵ și sunt indicate și dimensiunile mormântului (care probabil era constituit dintr-un monument și o incintă funerară).

În concluzie se poate susține că și în provincia romană Dacia preocuparea pentru asigurarea unui loc de veci și a perpetuării ritualurilor dedicate defuncțiilor avea un caracter general, iar fundațiile funerare o atestă din plin, chiar dacă în Dacia este atestată numai o singură fundație de acest tip prin testamentul de la Sucidava, izvoarele epigrafice ne relevă și alte exemple. Este vorba de fapt de interdicția moștenirii monumentului funerar de către moștenitorii de drept prin formula *Hoc monumentum heredes non sequetur*. O astfel de interdicție nu poate avea alt scop decât acela de a asigura protecția legală a locului de veci în fața pretențiilor unor moștenitori necinstiți, dar avea drept consecință instituirea unei fundații funerare, căci mormântul nu putea fi lăsat la voia întâmplării.

ABSTRACT

THE FORMULA H. M. H. N.S AND THE CERTIFICATION OF THE FUNERARY FOUNDATIONS IN LATIN INSCRIPTIONS IN ROMAN DACIA

In Trimalchios' speech, Petronius makes him describe his tomb stone and his intention to assign one of his freemen to look after the grave: „[...] Et ideo

ante omnia adici volo: HOC MONUMENTUM HEREDEM NON SEQUATUR. Ceterum erit mihi curae, ut testamento caveam ne mortuus iniuriam accipiam. Praeponam enim unum ex libertis sepulchro meo custodiae causa, ne in monumentum meum populus cacatum currat."

From the above fragment, stated by Petronius in an ironic manner, wherein we can fully notice that acidity, that *acetum italicum*, specific to Latin humor, we can observe that in that period there was a custom of leaving by will, their grave in the care of their freemen. What deserves mentioning is the fact that the inscription H. M. H. N. S. is used on purpose by Trimalchio to point out the fact that the grave was extracted from the whole of the inheritable goods with the purpose of being used as the object of a funerary foundation.

All the inhabitants of the territory occupied by Rome were equal in front of death, therefore there was a general interest in buying a grave and a funerary monument.

The Roman testators with a certain social status have always placed on top the preoccupation for maintaining the burial place and conserving their funerary cult. Theoretically, every citizen of the Roman Empire could buy himself a burial place which would carry on their legacy and shelter their earthly remaining. Some tend to this during their lifetime, testimony to this standing sayings like: *sibi vivo fecit, sibi et suorum vivo fecit, vivo fecit, ipse suo curam titulo dedit ipse sepulchri*.

For those who had a family or relatives, this was a less pressing issue, the family members or relatives taking care of the funerals. The laws stipulated the fact that the inheritors were obliged to perform the periodical sacrifices at their ancestors' tombs; there were meticulous religious instructions which described in every minor detail the rituals that had to be performed. The problems of securing a funerary space and the periodical sacrifices were not without solutions for those who had no family or were not married. The deceased could leave some instructions which were to be followed for the preservation of the tomb. Those directions would serve as a modern day foundation by the perpetual gathering of goods destined to the preservation of the tomb.

The founding of such a funeral foundation is mentioned in Dacia especially in the inscription with a will from Sucidava (IDR II 187), in which the departed left through a contract the production resulted from two fields of vineyard and the right to use a building which was attached to the tomb to those who would take care of his grave. But we believe that the funerary foundations were much more numerous and that they are mentioned more often through the formula *H(oc) M(onumentum) H(eredes) N(on) S(equetur)*, an argument in this direction is given by Petronius in the above mentioned fragment. The above formula had the role of showing that a burial ground and its monument did not belong to the inheritors being put under the care of a funerary foundation.

The Roman tomb from the Imperial period was made of: sepulchrum (the tomb itself which would host the ashes or the body of the deceased) and the monumentum which was the funerary monument itself.

There were many definitions for the notion of „monumentum”, so Ulpianus

started by defining that *sepulchrum* as a place where *corpus osave hominis condita sunt*, so that in the next paragraph to designate the monument as *quod memoriae servandae causa factum est*. We can also find this definition in other law specialists from the classic period of Roman law, such as Florentinus, who states that the funerary monument is a thing destined for posterity, with the purpose of preserving someone's memory.

Another text from the „*Digesta*” states the emperor Hadrian who had said that monumentum is that which is built with the purpose of protecting the body of the departed.

The most important distinction was made between the monument where the body of the person would rest and the cenotaph. Florentinus says that only the monument in which the body or the ashes were stored is a real sepulchrum, meaning a *locus religiosus, extra commercium*, sacred and protected by certain interdictions. The cenotaph would remain a *locus purus*, which could be sold or donated.

Roman law and religion stipulated that that monuments and the ground occupied by the body or the ashes of the dead were sacred, dedicated to the Manes gods, out of the patrimony, and therefore could not be the objects of trade. The sacred character of the tombs is also acknowledged by a law issued by the emperor Traianus, who saw the monuments as „*res religiosa*”, allowing those who owed money to the state to keep them. This law did not include those who owed money to usurers, being a privilege given by the emperor. Yet, this provision did not include the funerary grounds, as it was issued by the emperor in order to stop the dishonest practice of some who would build large funerary monuments in order to escape their debts.

Hadrian revised the strategy of his predecessor because it left the private creditors with the possibility of obtaining the funerary monuments, which held the body or the ashes. So he prohibited the confiscation of tombs by private creditors. The laws given by the two emperors prove the religious importance of the grave in Rome. This sacred character stays at the foundation of the sepulchral Roman law.

Coming back to the issue of funerary foundations in Dacia, we can consider that the will from Sucidava as the most important document of inheritance rights in Roman provinces; its subject has been debated by historians, among whom we remind Fernand De Visscher and C. C. Petolescu, who considered that the will was an act which marked the start of a funerary foundation, who's purpose was to carry on the memory of the will's owner.

C. C. Petolescu considered that the interdiction to sell was a confirmation that the grave mentioned in the will, was a locus religious, to which there were attached a vineyard and a building given to the caretakers, others than the inheritors, but who did not have the right to give them away or sell. In a study published in 2003, Ilie Sandru made an uninspired analysis of the inheritance rights, which appear in the Sucidava will. By mistaking the *ususcapio* for usufruct, he considered that exercising the right of usufruct does not include any obligations.

The *ususcapio* did not apply to the usufruct goods, the one entitled to have rights over them would only get the right to use them. *Usucapio pro herede* was a legal procedure that ensured that the inheritors would get the

goods in matter by possessing them for one year, but the *ususcapio* would act only in the lack of a will, for a *ab intestato* succession.

Sandru claimed that the peregrins and the *deditici* were excluded from inheriting the two fields of vine and the house, as „there are no references to the legates and the *fidepromisores*”. But the legates were not used only for passing the patrimony with a property right, but also for giving the right of usufruct (use right) over some goods.

Even if a third party was the inheritor and owner of some goods, if it was stated in the will that the goods were to be transmitted, they could not be sold, but had to be transmitted to those who were entitled to them. Therefore, if in the Sucidava will, the goods were left to be used, there could not be other references in the text concerning the rightful inheritors.

If the caretakers of the tomb had possessio over the vineyard and the nearby house and they are owners, as Sandru claimed, then as a legal consequence they could not be departed from the ownership of the building and the vineyard, but in the will it is clearly stipulated that the caretakers who do a poor job are to be replaced with new caretakers.

If we take into consideration the nature of the text and its quality, we can see that the inscription was made by an Roman aristocrat, or by legal counselor.

The Sucidava will testator is definitely a *suus iuris* who enjoys full legal capacity therefore he can leave a will. The usufruct character of the inheritance, the two vineyards and the house, is clearly stated by the will testator in the first two rows of the inscription and reaffirmed by the conditional right of the usufruct.

In my opinion, the will of Sucidava represents the establishment of a funerary foundation, with the purpose of maintaining as locus religious a grave and to ensure the continuity of the funerary cult. In order to prove this I will make analogy of the content of the Sucidava will with a famous Ostian text, which is the funerary inscription of Iunia Libertas.

Iunia, just like the will testator from Sucidava, left a garden, a house and a tavern, surrounded by a wall to their freemen and freewomen who were supposed to look after her grave and to perform the *Parentalia* sacrifice rituals. The ones who received the goods only had usufruct right (in Iunia's case, the caretakers were her freemen, freewomen, their successors, including the liberated slaves). If all the caretakers would have died then, the usufruct would have passed to the citizens of Ostia colony, who had to fulfill all the specifications of the will.

In a similar way at Sucidava the tomb has attached to it a vineyard and a house, given with usufruct right to those who will take care of performing the periodical sacrifice rights prescribed by Roman law.

The system of usufruct is seen in both cases. But this system has the great flaw that it stops working when the last beneficiary of the usufruct dies. Then, the inheritors, in case they were alive, could ask for a *possession bonorum* and would become the rightful owners of the monument and the goods attached, getting also the right to sell them.

In order to avoid such situations and to ensure the continuity of the funerary cult, the anonymous testator from Sucidava acts in a different

manner than Iunia Libertas, declaring as void and selling attempt of the tomb by his inheritors, while Iunia would give the property to the Ostian community by *fide comissum*, in order to prevent her inheritors from asking for a *bonorum possessio*. This kind of inheritors, greedy and dishonest, are the target of interdictions such as this one: H . M . H . N . S (*hoc monumentum heredes non sequetur* = this monument is not a part of the goods that belong to inheritors).

The existence of the H.M.H.N.S formula in the text of a funerary inscription, represents first of all the fact that the deceased left his fortune to the inheritors through a will. So the above mentioned formula always proves a will-related succession, in which a lot of times the inheritors are not only the relatives. Therefore extracting the funerary monument out of the inherited goods could have the purpose of protecting the sacred space of the family against intruders or dishonest inheritors.

For example in two inscriptions from Sarmizegetusa (IDR III 2. 396.), the epitaph authors seem to be without descendents or without any hope of having successors. In this case the last members of the family are trying to protect the resting place of the loved ones against the interference from inheritors outside the family.

The Imperial freeman Fortunatus is placing an epitaph on his wife's (Aurelia Victoria) funerary monument. The text has references only to the deceased wife and the freeman, which could signify that the two did not have any children; an extra argument in favor of this hypothesis could be the removal of the funerary monument from the inheritance patrimony. Fortunatus could institute the usufruct right toward a third party for one of his estate goods in return for the proper care of the monument and the regular sacrifice rituals, in a similar manner with the testator in Sucidava. Iulia Gemellina and Aurelius Helico buried their son in the same place where the mother's brother was buried. The absence of other close relatives from the text of the inscription seem to confirm in this case also, the family's wish that there should be no stranger in the resting place of the loved ones. The absence of another son or another close relative makes us claim that this inscription shows the intention of the owner to leave his fortune through a will.

The same interest in keeping the monument in the family is shown in a funerary inscription from Drobeta: „[...]/ [...] a(nnis)] III. P. Iul(ia) Ca[...]/ [uix(it) an(nis)] nepotibus e[orum]/ [Iul(ia?)] Lasciva patr[i et]/[matri et] fil(ilis) suis ex bo[nis] /5/[suis fecit. T]e autem her[es rogo]/ [aliqu]em amplius n[evelis]/ [condi]isse patris m[onu-] / [mento] quot fratres m[ei]/ [et ... s]oror mea b(ene)m(erentibus) f(ece)runt.”

Iulia Lasciva seems to be a person who survived the death of her close relatives (parents and children), her please - *Te autem heres rogo aliquem amplius nevelis condiisse patris monumento quot fratres mei et soror mea benemerentibus fecerunt* - addressed to the potential heir is in fact synonymous with H.M.H.N.S. The funerary inscription of this family is interesting because it confirms once again the female tendency to leave wills, tendency shown in other funerary inscriptions from Dacia.

In Apulum we find the H. M. H. N. S formula again on a monument

belonging to a woman and there is also specified the size of the monument (it was probably made out of a monument and a funerary spot).

In conclusion we can say that in the Roman province of Dacia the interest in assuring a resting place and of continuation of the rituals dedicated to the departed had a general character, and the funerary foundations prove that fully, even if in Dacia there is only one certified foundation of this kind, the one from Sucidava. The written sources reveal us several similar examples. It is about the interdiction to inherit the monument by rightful heirs through the formula *Hoc Monumentum Heredes Non Sequetur*. This kind of interdiction has no other purpose than to assure the legal protection of the resting place against claims made by dishonest inheritors, and had as a consequence the establishment of a funerary foundation, because the grave could not have been left without care.

Note

¹ T. Petronii Nigeri, *Satyricon*, LXXI.

² F. De Visscher, *Le caractère religieux des tombeaux romains et le 2eme § du gnomon de l'Idiologue*, în RIDA, I, 1948, p. 204.

³ IDR III 1. 157 (Tibiscum) o lespede funerară pe care defunctul și-o dedica singur, neavând urmași și probabil nici libertți sau sclavi.

⁴ F. De Visscher, *Le droit des tombeaux romains*, Milano, 1963, p. 83.

⁵ *idem*, *La fondation funéraire de Iunia Libertas d'après une inscription d'Ostie*, în Studi Solazzi 1948, p. 543.

⁶ T. Petronii Nigeri, *op. cit.*, LXXI. „[...] Et ideo ante omnia adici volo: HOC MONUMENTUM HEREDEM NON SEQUATUR [...] Praeponam enim unum ex libertis sepulchro meo custodiae causa, ne in monumentum meum populus cacatum currat.

⁷ Charles Christopher Mierow, *Hoc Monumentum Heredem Non Sequitur-An Interpretation*, TAPHA, 65, 1934, p. 163. Vezi și Alfonso García Valdecasas, *La formula HMHNS en las fuentes epigraficas romanas*, în *Anuario de historia del derecho español*, 5, 1928, p. 5-6.

⁸ Arrigo Manfredini, *Monumentum perficere, monumentum reficere*, în RIDA XXXIV, 1987, p. 221.

⁹ *Apud* Arrigo Manfredini, *op. cit.*, p. 221, vezi și *Ulpianus*, în D. 11, 7, 2, 5.

¹⁰ *Ibidem*, D. 11, 7, 42, Florentinus: „Monumentum generaliter res memoriae causa in posterum prodita: in qua si corpus vel reliquiae inferatur, fiet sepulchrum, si vero nihil eorum inferantur, erit monumentum memoriae causa factum, quod Graeci κενοτάφιον appellant”.

¹¹ D. 11, 7, 37, 1. „Monumentum autem sepulchri id esse divus hadrianus rescripsit, quod monumenti, id est causa muniendi eius loci factum sit, in quo corpus impositum sit. Itaque si amplum quid aedificari testator iusserit”.

¹² Vezi supra nota 7.

¹³ *Ulpianus*, 25 ad ed. *Si adhuc monumentum purum est, poterit quis hoc et vendere et donare. Si cenotaphium fit, posse hoc venire dicendum est: nec enim esse hoc religiosum divi fratres rescipserunt.*

- ¹⁴ Existau anumite interdicții privind intervenția asupra unui monument funerar, astfel aflăm de la Ulpianus (D,11,8,5 pr.-1), că rămășițelele unui om puteau fi depuse și într-un monument neterminat și nimic nu împiedica terminarea monumentului. Dar dacă acel monument devenise deja locus religiosus era necesar acordul colegiului pontifilor pentru terminarea sau restaurarea acestuia. „*Si in eo monmento, quod imperfectum esse dicitur, reliquiae hominis conditae sunt nihil impedit quominus id perficitur.1. Sed in religiosus locus iam factus sit, pontifices explorare debent, quantenus salva religione desiderio reficendi operis medendum sit.*”
- ¹⁵ Camillo Giardina în *Studi in onore di Arrigo Solni*, vol. I, Milano, 1941 p. 363 sqq. demonstrează că toți cei născuți în aceeași familie beneficiază de *ius sepulchri*, indiferent că sunt *agnati* sau *cognati*, chiar și cei emancipați, chiar și prodigii și ceilalți dezmoșteniți care nu pierdeau și dreptul de a fi înmormântați în mormântul familiei. Excluderea străinilor de la moștenirea mormintelor familiare nu este declarată, dar aceasta rezultă din teoria juristilor romani privind mormintele ca obiect al moștenirii.
- ¹⁶ Textul acestei dispoziții a împăratului Traian este reprodus în franceză de către F. de Visscher, în *RIDA*, I, 1948, p. 201 după Cartea a doua a Gnomonului idiologului din Egipt, un fel de manual pentru cei care se ocupau de strângerea impozitelor, redactat pe timpul lui Antoninus Pius sau Marcus Aurelius: „Quand le patrimoine d'un particulier est soumis à confiscation, le Fisc négligeait d'ordinaire les sépultures. Cependant le divin Traian ayant appris que certaines personnes, tout simplement pour frauder le Fisc et leurs créanciers, consacraient un luxe excessif à l'amménagement de leurs sépultures, décida de ne leur laisser que le monument proprement dit; mais prescrivit de mettre en vente les jardins funéraires et autre installation semblables, et voulant montrer un faveur, accorda aux seuls les débiteurs du Fisc de pouvoir garder ... leurs tombeaux, quels qu'ils fussent.”
- ¹⁷ *Ibidem*.
- ¹⁸ *Ibidem*, „2. ..Il n'est pas permis à personne si ce n'est aux seuls Romains, de vendre des tombeaux ἀκατοχρημότιστοι. Car le divin Hadrien a dit que chez les Romains rien n'est...”
- ¹⁹ Dedicate zeilor solul și monumentul ocupate de corpul și de cenușa defunctului, sunt plasate în afara comerțului după cum atesta și Gaius, IV,4 : „*religiosae(res sunt) quae diis manibus relictæ sunt*”.
- ²⁰ Testamentul de la Sucidava (IDR II 187; CIL III 14 493) a fost cercetat, prezentat și discutat în articole și studii de către D. Tudor, OR3 , p.415; C. C. Petolescu, IDR II 187, p.102-104; Ilie Șandru, FunDac, p.196 sqq; Fernand de Visscher, *op. cit.*, p. 248 sqq.
- ²¹ C. C. Petolescu, *op. cit.*, p.103; Fernand de Visscher, *op. cit.*, p. 239.
- ²² Vezi Caius, IV, 4: „*religiosae (res sunt) quae diis manibus relictæ sunt.*”
- ²³ Ilie Șandru, în *FunDac*, p. 204.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ Paulus 1 ed. Nerat. D.47.19.6
- ²⁶ Șandru, *op.cit.*, p. 201.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ Vezi IDR II 187, rândurile 10-11.
- ²⁹ NDGR. s .v.. *sui iuris*, p. 506; s.. v., *status*, p. 500.

³⁰ Publicată de G. Calza, *Epigrafe sepolcrale contenute disposizioni testamentarie* în *Epigraphica*, 1939 p.160 sqq; Inscriptia Analizată din punctul de vedere al dreptului privat roman de către F. De Visscher, *La fondation funéraire de Iunia Libertas d'après une inscription d'Ostie*, în *Studii Solazzi*, 1948. p. 542 sqq. Mario Amelotti, *Il testamento romano attraverso la prassi documentale*, I, Florența, 1966, p. 19-21 și 253-254.

³¹ J. M. Abascal, *La muerte en Roma : fuentes legislacion y evidencia archeologicas*, în *Espacios y usos funerarios en el Occidente Romano*, Seminario de Arquelogia del Universidad de Cordoba, Cordoba, 2002, p. 226: „Las tumbas se conciben como espacios individuales o familiares pero, en general, se prohíbe su uso a los descendientes. Así, es corriente la expresión „*hoc monumentum heredes non sequetur*”, que prohíbe el uso a los herederos, a los que no exime de sus cuidados. Jose Remesal Rodriguez, *Aspectos legales del mundo funerario romano*, în *Espacios y usos funerarios en el Occidente Romano*, Seminario de Arquelogia del Universidad de Cordoba, Cordoba, 2002, p. 376: „Epigráficamente la diferencia es sencilla, basta una sola letra en un cúmulo de abreviaturas: *H(oc)M(onumentum) H(eredes) N(on) S(equitur)* o *H(oc) M(omumentum) H(eredes) S(equitur)*”, 2002 . El sepulcro de „familia” significa que alguien tiene la esperanza de tener un heredero directo, un hijo que teniendo su misma sangre y su mismo *nomen* adore y practique los cultos del *numen familiae*. Un sepulcro hereditario significa que alguien carece de un descendiente directo y que para mantener el culto al *numen* familiar, al nombre de la familia, necesita o adoptar a alguien que a su vez adopte el nombre de la familia, o considerar miembros de su familia a sus libertos, que portan el mismo nombre del patrón y, en consecuencia tendrán que venerar al mismo *numen*”.

³² Jose Remesal Rodriguez, *Aspectos legales del mundo funerario romano*, în *Espacios y usos funerarios en el Occidente Romano*, Seminario de Arquelogia del Universidad de Cordoba, Cordoba, 2002, p. 376: „Epigráficamente la diferencia es sencilla, basta una sola letra en un cúmulo de abreviaturas: *H(oc)M(onumentum) H(eredes) N(on) S(equitur)* o *H(oc) M(omumentum) H(eredes) S(equitur)*”, 2002 . El sepulcro de „familia” significa que alguien tiene la esperanza de tener un heredero directo, un hijo que teniendo su misma sangre y su mismo *nomen* adore y practique los cultos del *numen familiae*. Un sepulcro hereditario significa que alguien carece de un descendiente directo y que para mantener el culto al *numen* familiar, al nombre de la familia, necesita o adoptar a alguien que a su vez adopte el nombre de la familia, o considerar miembros de su familia a sus libertos, que portan el mismo nombre del patrón y, en consecuencia tendrán que venerar al mismo *numen*”.

³³ *Ibidem* „En D. 11. 7. 6. 0 tenemos una muestra del desacuerdo entre formas jurídicas y formas sociales, pues se reconoce que en ambos tipos de sepulcros pueden enterrarse a cualquiera de los descendientes, sin importar grado o sexo. El último punto de este párrafo hace una salvedad: „*Los libertos no podrán ni ser sepultados ni enterrar a otros, si no fuesen herederos del patrono, aunque algunos hubiesen puesto en la inscripción que hicieron aquel monumento para ellos y para sus libertos. En este sentido se pronunció Papiniano, y esto mismo se dispuso reiteradas veces*”. Numerosas son las inscripciones de tumbas de personajes de origen libertino en las que aparecen la fórmula vetada por la ley

para personajes de esta condición social... *et libertis libertabusque posterisque eorum*, se dice en la inscripción secundaria de la tumba 90 de Isola Sacra antes referida. El texto del Digesto, atribuido a Ulpiano, demuestra que a principios del s. III d. C. hacía mucho que no se cumplía esta disposición, porque había sido necesario editarla reiteradas veces”.

³⁴ IDR II 62.

³⁵ IDR III 5. 565.

AȘEZAREA CULTURII SÂNTANA DE MUREȘ-CERNEAHOV DE LA ALBIȘ (COM. CERNAT, JUD. COVASNA)

Zsolt Székely

În vara anului 2002, în curtea cetățeanului Bajka Ferenc, din localitatea Albiș, casa nr. 145, (com. Cernat, jud. Covasna), cu ocazia săpării unor șanțuri pentru fundația unei case, au fost tăiate mai multe straturi de cultură. O parte din materialul ceramic descoperit a fost strâns de proprietarul terenului și a fost pus la dispoziția noastră pentru publicare. Menționăm, că ceramica a fost adunată de o persoană neautorizată în acest domeniu și singurul criteriu de selectare a fost cel al esteticului. Materialul ceramic recoltat aparține diferitelor epoci. Astfel conține câteva fragmente de ceramică pictată ale culturii Ariușd, mai multe fragmente și un vas fragmentar aparținând culturii amforelor sferice, iar restul materialului aparține epocii bronzului.

Așezarea se află la marginea sud-vestică a satului, pe terasa unui mic pârau și are o întindere de cca. 250 m în direcția N - S, iar în direcția E - V se întinde pe o suprafață mult mai mare, cca. 800 m, ocupând grădinile a mai multor cetățeni din localitate.

În timpul campaniei de cercetări arheologice din toamna anului 2003, au fost executate patru șanțuri de cercetare. Șanțul nr. I (S I) a fost secționat la 10 m E de construcția actuală, în direcția N - S și avea dimensiunile de 13 m lungime, 1,5 m lățime, iar adâncimea de 3,5 m. Șanțul nr. II (S II) a avut lungimea de 10 m, lățimea de 1m și a fost săpat în apropierea pâraului, la 150 m S de S I, în direcția E - V. Șanțul nr. III, (S III) a avut lungimea de 15 m lungime și 1 m lățime și a fost secționat perpendicular pe S II, în direcția N - S. Șanțul nr. IV a fost săpat în direcția E - V, la 20 m N de S III, a avut lungimea de 6 m, lățimea de 1 m (SZÉKELY ZS. 2004. 20.).

Stratigrafia șanțurilor este aceeași, excepție făcând S I, în care a fost semnalat un strat de umplură alunecat, cu mult material arheologic, din diferite epoci. Sub humusul gros de 0,20 - 0,25 m a urmat un strat de umplură de 0,8 m, după care a urmat un strat de depunere, gros de 0,4 m, după care a urmat un strat de cultură, gros de 0,3 m, de culoare cenușie, aparținând Latène-ului dacic, care s-a suprapus unui strat hallstattian foarte subțire. Sub acest strat de cultură a fost semnalat un strat de depunere de 0,8 m. După care a urmat un strat de cultură gros de 0,6 m, cu mai multe nivele de locuire. Au fost recoltate fragmente ceramice aparținând epocii bronzului mijlociu, cultura Wietenberg, sub care a apărut un strat al culturii Coțofeni I, cu mai multe fragmente ceramice aparținând culturii amforelor sferice (SZÉKELY ZS. 2003.114.). În șanțurile II-IV, fiind mai aproape de pârau, stratul de umplură lipsea, astfel profilul era cu mult mai îngust. Sub humusul gros de 0,1-0,2 m a urmat un strat de depunere, sub care s-a descoperit stratul de cultură aparținând Latène-ului dacic, sub care era un alt strat de depunere, gros de 0,45 - 0,5 m. sub care s-a descoperit stratul de cultură aparținând culturii Coțofeni I amestecat cu fragmente ceramice

aparținând culturii amforelor sferice. Umplutura șanțului nr. I. conținea material ceramic din diferite epoci: sec. IV - V. p. Chr, cultura Sântana de Mureș-Cerneahov, ceramică și o fibulă de bronz cu capătul în formă de semidisc, ceramică din sec. X - XI și material din sec. XIV - XVI.

Fibula confecționată din bronz (Fig. 8.) are următoarele dimensiuni: lungimea: 6,1 cm; diametrul semidiscului: 2,1 cm; grosimea: 1,2 cm; resortul spiralic și acul lipsesc din antichitate. Pe teritoriul satului, în mai multe puncte au fost descoperite fragmente ceramice caracteristice acestei culturi. Acestea au culoarea sură și sunt decorate cu caneluri paralele sau ondulate (Fig. 4-7, 9.).

Fibula de bronz cu capătul în formă de semidisc (Fig. 8.) are cele mai bune analogii în materialul descoperit în cimitirul de la Sântana de Mureș (KOVÁCS 1912.), (Fig. 2.). Aceste fibule au fost descoperite împreună cu alte piese de bijuterii și piepteni din os în formă de clopot și sunt atribuite populației gotice.

Conform literaturii de specialitate, pe teritoriul Transilvaniei fibula cu capătul în formă de semidisc are o largă răspândire. Asemenea piese au fost descoperite în următoarele localități: 1. Cluj, 2. Pălatca, 3. Vaida-Cămăraș, 4. Fântânele, 5. Ocnița, 6. Sântana de Mureș, 7. Tg. Mureș, 8. Valea Strâmbă, 9. Lechința, 10. între Bratei și Ațel, 11. Hărman¹ (Fig. 1.) (MAKKAI-MÓCSY 1986, 119.).

Așezări sau descoperiri gotice în Valea Oltului au fost descoperite la Sf. Gheorghe, Chileni, Olteni, Arcuș, Ghidfalău și Căpeni, iar în valea Râului Negru la Comalău, Reci, Dalnic, Cernat, Turia (Fig. 3.), ((SZÉKELY Z. 1958, 779-804.; IDEM, 2000, 23-28.) și mai recent și la Albiș (SZÉKELY Zs. 2004, 21.). Pe baza rezultatelor celor mai recente cercetări arheologice efectuate la așezarea de la Olteni, după întinderea așezării și a materialului arheologic deosebit de bogat, putem spune că Valea Oltului în această epocă a fost a regiune deosebit de dens locuită (BUZEA 2002, 183-226.).

Aceste așezări, care din punct de vedere cronologic se încadrează în a doua jumătate a secolului al III-lea d. Ch. și sfârșitul secolului al IV-lea d. Ch. aparțin culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (IONIȚĂ 1966.; SZÉKELY Z. 1969, 7-113.), iar din punct de vedere etnic, sunt atribuite populației gotice (SZÉKELY Z. 1999, 303-306.). Pe la sfârșitul secolului al IV-lea, goții sub presiunea hunilor părăsesc Valea Oltului. După unii cercetători hunii nu s-au stabilit în această zonă, dar controlul lor a fost încredințat gepizilor, care erau aliații lor (SZÉKELY Z. 1999, 303-307.). Conform altor păreri, aceste așezări aparțin unei populații locale romanizată, cu o cultură care conține elemente daco-carpice, romane și cerneahoviene, (BUCUR-PREDA 1966, 152-162.; HOREDT 1982, 73-82.).

Z. Székely este de părere că materialul arheologic din secolele IV-V., descoperit în Valea Oltului și a Râului Negru aparține populațiilor germanice, care s-au stabilit în această regiune. După plecarea goților, această regiune a ajuns sub controlul hunilor (SZÉKELY Z. 2000, 23-25.).

Contrar părerii lui Z. Székely, K. Horedt susține, că în această regiune în secolul al IV-lea s-a format o cultură locală, așa zisa cultura „Sfântu Gheorghe” (HOREDT 1982, 73-82.).

Prin prezentarea materialului arheologic descoperit la Albiș, nu ne-

am propus să ne implicăm în această dispută științifică, de ordin etnic și cronologic, care din nefericire și așa rămâne de acum încolo deschisă, noi am avut intenția doar să dăm în circuitul științific aceste vestigii, pentru informarea mai bună a specialiștilor, care se ocupă cu această epocă istorică, deosebit de controversată.

THE SÂNTANA DE MUREȘ-CERNEAHOV CULTURE SETTLEMENT FROM ALBIȘ (COVASNA COUNTY) (ABSTRACT)

In 2002, around the place Albiș, village Cernat (Covasna County), during some excavation works, in the garden of Bajka Ferenc a big prehistorically settlement was discovered. On the basis of the gathered pottery material, the settlement had been lived in since the Globular Amphora Culture. The Coțofeni I. Culture, the cultures Wietenberg and La Tène are to be found. Some pottery fragments of the Sântana de Mureș-Cerneahov Culture, were also found as well as pieces from the 4-5th centuries, 10-11th centuries and 14-16th centuries after Christ. The great majority of these pottery fragments belong to the Coțofeni and La Tène cultures. The Sântana de Mureș-Cerneahov Culture was represented by some characteristic pottery fragments and a fibula with semi-disc.

Note

¹ Numerotarea localităților corespunde cu cea de pe hartă, Fig. 1.

Lista Figurilor

Fig. 1

Harta răspândirii fibulei cu capătul în formă de semidisc în Bazinul Transilvaniei

Fig. 2

Fibule cu capătul în formă de semidisc descoperite în cimitirul de la Sântana de Mureș

Fig.3

Harta descoperirilor culturii Sântana de Mureș-Cerneahov în Valea Oltului și a Râului Negru

Fig. 4-7,9

Fragmente ceramice ale culturii Sântana de Mureș-Cerneahov descoperite la Albiș, com. Cernat, jud. Covasna

Fig. 8

Fibulă de bronz cu capătul în formă de semidisc descoperit la Albiș, com. Cernat, jud. Covasna

Bibliografie

- BUCUR-PREDA 1966 - Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropola din sec. IV e. n. în Munteni*, Biblioteca de Arheologie, X, 1966
- BUZEA 2002 - Dan Buzea, *Șantierul arheologic de salvare Olteni „Cariera de nisip”*, în anul 2000. în *ANGUSTIA* 7, 2002
- HOREDT 1982 - Kurt Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982
- IONIȚĂ 1966 - Ioniță Ion, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul R.S. R. În Arh.Mold*, IV, 1966
- KOVÁCS 1912 - Kovács István, *A marosszentannai népvándorláskori Temető*, în *Dolgozatok*, 3. 1912
- MAKKAI-MÓCSY 1986 - Makkai László, Mócsy András, *Erdély Története*, vol. I. Budapesta, 1986
- SZÉKELY Z. 1958 - Székely Zoltán, *Die Cerniahov-Sântana de Mures-Kultur in Gebiete der Ungarischen Autonomen Region der RVR im 4 Jahrhundert*. Ztr. Bericht über den V Internationale Kongres für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, 1958, 779-804
- SZÉKELY Z. 1969 - Székely Zoltán, *Materiale ale culturii Sântana de Mureș din Sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta* 1. 1969
- SZÉKELY Z. 1999 - *Goten und Gepiden im Olt-Tal*. în *Transilvanica, Archäologische Untersuchungen zur Älteren Geschichte des Südöstlichen Mittel-Europa, Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Internationale Archäologie, Studia honoraria – Band 7, Verlag Marie LEIDORF GmbH, Rahden/Westf. , 1999, 303-307
- SZÉKELY Z. 2000 - Székely Zoltán, *Goții și gepizii în valea Oltului*, în *Cumidava XXII-XXIV*, Brașov, 2000. 23-28
- SZÉKELY ZS. 2003 - Székely Zsolt, *Kiegészítés Délkelet-Erdély kora bronzkorának relatív kronológiájához /Contribution to the Relative Chronology of the South-Eastern Transylvanian Early Bronze Age*, în: *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, XLV. Évf. Nyíregyháza, 2003
- SZÉKELY Zs. 2004 - Székely Zsolt, Albiș, com. Cernat, jud. Covasna *Punct: Curtea lui Bajka Ferenc*, în: *Cronica cercetărilor arheologice din România, campania din 2003*. București, 2004

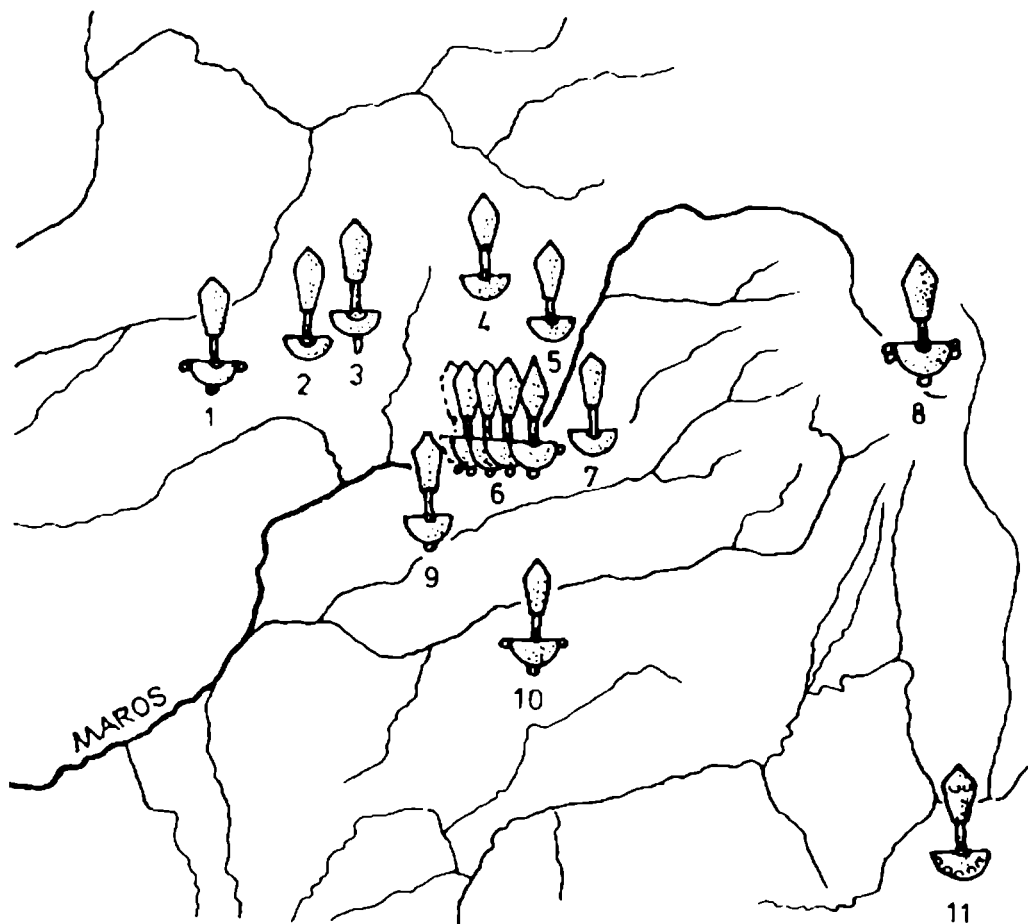


Fig. 1

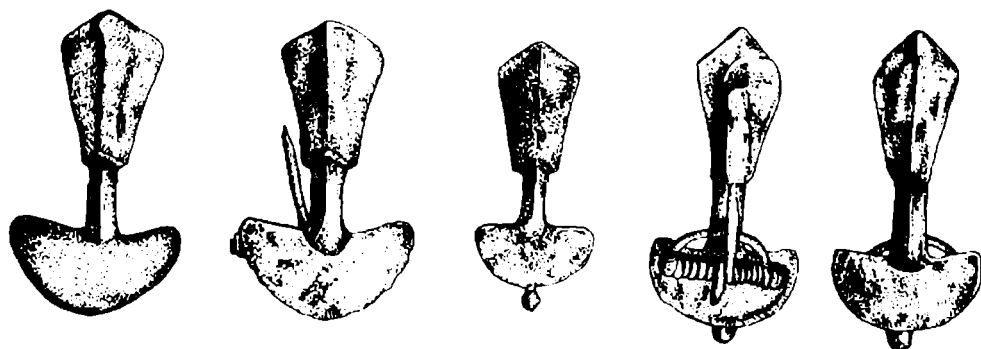


Fig. 2

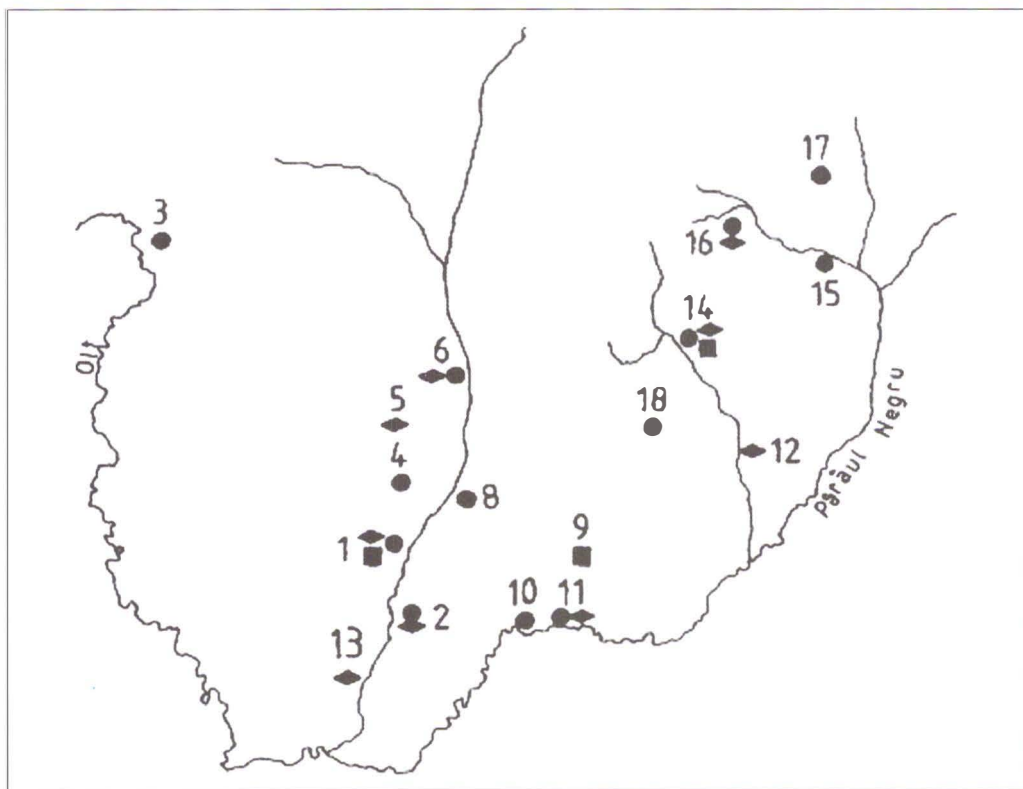


Fig. 3

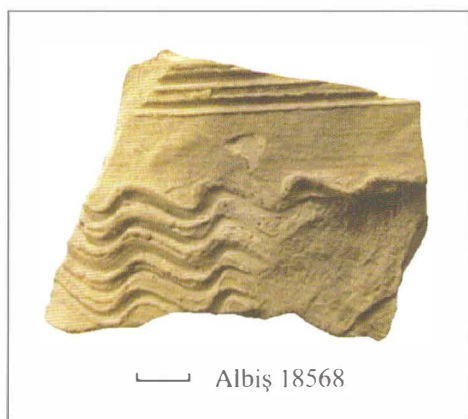


Fig. 4

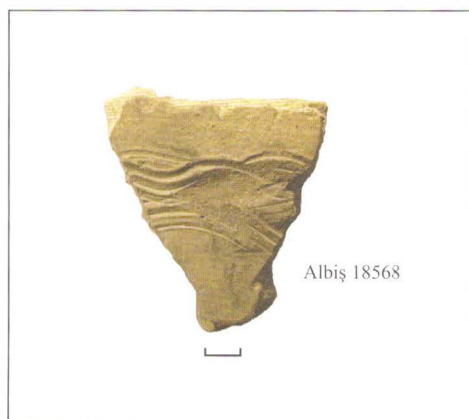


Fig. 5

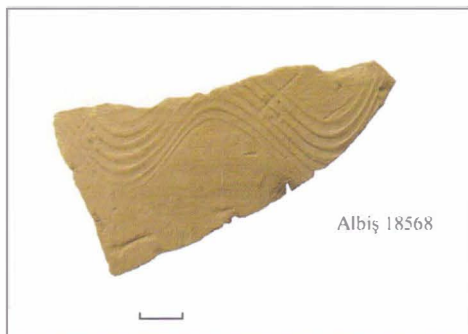


Fig. 6



Fig. 7



Fig. 8

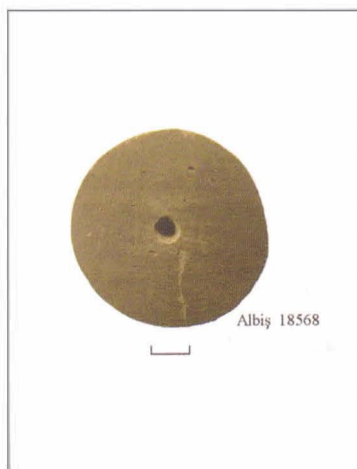


Fig. 9

O BRĂȚARĂ DIN PERIOADA MIGRAȚIILOR DESCOPERITĂ ÎN CETATEA FEUDALĂ DE PE MĂGURA CODLEI, JUDEȚUL BRAȘOV

Florea Costea

În cursul campaniilor de cercetări arheologice efectuate în cetatea feudală de pe Măgura Codlei (germ. Schwarzburg) între 1960-1970, a fost recoltată o cantitate însemnată de piese din metal¹, precum și ceramică. În rândul acesteia din urmă a surprins prezența câtorva fragmente care, prin analogie², au fost datate în secolele VII-VIII d.Chr. Deși importanța lor nu mai trebuie subliniată, mai ales pentru o zonă în care mărturiile arheologice referitoare la prezența populației autohtone post-romane nu erau prea numeroase, la acea dată nu am considerat că ele sunt suficiente pentru comentarii mai ample, ceea ce ne-a determinat doar să le semnalăm existența și să ne propunem a reveni asupra lor în cazul apariției de elemente noi³.

Un asemenea element a intervenit la sfârșitul anului 1970, când în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie din Brașov a intrat un fragment de brățară masivă (plină), provenit dintr-o descoperire fortuită, al cărei autor a fost Viorel Hacman, pe atunci elev la Liceul din Codlea, care ne-a predat-o împreună cu aproximativ 50 fragmente ceramice din secolele XII-XIV, printre care se aflau și câteva cioburi cenușii, din pastă poroasă, asemănătoare celor date anterior, cu probabilitate în secolele VII-VIII d.Chr.

Conform indicațiilor descoperitorului, piesa a fost găsită în incinta cetății feudale, în capătul nord-estic al acesteia, pe versantul dinspre Codlea (S), fără a se putea indica locul cu exactitate. De reținut însă că el nu este departe de acela în care noi înșine descoperisem fragmentele ceramice amintite.

Înainte de restaurare, obiectul avea o culoare brun-verzuie dată de oxidul de cupru (CuO) și de carbonatul de cupru (CuCO_3) care îi acopereau cea mai mare parte din suprafață. La prima vedere părea lucrat din bronz sau din cupru curat. Supus unei analize chimice s-a constatat însă că oxidul și carbonatul de cupru acopereau incomplet piesa; în locurile în care acestea lipseau se afla în schimb o peliculă de cupru curat, groasă de 0,2-0,3mm. Îndepărtarea ei a scos la iveală un miez de fier relativ bine conservat.

Analiza nu a semnalat prezența altui element chimic, relevând însă un aspect legat de procesul tehnologic: se cunoaște că în general cuprul nu aderă la o suprafață feroasă și că nici prin presare nu se obține o aderență/lipire durabilă a celor două elemente. Acoperirea miezului de fier cu un slip uniform de cupru dovedește că meșterul a cunoscut și a recurs pentru aceasta la proprietatea pe care o are cuprul din sulfatul de cupru („piatra vânăță”, CuSO_4) de a se depune, chiar fără a fi încălzit, pe suprafața fierului. Aceasta presupune nu numai o practică îndelungată a prelucrării în același atelier a celor două metale, ci și o bună cunoaștere a proprietăților lor chimice, chiar dacă aceasta era empirică⁴.

Fragmentul păstrat are forma unui trunchi de con alungit (Fig. 1) și este ușor deformat, din care cauză lungimea lui nu poate fi măsurată cu maximă

exactitate (aproximativ 75mm). Diametrul maxim este de 9mm, iar cel minim, ce corespunde locului unde brățara este ruptă, de 2,5mm. Greutatea inițială era de 9,39g, iar după curățire de 9 g.

Tratamentul chimic aplicat pentru analiză și pentru restaurare a permis descifrarea tehnicii de confecționare a piesei. Astfel s-a putut constata că miezul de fier a fost obținut prin turnare, după care a fost finisat la rece, când s-a adus la forma dorită.

Câmpul ornamentat, se află la capătul îngroșat și începe chiar de la bordura acestuia. El se compune din două inele circulare, o zonă de incizii „în plasă”, alte două inele circulare urmate de un nou segment „în plasă”, și se încheie cu încă șase inele circulare. Întregul „desen” pătrunde numai în mantaua de cupru, neadâncindu-se până la miez.

Forma brățării amintește de alte exemplare descoperite în sudul și sud-estul Transilvaniei. Astfel, din categoria brățărilor masive, profesorul Kurt Horedt a luat în discuție un exemplar descoperit la Șura Mare⁵ și două provenind de la Rupea⁶. Deosebirea esențială între acestea și cea de pe Măgura Codlei constă în primul rând în metalul din care sunt confecționate primele, anume din argint⁷, deosebire care poate fi o aluzie la categoriile sociale ale purtătorilor lor. În ceea ce privește decorul se cuvine menționat că pe brățările de la Șura Mare și de la Rupea lipsește motivul „în plasă”.

Analogii pentru asemenea piese se cunosc și în afara Transilvaniei⁸, unele descoperite în complexe date pe bază de monede bizantine. Amintim aici descoperirile de la Szantendre, Pecs, Cserkut din Ungaria⁹, precum și tezaurul de la Zemiansky Vrbovok căruia monedele bizantine îi conferă datarea în a doua jumătate a secolului al VII-lea, deci în plină perioadă de prezență a avarilor în Câmpia Pannonică și, în măsură mai mică, în Transilvania. Tocmai de aceea s-ar putea crede că purtătorii acestor podoabe sunt chiar avarii. Având însă în vedere că piesele de la Rupea sunt considerate mai vechi decât cele de la Zemiansky Vrbovok¹⁰, pe care autorul descoperirii le exclude din inventarul avaric¹¹ și adăugând că Profesorul clujan, în urma analizării minuțioase a descoperirilor avare din Transilvania ajunge la concluzia că acest tip de artefacte nu se întâlnește în cultura materială avară¹², ajungem la concluzia că atât brățările de la Șura Mare¹³ și cele de la Rupea¹⁴, cât și cea de la Codlea aparțin altei populații și că, prin analogie, aceasta din urmă este mai veche, ea putând fi datată foarte probabil pe la jumătatea secolului al VII-lea. Care este această populație?

Cercetarea arheologică și documentară, mai veche sau mai nouă, atestă, în afara autohtonilor, prezența gepizilor în mai multe puncte din Transilvania (Morești, Porumbenii Mici etc.) în secolul VI, fără ca ei să stăpânească efectiv în granițele fostei provincii Dacia¹⁵. Dimpotrivă, conviețuirea cu populația autohtonă, coroborată cu înfrângerile suferite din partea avarilor și a longobarzilor în anul 567, fac ca și ei să se împrăstie sau să sufere asimilarea de către autohtonii de pe teritoriile ocupate, dispărând practic de pe scena istorică a Transilvaniei în jurul anului 650¹⁶.

După cum abia s-a afirmat, atribuirea brățării pe seama avarilor este exclusă. La fel se pune problema și în privința slavilor, care, după cum se știe, pătrund în număr însemnat în interiorul Carpaților abia în secolul al VII-lea. Ei nu sunt însă o prezență masivă în Țara Bârsei, unde nu s-au putut

stabili din motive la fel de bine știute¹⁷. Mai mult, o instalare a slavilor pe un vârf de munte ar constitui un caz fără precedent, măcar pentru această parte a României. În plus, în cultura materială slavă din zonă, cunoscută relativ bine în prezent, nu s-au găsit artefacte care să susțină atribuirea pe seama lor a brățărilor de tipul celor acum în discuție, chiar dacă învățatul K. Horedt afirma că, sigur nefiind avare, „ele ar putea fi mai degrabă apropiate de slavi și datate în a doua jumătate a secolului al VII-lea, cu toate că apar în mediu și în epoca avară”. În schimb, N. Fettich crede că pentru ornamentarea podoabelor de acest tip „s-a recurs la reînvierea ornamentației brățărilor din tezaurele dacice de argint”¹⁸.

În ceea ce ne privește, opinăm că atât creatorii, cât și purtătorii acestor podoabe nu au făcut în nici-un caz parte dintre alogeni și nici nu credem că avem de-a face cu o reînviere a „ornamentației dacice”: este mult mai firesc că ne aflăm în fața unei perpetuări a meșteșugului și a motivului decorativ, dacic (sau roman!), și nu a unui remember artistic după mai bune de o jumătate de mileniu. Și chiar dacă ar fi vorba despre o reînviere a vechiului decor de pe vechile podoabe dacice, ne vine greu să credem că fenomenul este „promovat” tocmai de către unii dintre migratorii abia sosiți în fosta provincie romană Dacia. De aceea, considerăm că atribuirea piesei în discuție nu poate fi făcută decât pe seama populației romanice locale, prezența căreia este documentată și pe Măgura Codlei, în primul rând prin ceramică, până la jumătatea secolului al XII-lea.

RÉSUMÉ

L'auteur presente une bracelet en fer et cuivre decouverte dans la citadelle féodale situé sur la colline Măgura Codlei, distr. Brașov. D'après la technique, les analogies et le motif decoratif, il date la pièce en VIIe siècle p.J.-C. De meme, il considère que la bracelet c'est un produit local, porté par la vieille population roumaine de cette époque, comme partout dans les territoires de l'ancienne Dacie.

Note

¹ Florea Costea, *Obiecte metalice descoperite în cetatea feudală de pe Măgura Codlei*, în *Cumidava*, 2, 1968, p. 78 și urm.

² Vezi de ex. Valeriu Leahu, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, 1, 1963, p. 34 și urm. și fig. 26.

³ În prezent aceste informații s-au îmbogățit (Cristian, Rotbav, Hărman, Sânpetru etc.) cu așezări din secolele III-IV și VII-IX (cf. M. Marcu, în *Cumidava*, 2, 1968, p. 43 și urm; Fl. Salvan, Fl. Costea, *Civilizație și continuitate românească în Țara Bârsei din cele mai vechi timpuri până spre amurgul Evului Mediu timpuriu*, Brașov, 1999, p. 103-173.

⁴ Analiza a fost efectuată de către dr. Cecilia Costea de la Universitatea din

Braşov.

⁵ K. Horedt, în *Germania*, 25 (1941), p. 125 şi pl. 21/11; *Avarii în Transilvania, în Contribuţii la istoria Transilvaniei, sec. IV-XIII*, Bucureşti, 1958, fig. 13/10, 13-14..

⁶ *Op. cit.*, p. 102; J. Hampel, în *AE*, 8, 1888, p. 380.

⁷ K. Horedt, *op. cit.*, p. 81.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, nota 1.

¹⁰ B. Svoboda, în *Památky archeologické*, XLIV, 1953, p. 36-37; K. Horedt, *op. cit.*, p. 81, nota 2.

¹¹ Cf. K. Horedt, loc. cit.

¹² *Ibidem*.

¹³ În colecţia Muzeului Brukenthal.

¹⁴ În colecţia Muzeului din Budapesta.

¹⁵ Hadrian Daicoviciu, *Popoarele migratoare pe teritoriul României*, în *Istoria României* (Compendiu), Bucureşti, 1969, p. 94; Fl. Salvan, Fl. Costea, *op. cit.*, p. 103-188.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Flş. Salvan, Fl. Costea, *op. cit.*, p. 113-133.

¹⁸ N. Fettich, în *Arch. Hung.*, XXXI, 1951, p. 168-170 şi pl. XXXIII-XXXVII.

Fig. 1

Brăţară descoperită în cetatea feudală de pe Măgura Codlei/*Bracelete decouverte dans la citadelle féodale Măgura Codlei, dep. Braşov.*

Desen: Mihaela Cioc

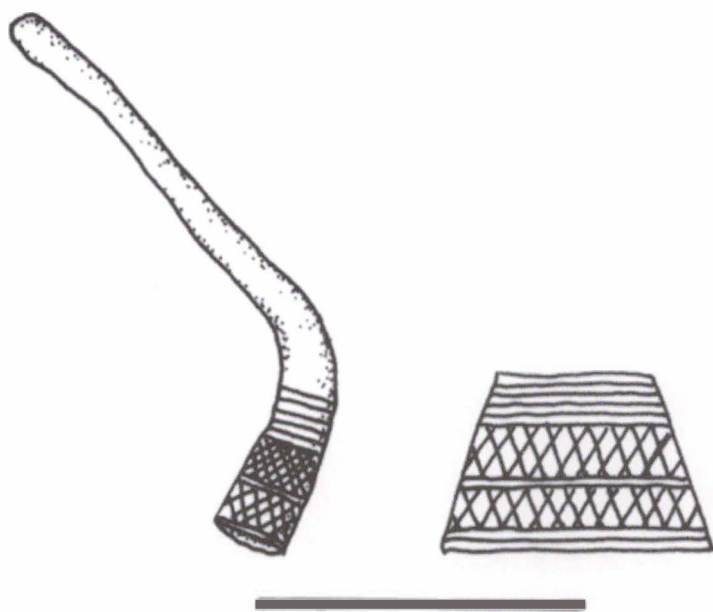


Fig. 1

REPREZENTĂRI DE CUȚITE DE MASĂ ÎN FRESCELE MEDIEVALE DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI (SECOLELE XIV-XVI)

Voica Istrate

Folosite din cele mai vechi timpuri ca unelte și ca arme cuțitele au fost nelipsite din gospodăriile medievale, așa cum ne relevă lamele sau plăselele de cuțit descoperite frecvent în săpăturile arheologice. Importanța acestor obiecte transpare și din izvoarele scrise medievale care consemnează atât stricta specializare a celor care produceau cuțite la orașe cât și numărul mare de produse destinate comercializării.

Analizând cuțitele de luptă din perspectivă iconografică, documentară și arheologică cercetătorul Adrian Andrei Rusu subliniază faptul că în izvoarele scrise nu se face nici o demarcație între cuțitele-arme și cuțitele-unelte-instrumente lansând în același timp ideea că majoritatea dintre ele - și este vorba de zeci de mii de cuțite tranzacționate anual - aveau probabil destinație non-militară¹.

Apelul la sursele iconografice, în special la fresce, ar putea completa informațiile furnizate de arheologie prin imagini ale cuțitelor redată în dubla lor ipostază de arme sau unelte.

În acest studiu ne vom îndrepta atenția asupra cuțitelor de masă pictate în frescele din secolele XIV-XVI. Reprezentarea acestor obiecte în iconografia religioasă este o consecință a faptului că multe episoade importante din istoria creștinismului au avut legătură cu mâncarea sau cu vinul servite în cadrul unor cine sau ospețe. Astfel Dumnezeu s-a arătat lui Avram în chipul a trei pelerini pe care acesta i-a ospătat la stejarul din Mamvri în *Cina de la Mamvri*; tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul a fost cerută la *Banchetul lui Irod* de fiica Irodiadei când Irod își aniversa ziua de naștere alături de demnitari, ofițeri și cei mai de vază oamenii din Galileea²; în prezența Maicii Domnului și a ucenicilor săi Isus a făcut prima sa minune prefăcând apa în vin la *Nunta din Cana Galileii*³; după ce Isus l-a vindecat pe Simon de lepră și a săvârșit diverse minuni, locuitorii din Betania i-au mulțumit pregătind o cină bogată, *Cina din Betania*; ultima masă luată de Isus cu apostolii săi se reflectă în *Cina cea de taină*; Isus s-a arătat prietenilor săi care l-au recunoscut după ce a frânt pâinea la *Cina din Emaus*⁴. Acestor episoade li se adaugă alte ospețe sau scene în care sunt reprezentate mese întinse unde ar putea fi redată cuțite de masă: *Prezentarea Mariei în fața marilor preoți*, *Împărțășania cu pâine și vin*, *Legenda Sfântului Gheorghe - Ospățul*, *Viața Sfântului Ioan cel Nou și Viața Sfântului Nicolae*.

Cărțile sfinte și manualele de pictură nu menționează și nu recomandă pictarea cuțitelor la aceste mese, dar cum zugravii bisericilor au fost preocupați să recreeze atmosfera acelor episoade din istoria creștinismului pe înțelesul omului medieval care nu știa să citească, rezultatul a fost adesea reprezentarea personajelor în jurul unor mese, acoperite de ștergare, pe care

au pictat alimente, vin și – ca elemente de cultură materială - sfeșnice sau opaițe, pahare, cupe și ulcioare, precum și cuțite pentru tăierea alimentelor având ca modele pe cele utilizate în viața cotidiană din epocă.

Cele mai vechi reprezentări de mese în fresce provin din Transilvania unde conform repertoriului iconografic⁵ întocmit de Vasile Drăguț *Cina de taină* a fost pictată în relativ multe biserici catolice: Ghelinta (jud. Covasna) anul 1330, Mălâncrav (jud. Sibiu) la mijlocul secolului al XIV-lea, Cricău (jud. Alba) în al treilea sfert al secolului al XIV-lea, la Chilieni (jud. Covasna) sfârșitul secolului al XIV-lea, la Viștea (jud. Cluj) secolul al XV-lea, Cîsnădie (jud. Sibiu) la sfârșitul secolului al XV-lea, Râșnov (jud. Brașov), în jurul anului 1500, Ocna Sibiului (jud. Sibiu) în anul 1522. Aceștia li se adaugă alte reprezentări ale *Cinei* în mediul ortodox: la Strei (jud. Hunedoara) la mijlocul secolului al XIV-lea, la Crișcior (jud. Hunedoara) în anul 1411. Cuțite ar putea fi reprezentate și în alte scene: *Binecuvântarea Mariei de cei trei mari preoți* la Sântă-Mărie Orlea (jud. Hunedoara) în anul 1311, *Sfânta Treime la Mamvri* la Râu de Mori (jud. Hunedoara) spre sfârșitul secolului al XIV-lea sau prima jumătate a secolului al XV-lea. Însă după cum vom vedea puține scene pot fi valorificate din cauza calității frescelor medievale sau a calității imaginilor publicate în literatura de specialitate.

Cea mai veche reprezentare a unei mese întinse o întâlnim la Sântă-Mărie Orlea în scena *Binecuvântarea Mariei de cei trei mari preoți* unde însă nu par să fie pictate cuțite⁶.

Două cuțite sunt reprezentate în *Cina de taină* la Ghelinta⁷ (fig.1,2). Remarcăm aici faptul că numărul cuțitelor așezate pe masă este mereu mai mic decât numărul mesenilor, situație care se va repeta în cazul tuturor frescelor.

În *Cina* de la Mălâncrav⁸ observăm pe masă mai multe alimente, un colac împletit rupt într-o parte, pâinici, pește, dar nu putem susține cu certitudine că sunt reprezentate cuțite.

În *Cina de taină* de la Strei „deteriorată în proporție de 75%”⁹ este pictată „o masă acoperită de ștergar cu decor geometric (realizat cu brun și vizibil azi doar în colțul stâng al scenei)”, dar din descrierea și imaginile avute la dispoziție¹⁰ nu reiese existența vreunui cuțit.

În fresca de la Chilieni pe masă sunt redată pahare, farfurii, ulcioare precum și două cuțite (fig.3,4), iar ca alimente pești și pâinici¹¹.

La Cricău în fragmentul de frescă care s-a păstrat distingem o parte din fața de masă, o patenă, un potir și partea de jos a unui sfeșnic, dar nici un cuțit¹².

La Râu de Mori în scenele *Hristos împărtășindu-i pe apostoli* și *Sfânta Treime la Mamvri* din descrierea scenelor făcută de Liana Tugeanu¹³ și din imaginile publicate nu reiese existența vreunui cuțit.

La fel este situația și în cazul *Cinei de taină* de la Crișcior scenă care este descrisă astfel „pe masă, față de masă (albă) cu decor de flori și crenguțe (roșu deschis) și deasupra două cupe, o tîpsie, un bol, o patenă (roșu deschis)”¹⁴.

Situația din Jara Românească este întrucâtva asemănătoare. Pentru secolul al XIV-lea singurele frescele s-au păstrat la Biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș (1364–1365) și la Mănăstirea Cozia (1390) iar

din secolul al XV-lea nu a ajuns până la noi nici o frescă¹⁵. Lista bisericilor cu picturi murale din secolul al XVI-lea este relativ bogată¹⁶ și din programele iconografice publicate de Carmen Laura Dumitrescu reținem scenele unde ar putea fi reprezentate cuțite: *Banchetul lui Irod* la Bolnița Bistriței (1520)¹⁷, *Împărtășania* și *Cina de taină* la Stănești (1536)¹⁸, *Împărtășania apostolilor cu pâine și vin*, *Cina de taină*, *Cina din Mamvri*, *Banchetul lui Irod* la Bolnița Coziei (1542-1543)¹⁹, *Împărtășania apostolilor cu pâine și vin* la Snagov (1563)²⁰, *Împărtășania cu vin*, *Cina din Mamvri* și *Cina de taină* de la Bucovăț (1547, 1579-1589)²¹ și *Cina de taină*, *Cina din Mamvri* și *Împărtășania* de la Căluu (1594)²². Pictura Bisericii din Târgoviște, datată la sfârșitul secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea, cuprinde scena *Cina din Betania*²³.

În realitate, fie frescele au fost alterate de repictări, fie multe dintre scenele enumerate mai sus (unde ar putea să fie reprezentate cuțite) nu sunt descrise sau nu beneficiază de imagini în publicațiile de specialitate atenția cercetătorilor fiind îndreptată mai mult spre portretele ctitorilor domnitori sau boieri²⁴.

În secolul al XIV-lea la Curtea de Argeș în scena *Împărtășania apostolilor*²⁵ nu este reprezentat nici un cuțit, iar din fresca *Cina cea de Taină* extrasă din biserică și aflată la Muzeul Național de Artă al României lipsește partea unde ar fi putut să fie cuțite²⁶. În schimb pe masă în *Scena de la Emaus*²⁷ sunt pictate ca alimente ridichi albe, azime, pește și un cuțit (fig.5), iar în *Nunta din Cana Galileii*²⁸ aceleași alimente și două cuțite similare (fig.6,7).

Din descrierea făcută frescelor de la Stănești-Vâlcea nu reiese că în scenele *Împărtășania apostolilor*²⁹ și *Cina cea de taină*³⁰ s-ar afla vreun cuțit. În secolul al XVI-lea la Bolnița Coziei în scena *Banchetul lui Irod*³¹ pe masă sunt redată un potir, patru azime și două cuțite (fig.30,31), iar în *Cina din Mamvri*³² vase, azime, ridiche albă, pește într-unul din vase și câte două cuțite (fig.32,33). În schimb în scena *Cina din Betania*³³ din Târgoviște nu se observă nici un cuțit.

În Moldova picturile murale s-au păstrat într-o stare mai bună și au beneficiat de o mai bună popularizare.

Cel mai adesea cuțitele sunt redată în scena *Cina de taină*: Voroneț, jud. Suceava (1488), Bălinești, jud. Suceava (1493), Popăuți, jud. Botoșani, (sf. secolului al XV-lea sau începutul secolului al XVI-lea), Părhăuți, județul Suceava (1522), Dobrovăț, jud. Iași (1529), Probeta, jud. Iași (1532), Arbore, jud. Suceava (1541), Sucevița, jud. Suceava (sfârșitul secolului al XVI-lea).

În *Cina cea de taină* de la Voroneț pe masă se află patru cuțite (fig. 9-12) iar ca alimente ridichi negre și azime³⁴ dar în scena *Împărtășaniei* nu există cuțite; la Bălinești³⁵ pe masă în *Cină* sunt redată diverse recipiente ridichi negre, azime și două cuțite (fig.13,14), iar la Popăuți³⁶ recipiente, pește, azime, ridichi negre și trei cuțite (fig.15-17), dar în *Împărtășania cu vin*³⁷ nici un cuțit. Nu dispunem de descrieri și de imagini ale *Cinei* de la Părhăuți³⁸. De la Dobrovăț provin cele mai multe cuțite aflate pe mese bogate în recipiente, sfeșnice și alimente (azime, pești, ridichi negre). În *Cina de taină*³⁹ sunt reprezentate patru cuțite (fig.18-21), și câte unul în scenele *Isus arătându-se apostolilor*⁴⁰(fig.22), *Scena de la Emaus*⁴¹ (fig.23) și *Isus și Apostolul*

Petru⁴² (fig.24).

În schimb în *Cina cea de taină* sau în *Împărtășania cu vin* de la Humor (1535) nu sunt reprezentate cuțite. Pe masa *Cinei*⁴³ de la Probota sunt pictate două cuțite (fig.26,27) și la fel la Arbore⁴⁴ în *Cină* (fig. 28,29), dar nu și în scena *Ospățului*⁴⁵.

Mai multe mese întinse cu cuțite au fost pictate la Sucevița în scenele: *Viața Sfântului Ioan cel Nou*⁴⁶, *Viața Sfântului Nicolae*⁴⁷, *Scene din Viața lui Isus*⁴⁸ *Cina cea de taină*⁴⁹, *Cina din Mamvri*⁵⁰. Calitatea imaginilor publicate nu ne permite să facem considerații asupra numărului sau formelor acestor cuțite.

Comparând cuțitele reprezentate în frescele medievale din perioada secolelor XIV-XVI remarcăm existența unor asemănări și diferențe care ne permit să schițăm o posibilă evoluție morfologică.

O primă categorie de cuțite sunt redată în frescele medievale de la Curtea de Argeș (fig. 5-7, fig. 35-37)⁵¹. Cele trei piese au mânere simple, muchia lamei dreaptă în partea dorsală, iar tăișul este foarte puțin curbat spre vârf. S-ar putea ca decorul de la extremitățile mânerelor să fie de fapt rezultatul tehnicii de îmbinare a lamelor cu mânerele. O diferență apare în ceea ce privește culoarea mânerelor cuțitelor: cel din scena *Cina din Mamvri* este alb (fig. 5), în timp ce acelea din scena *Nunta din Cana Galileii* sunt de culoare închisă (fig. 6,7). Una dintre explicațiile reprezentării acestui tip de cuțit doar la Curtea de Argeș se leagă credem de faptul că pictura a fost realizată de pictori aduși special din mediul grecesc. Același tip de cuțit a fost reprezentat la începutul secolului al XIV-lea în Serbia medievală în scena *Binecuvântarea Mariei* din Biserica Sf. Gheorghe din Staro Nagoričino.⁵² (fig. 8) .

În secolele al XIV-lea și al XV-lea predomină în fresce cuțitele cu mânerul format din plăsele prinse cu nituri și având forma lamei aproape rectangulară, doar vârful fiind tăiat oblic în partea inferioară așa cum reiese din reprezentările de la Ghelinta în 1330 (fig. 1,2,38), de la Chileni la sfârșitul secolului al XIV-lea (fig.3,4), de la Voroneț în anul 1488 (fig. 9-11,39) și de la Bălinești 1493 (fig.14, 40). În secolul al XVI-lea o piesă de acest tip este redată o singură dată la Arbore în anul 1541 (fig. 29).

Două cuțite a căror lame sunt mai late la partea de îmbinare cu mânerul au fost pictate spre sfârșitul secolului al XV-lea în Moldova la Voroneț (fig.12) și la Bălinești (fig.13).

Tot spre sfârșitul secolului al XV-lea observăm la Bălinești (fig.14) și la Popăuți (fig.15-17, 41-43) începutul unei evoluții a lamelor cuțitelor spre forme mai alungite și subțiate. Forma această se continuă în prima parte a secolului următor la Dobrovăț în 1529 (fig.18,44), la Probota în 1532 (fig.27, 45) și la Bolnița Coziei între anii 1542-1543 (fig. 30,31,46,47).

O evoluție mai radicală a lamelor cuțitelor se observă în prima jumătate a secolului al XVI-lea la Dobrovăț (fig. 19-21,23,24, 48-52), la Arbore (fig. 28,53) și la Bolnița Coziei (fig. 32,33, 54,55). Este vorba de o subțiere a vârfului lamei și de arcuirea muchiei dorsale a lamelor. Această modificare a formei lamei se reflectă și în *Tetraevangheliarul Mitropolitului Anania*⁵³ datat între anii 1554-1558 (fig.34).

Incert este obiectul din scena *Isus arătându-se apostolilor* din fresca de la Dobrovăț din anul 1529 (fig.22) el fiind probabil un cuțit cu mânerul și

lama late și scurte.

Pe suprafețele lamelor observăm o șanțuire longitudinală la cuțitele de la Chilieni (fig. 3,4) și la Arbore (fig.29). Cuțitele de masă de la Dobrovăț din scena *Cinei de taină* (fig. 18-21) și posibilul cuțit de luptă din scena *Tăierea urechii lui Malchus*⁵⁴ prezintă o linie șerpuită pe lamă în apropierea mânerului (fig.25).

În ceea ce privește mânerurile, aproape toate cuțitele (cu excepția celor de la Curtea de Argeș) au plăsele prinse de corpul cuțitului cu nituri variind ca număr de la trei la cinci (cele mai multe) sau chiar șase. Un cuțit mai interesant din acest punct de vedere pare să fie cel reprezentat în *Cina cea de taină* de la Arbore care fie are mânerul torsionat, fie are foarte multe nituri (fig.28).

Majoritatea capetelor mânerelor rotunjite au o mică buclă iar altele sunt tăiate drept și au un mic cioc, forme care corespund descoperirilor arheologice⁵⁵.

Alături de cuțitele de masă în scena *Cinei de taină* de la Voroneț și-a făcut loc în premieră o lingură.

Privind scenele în care sunt redată cuțite de masă în fresce rolul acestor tacâmuri pare mai degrabă decorativ pentru că numărul cuțitelor de pe masă este mereu mai mic decât numărul comensurilor, cuțitele nu par să fie folosite de cineva pentru că nu se află niciodată în mâinile personajelor (doar în fresca bisericii Sf.Gheorghe din Hârlău un personaj ține cuțitul în mână⁵⁶ dar în acest caz pictura originală de secolul al XVI-lea a suferit repictări) și nu este foarte clar ce anume s-ar putea tăia cu ele (azime? colaci împlețiți? pește? ridichi negre sau albe?). Paradoxal tocmai într-o *Cină* unde nu există cuțite, la Humor, sunt redată două jumătăți tăiate de ridiche neagră.

În ciuda acestei aparente lipse de utilitate a cuțitelor de masă reprezentate în scenele religioase remarcăm totuși diferențe și chiar o evoluția a formelor acestor obiecte pe parcursul secolelor XIV-XVI .

REPRÉSENTATION DES COUTEAUX DANS LA PEINTURE MURALE EN ROUMANIE (LES XIV^{ÈME} - XVI^{ÈME} SIECLES)

Il y a quelques scènes religieuses en peinture murale comme *La Cène* où on peut voir les personnages déjeunent et dans cette cadre sont des aliments comme pâte sans levain, gimblettes, des radis des récipients et des ustensiles comme les couteaux. On remarque que dans cette scène les personnages n'utilisent pas des couteaux et que les nombres des couteaux sont moins de ceux des personnages mais malgré cette situation les formes des couteaux évoluent dans les peintures murales. Ainsi les exemplaires de Curtea de Argeș avec des manches simple sont singulière dans cette espace et elles sont inspirées de modèles grecques. Majorité des couteaux a des manchons rivetés. Pour le XIV^{ème} et XV^{ème} siècle prédominent les couteaux avec lames rectangulaires et les bouts aiguisés.

À la fin du XV^{ème} siècle on remarque l'apparition des lames gracieuses forme qui est continue pendant le siècle suivant et une autre forme de couteaux qui a la lame plus agrandie à côté du manche. Pendant le XVI^{ème} siècle les lames gracieuses se courbent au devant.

Note

- ¹ A.A. Rusu, *Despre cuțitele de luptă din Transilvania medievală*, în *Studii de istorie medievală și premodernă*, Cluj-Napoca, 2003, p.75-96.
- ² www.ercis.ro/cateheza/ansfscript2.asp?cap=56, 25.10.2007.
- ³ www.crestinortodox.ro/DR-CANA_GALILEI, 22.10.2007.
- ⁴ www.radiovaticana.org/rom/Articolo.asp?c=129629, 27.10.2007.
- ⁵ Vasile Drăguț, *Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania*, în *Pagini de Veche Artă Românească*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1972, p. 70.
- ⁶ Idem, *Picturile Bisericii Sântă Mărie Orlea - cel mai vechi ansamblu mural din țara noastră în Buletinul Monumentelor Istorice*, 1971, nr.3, p.68, fig.9.
- ⁷ Idem, *Iconografia...* p. 31, fig. 14 și http://www.historyarts.ro/a_fresce_gotice.htm, 20. 04.2007.
- ⁸ <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5c/Almakerek8.jpg>, 30.10.2007.
- ⁹ Maria Irina Popescu, Liana Tugearu, *Biserica ortodoxă din satul Strei*, în *P.V.A.R.*, vol. V, 1985, p.274.
- ¹⁰ *Ibidem*, p.248 fig.10.
- ¹¹ www.kutyahon.de/erdelyi.templomok/sepsikilyen/index.htm, 30.10.2007.
- ¹² Așa reiese din imaginea oferită cu amabilitate de Ileana Burnichioiu căreia îi mulțumesc și pe această cale.
- ¹³ L. Tugearu, *Biserica ortodoxă din Râu de Mori*, în *P.V.A.R.*, vol. V, p. 177-178, 182, 188-190, 195, fig.1,2,7.
- ¹⁴ M. I. Popescu, L.Tugearu, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din Crișcior*, în *P.V.A.R.*, vol. V, p. 93.
- ¹⁵ Carmen Laura Dumitrescu, *O reconsiderare a picturii Bisericii din Stănești-Vâlcea*, în *P.V.A.R.*, II, 1972, p.155
- ¹⁶ Idem, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XVI-lea*, București, 1978, p.9.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 24,25.
- ¹⁸ *Ibidem* p.26,27.
- ¹⁹ *Ibidem*, p.29-31.
- ²⁰ *Ibidem*, p.32,33.
- ²¹ *Ibidem*, p.38.
- ²² *Ibidem*, p.40,41.
- ²³ V. Drăguț, *Arta creștină în România*, București, vol. V, 1989, p. 313, planșa 118.
- ²⁴ C. L. Dumitrescu, *Pictura de la Bucovăț*, p. 63-72, în *B.M.I.*, nr. 4, 1971; idem, *O reconsiderare a picturii Bisericii din Stănești-Vâlcea*, în *P.V.A.R.*, II, 1972, p.227; V.Drăguț, *Pictura murală din Țara Românească și din Moldova și raporturile sale cu pictura Europei de sud-est în cursul secolului al XVI-lea*, în *B.M.I.*, nr. 4, 1970, p. 17-32.
- ²⁵ Maria Ana Musicescu, *Bizanțul și arta Țărilor Românești*, în *B.M.I.*, nr. 3, 1971, p. 6, fig. 1.
- ²⁶ <http://www.mnar.arts.ro/ro/galerii/lucrare-veche>, 3.11.2007.
- ²⁷ Grigore Ionescu, A. M. Musicescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeș*,

București, 1976.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ C. L. Dumitrescu, *O reconsiderare ...*, p.227.

³⁰ *Ibidem*, p.231.

³¹ Idem, *Pictura murală...*, fig 64.

³² *Ibidem*, fig. 65.

³³ Drăguț, *Arta creștină*, pl.118, fig. 313.

³⁴ ***, *Repertoriul Monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, 1958, p. 84, fig. 48.

³⁵ *Ibidem*, p.130, fig. 90.

³⁶ V. Drăguț, V. Florea, D.Grigorescu, M. Mihalache, *Pictura românească în imagini*, vol. I, București, 1970, p. 32

³⁷ ***, *Repertoriul Monumentelor*, p. 131, fig. 91.

³⁸ Bogdana Irimia, *Datarea picturilor murale din Părhăuți*, p.66-72, în *Revista Muzeelor și Monumentelor Istorice – Monumente Istorice și de Artă*, nr. 2, 1974.

³⁹ V. Drăguț, *Dobrovăț*, București, 1984, pl.32.

⁴⁰ *Ibidem*, pl. 66

⁴¹ *Ibidem*, pl. 75.

⁴² *Ibidem*, pl. 58.

⁴³ Tereza Sinigalia, Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Probota*, București , 2000, p. 49, fig. 31.

⁴⁴ V. Drăguț, *Dragoș Coman, maestrul frescelor de la Arbore*, București, 1969, fig. 31, 32.

⁴⁵ *Ibidem*, fig. 63, 64.

⁴⁶ M. A. Musicescu, M. Berza, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958, p. 106, 107, 113, fig. 88, 89, 93.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 130, fig.108

⁴⁸ *Ibidem*, p.153, fig.128.

⁴⁹ Corina Nicolescu, Ioan Miclea, *Sucevița*, București, 1977.

⁵⁰ V. Drăguț, *Arta creștină*, p. 288-291, planșa 106.

⁵¹ Desenele cuțitelor au fost realizate de d-na Mihaela Cioc căreia îi mulțumesc și pe această cale.

⁵² V. Drăguț, *Picturile bisericii din Sântă-Mărie Orlea – cel mai vechi ansamblu mural din țara noastră*, în *B.M.I.*, nr. 3, p. 68, fig. 10.

⁵³ Idem, *Arta creștină*, p. 257, Pl. 91.

⁵⁴ Idem, *Dobrovăț*, pl. 9.

⁵⁵ Mircea D. Matei, Emil Iamandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din Bazinul Șoimușului (sec. XI-XVII)*, București 1982, p.80, fig. 41/4-5, p. 239, pl.V.

⁵⁶ ***, *Repertoriul Monumentelor*, p. 102, fig. 65.

CUȚITE ÎN FRESCELE MEDIEVALE

 1. Ghelinta 1330	 2. Ghelinta 1330	 3. Chilieni sf. sec. XIV	 4. Chilieni sf. sec. XIV
 5. Curtea de Argeș 1369	 6. Curtea de Argeș 1369	 7. Curtea de Argeș 1369	 8. Staro Nagoričino încep sec XIV
 9. Voroneț 1488	 10. Voroneț 1488	 11. Voroneț 1488	 12. Voroneț 1488
 13. Bălinești 1493	 14. Bălinești 1493	 15. Popăuți sf. sec. XV	 16. Popăuți sf. sec. XV

 17. Popăuți sf. sec. XV	 18. Dobrovăț 1529	 19. Dobrovăț 1529	 20. Dobrovăț 1529
 21. Dobrovăț 1529	 22. Dobrovăț 1529	 23. Dobrovăț 1529	 24. Dobrovăț 1529
 25. Dobrovăț 1529	 26. Probota 1532	 27. Probota 1532	 28. Arbore 1541
 29. Arbore 1541	 30. Bolnița Coziei 1542-1543	 31. Bolnița Coziei 1542-1543	 32. Bolnița Coziei 1542-1543
 33. Bolnița Coziei 1542-1543	 34. Tetraevangheliar 1554-1558		



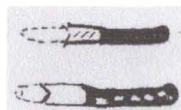
35. Curtea de Argeș 1369



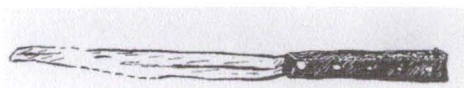
36. Curtea de Argeș 1369



37. Curtea de Argeș 1369



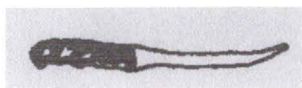
38. Ghelinița 1330



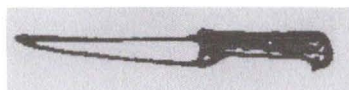
39. Voroneț 1488



40. Bălinești 1493



41. Popăuți sf. sec. XV



42. Popăuți sf. sec. XV



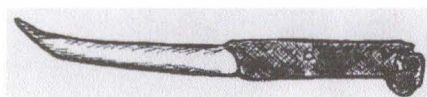
43. Popăuți sf. sec. XV



44. Dobrovăț 1529



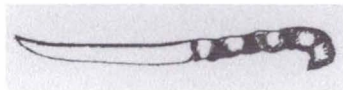
45. Probota 1532



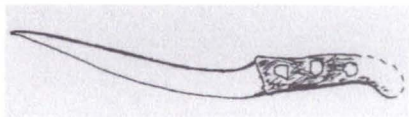
46. Bolnița Coziei 1542-1543



47. Bolnița Coziei 1542-1543



48. Dobrovăț 1529



49. Dobrovăț 1529



50. Dobrovăț 1529



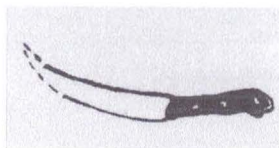
51. Dobrovăț 1529



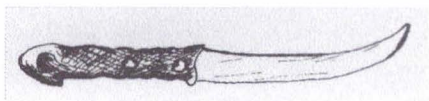
52. Dobrovăț 1529



53. Arbore 1541



54. Bolnița Coziei 1542-1543



55. Bolnița Coziei 1542-1543

BOIERUL GHEORGHE CANTACUZINO DIN BRAȘOV VERSUS EPISCOPUL IOAN GIURGIU PATAKI DE LA FĂGĂRAȘ (1713-1727)

Grigore Jopan

„Au fost adică și epoci de acelea în viața poporului nostru, în care nu era suferit să se ocupe cărturarii săi nici chiar de trecutul bisericii lor”.

G. Bariț

Este cel puțin straniu să se evoce împreună cele două personaje aparținând unor instituții istorice incompatibile între ele: marea boierime munteană și unirea românilor cu biserica Romei. Cu toate acestea, există opinia potrivit căreia crearea diecezei române unite de la Făgăraș în anii 1714-1721 s-ar fi datorat bunelor relații ale Cantacuzinilor din Țara Românească cu papa de la Roma. Se afirmă chiar o acțiune directă în favoarea noului episcop și nu de către oricine, cum se va vedea în cele ce urmează. Iată o afirmație tranșantă:

„Încă și marele boier *Georgiu Cantacuzino*, care trăia la Brașov, într-un răspuns al său dat din 23 octombrie [?] 1714 vicecăpitanului Iosif Boier de la Făgăraș, recomandă pe Ioan Pataki la episcopie cu atât mai mult, că după cum este informat Cantacuzin, pe acesta îl voiește și maiestatea sa”.

Astfel scrie Bariț în 1889¹ și el adaugă:

„Interesantă descoperire. Un boier din România informat și încă bine despre voința împăratului”.

Numai că nu aceasta este problema, nu pentru informarea numitului boier a reținut Bariț însuși datele din afirmația sa, ci tocmai dimpotrivă, pentru că acela „recomandă pe Ioan Pataki la episcopie...”. Atenția autorului de la curiozitatea ca un Cantacuzin să susțină candidatura preotului catolic Ioan Giurgiu Pataki la alegerile noului episcop al Episcopiei române unite, în urma morții lui Atanasie Anghel în 1713, este deviată spre o latură secundară a realității: în loc ca el să se refere la relația boierului Cantacuzin cu Episcopia unită de la Făgăraș, Bariț rămâne la „interesanta descoperire” a raportului dintre Cantacuzin și împărat.

Dacă Bariț tratează astfel chestiunea de mare importanță istorică și actuală a poziției Cantacuzinilor din Țara Românească față de Biserica Română Unită cu Roma, el lăsând-o viitorimii în coadă de pește, recent, alți istorici ardeleni și încă clerici ai aceleiași Biserici unite, sunt categorici în favoarea Cantacuzinilor, care ar fi influențat pe papa să semneze bula din 1721 pentru canonizarea Episcopiei Române unite de la Făgăraș.

Inițiatorul bulei din 18 mai 1721 a fost papa Clemente al XI-lea, care „se pare că era de origine aromân”, presupun regretații preoți clujeni S.A. Prunduș și Cl.Plaianu. „În orice caz este sigur”, afirmă cuvioșiile lor, că papa

„a fost în bune relații cu domnitorul Constantin Brâncoveanu și cu boierii Cantacuzini din Țara Românească, îndeosebi prin Răducanu (Radu sau Rodolfo), fiul lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, cunoscutul protector al catolicilor, el însuși *greco-unit* (ortodox-unit)”².

Ne întrebăm: dacă luminatul boier C. Cantacuzino stolnicul din Țara Românească era ortodox unit (cu Biserica „cca catolică a Romei”, cum spune Cartea de mărturie a sinodului din 1700), atunci contemporanul său din Ardeal, episcopul Atanasie Anghel, ce va mai fi fost oare? În cultură și diplomatie, marea boierime din Muntenia putea fi protectoare a catolicilor de rit latin occidental, dar nu în practica unirii ortodocșilor cu Roma, ceea ce i-ar fi afectat identitatea proprie, greco-orientală, balcanică.

Pasajul continuă în aceeași notă: „Răducanu, studiind la Padova, a fost omul de legătură între Brâncoveanu și papă, încă înainte de urcarea acestuia în Scaunul Pontifical, adică înainte de 1700.

Mai departe:

„Radu Dunescu, Mihail Cantacuzino, fratele stolnicului și soția lui Păuna [sic!], cu fii Radu și Constantin, părăsind Țara Românească după martiriul lui Brâncoveanu și a fiilor săi la Constantinopol, ajung pe furiș, prin Messina, Napoli, Bologna, Ferrara și Veneția la Viena, pentru a cere protecție împărătească. Păuna merge la Papa Clemente XI personal, pentru a cere protecția fiului ei Radu”. Și mai departe, drept concluzie: „Legăturile Cantacuzinilor cu papalitatea vor continua și după aceea”.

Și un prim final la pasajului citat mai sus: „Așa se explică fixarea episcopului Ioan Giurgiu Pataki și a reședinței Episcopiei române unite la Făgăraș, fiindcă Țara Făgărașului era o feudă a Țării Românești”.

Relațiile Cantacuzinilor și ale lui Brâncoveanu cu papa se cunosc și recunosc. „În 1701, Papa Clement al XI-lea asigură într-o scrisoare pe Domnul român despre prețuirea lui deosebită și despre buna lui voință”³. Ceea ce nu vedem este legătura lor cu Episcopia din Transilvania. Iar în privința apartenenței feudelor, situația se prezintă diferit în epocă. Dacă „însuși împăratul Leopold făcuse lui Constantin Brâncoveanu donațiune cele două sate din districtul Făgărașului, adevă Sâmbăta de Sus și Poiana Mărului”, cum spune Bariț, de la domnul Munteniei, episcopul Atanasie Anghel, la rândul său, „primise donațiune satul Merișarii”⁴. Dar, aceasta nu înseamnă re lații în sprijinul diecezei unite de la Făgăraș, ci dimpotrivă, una dintre încercările domnitorului Brâncoveanu de a-l convinge pe Atanasie „să nu treacă la catolicism”, cum se subliniază mai recent, Brâncoveanu donându-i astfel episcopului ardelean „Merișanii, o moșie bogată din Argeș”⁵. Ulterior, împăratul Austriei donează, odată cu numirea episcopului Ioan Pataki în 1715, numai un domeniu fiscal în Țara Făgărașului, la Sâmbăta de Jos, cealaltă moșie cezaro-crăiască fiind la Gherla pe Someșul Mic.

Cu toate acestea, venerabilele fețe bisericești consideră că numai afecțiunea papei pentru români, „pe care-i cunoștea prin Cantacuzini, a salvat cauza...”, că, respectându-și dorința și trecând peste canoane, papa „nu-i supune pe românii greco-catolici episcopului romano-catolic de Alba Iulia, creând pentru ei Episcopia ceco-catolică de Făgăraș”, sfințiiile lor concluzionând tranșant că „Atât alegerea persoanei episcopului cât și a reședinței episcopale, Papa le-a făcut la sugestia Cantacuzinilor (Nilles,

SZmbolae p. 408/409)".

Chiar așa? Dar văzând eu că de data aceasta se indică sursa informației ca bază de susținere a celor afirmate fără echivoc, purced pe urma ei la biblioteca Direcției Arhivelor Naționale Brașov, unde știam că se găsește cartea semnalată în text.

La locul trimiterii respective există într-adevăr un document referitor la alegerea episcopului de la Făgăraș. Este o scrisoare reprezentând răspunsul la o altă corespondență, anterioară, ce nu s-a păstrat. Aceasta editată, datată la Brașov (Caronae) la 23 septembrie 1714 și adresată vicecăpitanului Iosif Boier de la Făgăraș, este semnată într-adevăr de un **Georgius Cantachusenus**⁶

Ce spune documentul?

După ce confirmă primirea scrisorii din 20 ale aceleiași luni septembrie și după obișnuitele formule de politețe și amicitie, boierul Grigore Cantacuzino scrie: „În ce privește alegerea noului episcop, fiindcă mi se cere opțiunea și consimțământul [pentru candidatura preotului de la Făgăraș], [răspund] că eu fiind străin și în altă patrie, nu am căderea să-mi dau nici una nici alta, nici angajamentul, nici acordul” (*ad nihilum mihi pertinet nec votum nec approbationem*). Și semnatarul continuă în același sens: „Cu toate că Prealuminata Stăpânire stăruie cu atâta amabilitate ca eu să jurizez [alegerile], cum am spus, mie nu-mi revine căderea să arbitrez (*mihi arbitrare/sic/non pertinet*). Deci în privința promisiunii [de a juriza], am încheiat”, - conchide el abrupt aici; iar în continuare: „Deoarece însă, gândul Sfintei Maiestăți Imperiale înclină spre părintele Pataki, fiind prin Luminata sa Cancelarie s-a pregătit să-i propună, arătând cum să fie persoana cea mai potrivită pentru cerințele preoției de azi, toate acestea învederează să se facă alegerea susnumitului părinte Pataki, pentru care [alegere] înclin și eu (*por qua etiam ego inclino*); cât timp gândul meu este la fel cu cel împăratesc și precum de altfel toate rezultatele dorințelor mele le-am promis, înfățișat și subordonat voinței Sfintei Împărății, acestea și nimic altceva pot scrie despre acest subiect; neschimbător până la moarte rămân.

„Al Prealuminatei Stăpâniri preasupus și pregătit spre servicii slujitor, - **Georgius Cantachusenus**”.

Cine este însă acest semnatar Cantacuzin preasupus slujitor al Prealuminatei Stăpânire austriece, dar care refuză invitația autorităților de a colabora pentru alegerile episcopale ce se pregăteau?

El nu este altcineva decât fiul ex-dominatorului Șerban vodă Cantacuzino (1679-1688), la moartea căruia fiind minor, tronul Țării Românești fusese ocupat de Constantin Brâncoveanu și, cum acesta persecuta pe văduvă și pe orfan, ei au fost trecuți munții în Transilvania și stabiliți la Brașov. Aici, sub protecția binevoitoare a Vienei, tânărul Gheorghe crește în elementul său greco-oriental; se căsătorește cu Ruxandra Rosetti, are șase copii și nutrește speranța că austriecii îl vor ajuta să-și recâștige tronul tatălui său⁷.

La data scrisorii (1714) vlăstarul de domn avea 33 de ani, (cât și preotul Giurgiu Pataki de la Făgăraș) și de-abia peste alți cinci ani (în 1719) avea să primească demnitatea de mare ban al Olteniei, ocupată și ea de austrieci⁸.

Fiul lui Șerban vodă Cantacuzino este așadar reprezentantul Cantacuzinilor presupuși a fi sugerat papii alegerea sediului și persoanei episcopului de la

Făgăraș. Dar atitudinea lui nu confirmă aceasta. Dimpotrivă, până și acest Cantacuzin „ardelean” refuză cu diplomatie, cum s-a văzut aici mai sus, să colaboreze cu autoritățile austriece privitor la alegerea noului episcop, el manifestând doar grija de a nu contrazice opțiunea Curtii de la Viena, al cărei protejat era el însuși. Dealtminteri dată fiind poziția sa proaustriacă și a susținătorilor săi ca urmaș la domnie, Gheorghe beizadea nu-i reprezenta deci pe Brâncoveanu și Cantacuzinii numiți în onomastica reprodușă aici mai sus⁹, iar în anii în care era ban al Olteniei austriece, confesiunea sa greco-slavă era invocată de autoritățile locale din Brașov și Sibiu în disputa de rezistență ortodoxă cu popii și jurații aromânilor din Scheii Brașovului și cu compania grecească din localitate. «Oare domnul Gheorghe Cantacuzino, care e la Craiova și vlădica care este la Râmnic, sunt o lege cu voi, au nu?»¹⁰, i-ar fi întrebat pe delegați comandantul garnizoanei Brașov, generalul baron Tisch prin anii 1725-1728, cum consemnează unul din acei preoți¹⁰. Încuviințarea autorităților, pentru punerea protopopiatului ortodox al Țării Bârsei, sub ascultarea episcopiei Râmnicului, s-a făcut în acest sens «de vreme ce e o lege cu voi și este și aceea țara împăratului nostru»¹¹.

Prin urmare, afirmația autorilor clujeni potrivit căreia: „Atât alegerea persoanei episcopului cât și a reședinței episcopale, Papa le-a făcut la sugestia Cantacuzinilor (Nilles, Symbolae, p. 408-409)”, nu se susține nici pe baza acestui document; după cum nu se susține în totalitate nici afirmația lui Bariț în privința conținutului scrisorii respective.

„Încă și marele boier Georgie Constacsis...” etc. spune Bariț fără să semnaleze sursa informației, „recomandă pe Ioan Pataki la episcopie cu atât mai mult că, după cum este informat Cantacuzin, pe acesta îl voiește și maiestatea sa”.

Pentru înlăturarea stridenței față de conținutul scrisorii-document, pasajul lui Bariț trebuie reformulat astfel:

Până și marele boier Gheorghe Cantacuzino de la Brașov etc. înclină pentru alegerea preotului Ioan Pataki la episcopie tocmai fiindcă, după cum s-a pregătit prin Luminata Sa Cancelarie, pe acesta îl voiește și maiestatea sa.

Opțiunea maiestății imperiale pentru preotul Pataki era cunoscută prin intermediul Cancelariei, care „s-a pregătit să-l propună, arătând cum să fie persoana cea mai capabilă și mai potrivită pentru cerințele preoției de azi, toate acestea învederează dorința să se facă alegerea susnumitului părinte Pataki ...” etc.

Scrisoarea de răspuns a boierului Gheorghe Cantacuzino din 23 septembrie 1714 reflectă în parte și conținutul scrisorii anterioare (la 20 sept.). „Cu toate că Prealuminata Stăpânire stăruie cu atâta amabilitate ca eu să jurizez” alegerile, spune semnatul boier, eu nu am competența să arbitrez. Ambele scrisori reflectă însă mai cu seamă preocuparea febrilă a autorităților de a pregăti noul sinod al protopopilor uniți ce urma să aibă loc în toamnă.

Era al treilea sinod de alegeri, deoarece protopopii nu-l vroia cu nici un preț pe preotul Pataki, dar nu propuneau nici dintre ei. În august 1714 se împlinea un an de la moartea predecesorului și nu era însă ales următorul episcop. La prima întrunire a fost ales „teologul” episcopului decedat Atanasie

(un neamţ), în al doilea sobor a fost votat secretarul lui Atanasie (un ceh), însă la sinodul din toamnă, deci după data corespondenţei între Făgăraş şi Braşov şi retur (20-23 septembrie 1714), sinodul l-a votat în unanimitate tot pe cehul Wenceslas. „Cu toate noile insistenţe ale autorităţilor guberniale, rezistenţa preoţilor români [39 prezenţi din totalul de 44] este inflexibilă şi se încheie doar atunci când în ianuarie 1715, Wenceslas Frans renunţă la candidatură”¹².

Acestea se petreceau deci la începutul anului 1715, iar la finele acestui an, împăratul Leopod numeşte pe Pataki episcop şi prin adresa di 23 decembrie 1715 scrie arhiepiscopului de Esztergom (Strigoniu) să intervină la Papa pentru confirmare. Ea fusese precedată de intervenţia guvernatorului Kornis încă înainte de ultimul sobor¹³.

Cine era însă preotul Ioan Giurgiu Pataki?

Originar din satul Strâmbu din părţile Dejului pe Someşul Mic, urmaş de nobil mic şi sărăcit, fiu al lui Ioan Giurgiu şi al Solomei născută Clef, Ioan Giurgiu, rămas orfan a fost crescut de o rudă apropiată (frate mai mare, sau unchi), administrator al moşiei comitetului Sigismund Korniş din Benediug, sat din apropierea Dejului, în unghiul de confluenţă al Someşurilor, azi satul Mânăstirea, Judeţul Cluj.

Băiatul păzea vitele le păscut pe moşia grofului. Văzând cei mari că Iuănel este înzestrat cu inteligenţă, l-au dat la şcoală în Dej. Atât i-a trebuit eminentului şcolar Ioan Giurgiu ca să-şi i-a zborul în Europa. Mai întâi la institutul romano-catolic din Cluj, unde primeşte supranumele Pataki, derivat din numirea maghiară a satului de origine, Horgospatak, compusă din cuvintele horgos „stâmb” şi patak „pârâu”, de unde forma Pataki, adică Părăuan sau Văleanu, cum traduce Bariţ.

Eminent peste tot, primul între sute de studenţi, Ioan Giurgiu Pataki ia doctoratul în filozofie la Viena şi în teologie la Roma, unde este hirotonit preot romano-catolic. Întors la Viena, în anul 1712 este trimis preot misionar în Transilvania, la Făgăraş, misiune în care se găsea deci în anul morţii predecesorului său în scaunul episcopal, Atanasie Anghel (în 1713). Este momentul intrării lui Pataki în scenă.

Cu toate intervenţiile autorităţilor de la Roma prin mijlocirea arhiepiscopului primat al Ungariei de la Esztergom, confirmarea papală a fost întârziată prea mult timp, ca dieceza romană unită cu Biserica Romei să nu fi suferit mari pierderi în aderenţă.

În cauza episcopiei unite scrie în martie 1716 şi cancelaria transilvană, susţinând că în adunările ministeriale s-a dezbătut cazul episcopului uniţilor şi roagă pe primat să mijlocească confirmarea mai degrabă a lui Pataki „de către scaunul Romei, căci pericolul de a pierde pe români este foarte mare”. Semnează Joannes Josephus de Kaszon¹⁴.

Unde sunt însă Cantacuzinii? Unde este Brâncoveanu, după mamă, el însuşi Cantacuzin? Tocmai el, cunoscut „sprijinitor fervent al ortodoxiei”. Tocmai Brâncoveanu, domnul Țării Româneşti, despre care se afirmă că el ar fi urmărit să închine Țara Rusiei „în schimbul ajutorului care să-l scape de «papistăşi şi iezuiţi»” şi, de aceştia, scăpat, „dar nu izbutise să scape de sub jugul turcesc”¹⁵. Domnitorul şi sfetnicii săi nu-i sprijineau pe românii de la Făgăraş, ci pe popii comunităţii din Şcheii Braşovului şi pe grecii companiei

comerciale din oraș. Încă prin anii 1701-1702, ei primeau la București delegații de preoți și jurați, cum se consemnează în cronica locală.

Astfel, o delegație din Șcheii Brașovului acelor ani formată din opt membri (un protopop, doi preoți, doi epitropi și trei jurați), s-au prezentat la mitropolitul lor Teodosie de la București „mărturisind de față de toate întâmplările”, urmărind să fie primiți și de „vodă” Brâncoveanu. „Deci mai-nainte au mers preoții și orășanii la dumnealui stolnicul Constandin Cantacuzino și la dumnealui spătarul Mihai Cantacuzino, arătând și către dumnealor tot adevărul ..., de către dumnealor foarte cu cuvinte de întărire ... le-au arătat ..., mai vârtos dumnealui stolnicul, ca un prea învățat și filosof ce era”. Apoi „au intrat și la măria-sa vodă, spunând mării sale de toate ... mestecăturile ce au fost scornit de acel necuvios vlădică Atanasie”, sfătuindu-i și întărindu-i și măria sa vodă¹⁶.

La data scrisorii lui Gheorghe Cantacuzino nu trecuseră decât o lună și câteva zile de la catastrofa ce se abătuse asupra Valahiei prin decapitarea lui Constantin Brâncoveanu și fiilor săi în 14 august 1714. Tragica veste făcuse înconjurul Europei.

Politica duplicitară, inconștientă și fanfaronadă într-aurită a domnitorului și sfetnicilor săi, o „politică de echilibru - de fapt de echilibristică -” cum accentuează pe drept cuvânt un vrednic urmaș al unei fiice a lui Brâncoveanu care trăiește și azi¹⁷, politică ce „va fi împinsă până la limitele extreme ale manevrelor și duplicității, ceea ce va sfârși prin a-i costa viața pe autorii ei”¹⁸.

Și i-a costat decapitarea în asistența sultanului a vistiernicului, ginerelui, celor patru fii și a lui Brâncoveanu. Și genocidul osmanlău asupra căpeteniei valahe nu s-a sfârșit, peste un an și jumătate urmează decapitarea Cantacuzinilor¹⁹.

„Uciderea voievodului Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, decapitat împreună cu cei patru fii ai săi la Constantinopol în 1714”, dăduse așadar verilor săi Cantacuzini un răgaz „mult prea scurt, într-un-cât în iunie 1716, voievodul Ștefan Cantacuzino și tatăl său Constantin [stolnicul] au fost sugrumați la Constantinopol în timp ce două din rudele lor apropiate erau decapitate, două zile mai târziu, la Adrianopol”²⁰.

Păuna, la rândul ei, „văduva lui Ștefan Cantacuzino” (nu soția lui Mihail), aflată în momentul dramei, împreună cu cei doi fii ai săi, la Constantinopol, ascunși la reședința ambasadorului olandez în capitala otomană; au reușit să fugă, cutreierând „Europa de la răsărit la apus și de la sud la nord”, ajungând la Roma, Viena, în Rusia, etc.

Că la Roma „au fost primiți de papa Clement XI: dăm de urma trecerii lor pe la Vatican într-o scrisoare a Papei datată 29 septembrie 1716, în care îi recomandă pe nefericiții lui Carol al. VI-lea, împăratului Germaniei”, La Viena, mama se adresează direct împăratului Carol al. VI-lea, cerându-i tronul Țării Românești [...] pentru fiul ei mai mare Radu ...”. Există însă un alt pretendent: Gheorghe Cantacuzino de la Brașov, a cărui mamă era în corespondență cu împăratul și familia acestuia.

Așadar, doamna Păuna nu s-a prezentat „personal” numai la papa, ci și „direct” împăratului și altor capete încoronate din Europa, între care, în 1719, lui Petru cel mare al Rusiei, unde se găsea refugiat din 1711 unchiul fiilor

ei Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei și Toma Cantacuzino, comandantul armatelor Valahe. Păuna nu e statornică nici la ruși, ea întorcându-se la Viena și, după peregrinări prin Veneția se stabilește în Transilvania, unde a și murit la Brașov în 1740²¹.

Nici vorbă deci despre Cantacuzini și Episcopia română unită din Transilvania sub stăpânirea austro-ungară; ba din potrivă, aversiunea oricărui Cantacuzin balcanic sau european, din trecutul lor istoric de un mileniu, ca și din zilele noastre, față de unirea cu Roma se confirmă expres și semnificativ printr-o aserțiune a citatului urmaș cantacuzin din Franța, care își explică sieși întrebător: „iezuiții nu îi împinseseră oare pe preoții ortodocși din Transilvania să creeze în 1698 Biserica Unită, adică supusă Romei?”²².

În aceeași manieră neutră se dă și explicația dramei Cantacuzinilor (Constantin, Ștefan Mihai și Brâncoveanu) din fruntea Țării Românești, pierind de mâna turcilor-scrie același Cantacuzin autor de azi- „din pricina luptelor dintre ei pentru putere și deoarece înțeleseseră prea târziu că politica de vasalitate față de Austria, preconizată de Șerban²³, era răul cel mai puțin grav, ba chiar un rău necesar [...] Și problema a rămas tot atât de actuală și acum, la acest sfârșit de secol XX”, afirmă Cantacuzinul din exil, dar cu atât mai actuală începând de-acum din primul deceniu al secolului XXI, adăugăm noi. Și în aceeași manieră impersonală ca în referirea la unirea cu biserica Romei, autorul se întrebă retoric: „popoarele din Europa Orientală, păstrându-și credința ortodoxă, dar rămânând sub suzeranitatea turcă până la sfârșitul secolului al XIX-lea și, apoi, rusească, români, bulgari sârbi, greci și albanezi nu au rămas ele oare în urmă în comparație cu cele intrate în imperiul habsburgic, ca ungurii, cehii, croații sau slovenii, toți catolici și protestanți?”²⁴.

Limitele acestei concepții de recunoașterii orientării politice a românilor spre Europa rezidă în tratarea de manieră balcanică a poporului român, ale cărui destine ar fi timpul să se desprindă de cele ale popoarelor balcanice. Acelea se găsesc în elementul lor greco-oriental, grecii și popoarele salve (bulgarii și sârbii), -câtă vreme românii ca popor latin au rămas în urma națiunilor din Europa Centrală unde le-ar fi fost locul încă din epoca domnitorului muntean Șerban Vodă Cantacuzino (1678-1688), dacă nu din vremea lui Mihai Viteazul (1600) și a vrednicului său urmaș, Radu Șerban (1602-.1611). Azi, românii nu pot pune pe seama turcilor și a rușilor eventualele eșecuri cu privire la integrarea lor în Uniunea Europeană.

Să nu rămânem doar la constatarea acelui „rău necesar” de a ne sustrage de balcanism și să înțeleagă și românii greco-orientali, până nu devine „prea târziu”, că politica spre Austria înseamnă calea de urmat a întregului popor român. Dar această necesitate stringentă trebuie începută cu conștiințele intelectuale și de autoritate de talia Cantacuzinilor, ceea ce este puțin probabil că se va întâmpla, deoarece grecii fiind de origine ei nu se pot transforma în latini, după cum nici Balcanii în Europa centrală și de vest. Revenind la poziția Cantacuzinilor lichidați de turci în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, să nu le punem în seamă ceea ce ar fi respins ei înșiși, bănuiala că la sugestia lor papa ar fi canonizat episcopul și episcopia de la Făgăraș. Prin urmare, nu atât de presupusa influențare a Cantacuzinilor la Roma atârna destinul Bisericii Române Unite, cât de Curtea de la Viena și,

cum s-a văzut mai sus, de energica susținere a candidaturii preotului Pataki de către catolicii ardeleni Kornis și Kaszoni²⁵; dar el se datorește deopotrivă lui Pataki însuși și susținătorilor săi români care nu i-au lipsit.

„Cu toate că majoritatea protopopilor îi erau ostili, Pataki nu era cu totul lipsit de aderenți în clerul românesc. Un sprijinitor fidel îi era notarul clerului unit, protopopul *Ioan din Veneția* (din Țara Făgărașului). În ajunul Sinodului din Toamna lui 1714, acesta strânge semnăturile a 160 preoți români, care îl cer pe Pataki drept episcop «de neamul nostru»²⁶.

„Tot pentru Pataki optează, în repetate petiții, nobilii români din Țara Făgărașului. Unul din aceste memorii exprimă temerea că Wenceslas Franz, cunosător de slavonă, este susținut de cei care doresc să se revină la vechea limbă bisericească:

«Vă rugăm ... să nu credeți că noi am dori să spunem liturgia în slavonește sau sârbește, ci mai degrabă... vă rugăm ca și de acum încolo să putem spune în tot locul liturgia în română, pentru că în asta putem avea noi mângâiere sufletească, să înțelegem ce spune preotul în biserică»²⁷.

„Ioan Giurgiu Pataki nu a fost străin de neamul său, așa cum i-au reproșat unii comentatori și cum îl consideră și astăzi unii dintre cei care nu pot accepta faptul că la începutul secolului XVIII, conceptele naționale aveau un sens diferit de cel pe care-l vor dobândi mai târziu”.

Pataki năzuia să-și ridice poporul prin catolicism și avea convingerea că numai pe această cale poate fi salvat atât individul, cât și colectivitatea. Departe de a-și renega națiunea, el declarându-se fidel națiunii sale.

„De altminteri sunt pregătit să [-mi] dau zi și noapte sângele și sudoarea pentru salvarea iubitei mele națiuni valahe, în orice rit, în orice mod și cu acea prea umilă ascultare, care asigură i-ar fi fost pe plac Eminenței Voastre”, îi scrie el arhiepiscopului în 1713²⁸.

După numirea sa ca episcop de către împărat, Pataki se preocupă constant de confirmarea papală, în care scop tânărul episcop face mai multe deplasări la Viena, unde insistă pentru intervenția Curții la Roma. Exista însă, pe lângă alte obstacole, o piedică internă din partea episcopului romano-catolic maghiar Martonffy de Alba Iulia, care se opunea cu vehemență fondării episcopiei române în Transilvania. El scria la Roma ca papa să nu facă pe voia împăratului și pe Pataki să-l confirme numai ca vicar al său. Dar episcopul român de la Făgăraș nu se lasă învins, ci călătorește la Viena „ca să-si vadă singur de cap”, spune Bariț²⁹. Este interesant de observat faptul că după cum rezultă din colecția de documente a editorului Nilles menționat aici mai sus, începând cu anul 1718, Pataki semnează sub titlul de *Episcopus Valahorum in Transilvania*. Cei doi episcopi romano-catolici – Pataki și Martonffy – se întâlnesc în octombrie la Viena, convenind să aibă o discuție la Institutul Paymanaeum în prezența rectorului, unde Martonffy își varsă tot veninul asupra episcopului român „și-i spune verde în ton de suveran că el ca episcop al Transilvaniei niciodată nu va suferi și nu va admite altă episcopie catolică...” etc.

După aprinsa dispută dintre cei doi episcopi, Pataki scrie îndată superiorului lor din Ungaria, primatul de la Strigoni, „denunțând toată purtarea lui Martonffy, cum și descoperind cabalele lui de la Roma. Martonffy însă scrisese la Roma din 8 octombrie, adică înainte de ceartă, unde rugase

pe cardinalul Sacripantes ca să-i stea în ajutor contra lui Pataki [...]; Făgărașul este în dieceza lui și el nu poate suferi ca și acolo să se așeze un scaun episcopesc”³⁰, tuna și fulgera episcopul Martonffy.

„S-a ridicat însă chiar din partea scaunului Romei în contra înființării episcopatului cu titlu de Făgăraș o altă dificultate și piedică fără asemănare mai serioasă ...”, subliniază Bariț³¹, aceea a (in)valabilității dreptului ca împăratul, în calitatea sa de rege apostolic, să mai înființeze dieceze noi. În plus, Pataki era un episcop sărac și nu avea de unde achita taxele respective. Papa Clemente XI depășește și acest obstacol și la 3 februarie 1721 pontiful semnează bulele de confirmare a lui Pataki ca episcop separat de rit latin și consacră dieceza Făgărașului ca episcopat aparte de cel romano-catolic de la Alba Iulia. Pataki a fost acela care a solicitat la Roma o nouă consacrare și a făcut-o pentru a scăpa de tutela episcopului de rit latin și pentru asigurarea autonomiei. „Insistențele lui Ioan Pataki pentru obținerea consacrării papale a avut drept scop delimitarea netă a eparhiei sale de cea a episcopului de rit latin și legiferarea faptului că ea va fi subordonată direct (doar) arhiepiscopatului primat de la Strigoni³². Noul episcop mută sediul diecezei de la Alba Iulia la Făgăraș și astfel s-a creat *Episcopia Română Unită de la Alba Iulia și Făgăraș*.

Dacă înființarea aceleiași dieceze cu 20 de ani în urmă la Alba Iulia, capitale de atunci a principatului, a însemnat eliberarea mitropolitului român din Transilvania, oricare ar fi fost el, de sub tutela superintendentului calvin maghiar, de-o parte, și de sub supremația mitropolitului sârb de la Karlovitz, dar și de sub „oblăduirea” patriarhului Ierusalimului, aflat la curtea domnitorului Constantin Brâncoveanu, de altă parte; de data aceasta canonizarea papală din anul 1721 a episcopiei cu titlul de *Făgăraș* a marcat înlăturarea netă a riscului ca românii și episcopul lor să ajungă în subordinea episcopului romano-catolic maghiar de la Alba Iulia, care, invocând vechi canoane catolice, intervenea insistent la Roma să fie confirmat de Papa doar ca vîcar al său de rit latin.

Pataki însuși se călugărise și adoptă ritul grecesc, adică oriental (ortodox) și este hirotonit ca episcop de către episcopul unit în Croația³³. În 1723 este instalat la Făgăraș, unde desfășoară o intensă activitate de sustragere a românilor de la ortodoxie și calvinism, știut fiind că Făgărașul era unul dintre centrele românilor calvinizați din Transilvania, cu episcopie română calvină de peste o sută de ani ³⁴ și cu școală romano calvină. Ia primele măsuri de consolidare a catolicismului în biserica română din Transilvania. Ține sinoade pe teme morale și intenționa înființarea școlii și a unei mănăstiri a ordinului Sf. Vasile la Făgăraș, pentru construcția căreia procurase materialul.

Nu i-a fost dat însă să-și ducă la împlinire proiectele, deoarece în toamna anului 1727 „a repausat pe neașteptate și, după cum crede [Samuil] Clain, invitat fiind episcopul la un prânz, i s-a dat venin (otravă) în băutură”³⁵, decedând subit „«cu otravă în cafe băgată», spune Petru Maior”³⁶.

Este cel de-al doilea caz de otrăvire a ierarhilor români în scurta istorie de treizeci de ani a Bisericii Române Unite cu Roma, din care aproape zece ani de interimat. Mitropolitul teofil murise și el „subit în vara anului 1697, la scurtă vreme după semnarea documentelor Unirii. «Din cauza felului precipitat al morții, unii au bănuț nu fără temei că i s-a dat otravă», relatează [Andreas

Freyberger] un contemporan avizat”³⁷.

Sfârșit asemănător avusese, cum arătam aici mai sus, și tatăl boierului Gheorghe Cantacuzino, Șerban vodă Cantacuzino, care murise subit la 1688³⁸, în timp ce soția trimisă de le se afla la Viena pentru a pune țara sub protecție austriacă.

Așa se face deci că Gheorghe beizadea de la Brașov, viitorul ban al Olteniei austriece, rămâne unicul Cantacuzin care și-a legat numele cu atâta rezonanță de crearea Episcopiei Române Unite cu Roma, Greco-Catolice, de la Alba Iulia și Făgăraș.

Note

¹ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Ediția a II-a, vol. I, Brașov, 1993, p. 344, (Ediția I-a, Sibiu, 1889).

² Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plaiianu, *Catolicism și ortodoxie românească*. Scurt istoric al Bisericii Române Unite, Cluj-Napoca, (1994, p. 70-71); un gen de paralelă a lucrării *Ortodoxie și romano-catolicism în specificul lor istoric*, de Dan Zamfirescu (București, 1991).

³ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, III București, 1945, p. 205.

⁴ G. Bariț, *op.cit.*, p.239.

⁵ Maria Someșan, *Începuturile Bisericii Române Unite cu Roma*, București, 1999, p. 49.

⁶ Nicolao Nilles, *Symbolae ad illustrandum Historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I. Oenoponte (Innsbruck), 1885, p. 408-409.

⁷ La rândul său, Șerban Cantacuzino era fiul postelnicului Constantin Cantacuzino, „de origine grecească”, decapitat. Șerban luă domnia în 1678 sau 1679. la asediul Vienei de către turci (1683) el era „pe ascuns” de partea coaliției creștinilor. Ulterior, văzând succesele austrieilor, Șerban Cantacuzino trimise la Viena „o solie solemnă ca să așeze Țara Românească sub protecția Austriei”; dar „pe când solia se afla la Viena, Șerban muri subit la 1688”(Petre P. Panaitescu, *Istoria românilor*, București, 1990, p. 203-204).

⁸ El este acel beizadea (titlu dat fiilor de Domn) despre care ajungând el din pretendent la domnia Țării Românești doar ban al Olteniei, cronicile epocii l-au metaforizat că «din cal, l-au făcut măgar pe Gheorghe beizadea» (N. Cartoian, *op. Cit.*, III, p. 250).

⁹ Vezi nota 2-3.

¹⁰ Radu Tempea, *Istoria Sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*, Cluj, 1969, p. 115.

¹¹ Prin documentele emise de comandantul armatei ardelene de la sibiu în anii 1728-1730, generalul baron de Tiese, apoi generalul baron F.P. Vallis, se confirmă dreptul că «locuitorii suburbiei vahalice braovene, de câțiva ani încoace, de când Valahia otomană, în urma predării armelor înfrânțe s-a raliat augustei sale maiestății imperiale, în ce privește problemele spirituale, se țin de episcopul numit în aceeași Valahie austriacă», «dar chiar și în continuare și neîntrerupt să se găsească sub această jurisdicție». (idem, ibidem, P. 118-119).

¹² M. Someșan, *op. cit.*, p. 55.

- ¹³ În același scop scrisese aceluiși cardinal croat Leopold Kollonich din Strigoni, încă înainte de data corespondenței dintre boierul Cantacuzino de la Brașov și ofițerul Iosef Boier de la Făgăraș, comitele Sigismund Korniș, acum guvernator. La 20 iunie 1714 el scrie arătând că întârzierea noului episcop „este periculoasă ca nu cumva popii să se întoarcă iarăși la neunire”. (G. Bariț, op. cit., p. 343-344)
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 346-347
- ¹⁵ Vezi G. S. Ardeleanu, *Din istoria relațiilor româno-ruse*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, vol. I, nr. 1, 1950, p. 190.
- ¹⁶ R. Tempea, op. cit., p. 73-74
- ¹⁷ Este vorba de Ion Mihai Cantacuzino din Franța, autor al monografiei *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*, București, 1996 (Carte finanțată de Ministerul Culturii), p. 196
- ¹⁸ Idem, *ibidem*, p. 180.
- ¹⁹ „În noaptea de 7 spre 8 iunie (1716), Ștefan Cantacuzino și tatăl său (Constantin Cantacuzino) au fost strangulați în carceră de la Bostangi-pașa și trupurile aruncate în mare. În afară de aceasta, la Adrianopol, pe 9 iunie, li s-au tăiat capetele, în fața mulțimii spătarului Mihai Cantacuzino, fiului său și altor șase membrii ai nefericitei familii, care astfel s-a stins.” (Raportul consulului olandez, citat *ibidem*, p. 201).
- ²⁰ Idem, *ibidem*, 205.
- ²¹ *Ibidem*, p. 206-207
- ²² Ibid. p. 184
- ²³ Lui Șerban Vodo Cantacuzino i s-a dezvelit un bust la Viena la aniversarea a trei sute de ani de la eliberarea orașului în 1683-1983. Bustul a fost dezvelit în 10 sept. 1983 de către românii din exil (ibid. p. 172).
- ²⁴ Ibid. p. 176.
- ²⁵ M. Someșan, op. cit. p. 55.
- ²⁶ Idem, *ibidem*, p. 57
- ²⁷ Zenovie Pâclișanu, citat *ibidem*, p. 57.
- ²⁸ Traducere *ibidem*, p.56.
- ²⁹ Op. cit. p. 348
- ³⁰ *Ibidem*, p. 348-349
- ³¹ Ibid., p. 350 și urm.
- ³² M. Someșan, op. cit., p. 58
- ³³ G. Bariț, op. cit., p. 351.
- ³⁴ Înființată prin diplomă a principelui Ardealului din 1606 prin care numește episcop calvin pe popa Mihail din Voievodeni (Făgăraș); (idem, *ibidem*, p. 205).
- ³⁵ Ibid., p. 351
- ³⁶ M. Someșan, op. cit., p. 59.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 38
- ³⁸ Vezi aici mai sus, nota 7.



BICENTENAR IOAN POPAZU - PROTOPOP AL BRAȘOVULUI ȘI PRIMUL EPISCOP AL CARANSEBEȘULUI (1808 - 1889)

Vasile Oltean

Mâna dreaptă a mitropolitului Andrei Șaguna, cărturar pașoptist, participant activ în cadrul revoluției de la 1848, ctitor al primului gimnaziu brașovean, întemeietor al primei episcopii ortodoxe la Caransebeș - iată doar câteva din argumentele care fac motivația studiului de față.

Ion Popazu cunoaște lumina ziei în Șcheii Brașovului la 20 dec. 1808¹ în casa negustorilor, Ioan și Stana, „români, neam de preot”², veniți din Vălenii de Munte și stabiliți în orașul de sub Tâmpa, la o dată pe care n-o cunoaștem. Tatăl său „...purta anterior și giubea. Era negustor de pește. Om vesel și ordonat în afaceri; Ținea mult la numele său bun”, iar mama lui: „Femeie vrednică, înțeleaptă și blândă”. „Pare că vorbeai cu un preot bătrân – mai spune despre ea un cronicar contemporan – astfel de înțelepte și cinstite vorbe ieșeau din gura ei. Rareori am văzut în viață o astfel de femeie înțeleaptă și blândă. Se purta românește cu ștergar alb pe cap”³.

În aceeași familie Ioan Popazu a mai avut un frate, care a continuat tradiția familiei în ale negustoriei, având să devină și președinte al Eforiei Școlare și membru fondator al gimnaziului, cunoscut mai ales pentru negoțul purtat în Muntenia. Catastiful de botez confirmă și două surori: Elena și Maria. Dacă despre prima (Elena „lui Ioan Popazul”, botezată la 9 iulie 1811) nu se știe nimic, cea de a doua, Maria „lui Ioniță Popazu”, botezată la 20

august 1816 știm că va fi viitoarea mamă a lui Titu Maiorescu și însemnările lui Maiorescu ne oferă mărturii deosebite despre ea.

Îl găsim pe Ioan Popazu mai întâi în școlița de la Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului reorganizată din 1806 de Ioan Barac, ca școală capitală cu trei clase, bazată pe „Rațio Educationis” unde „afară de rânduile și știutele învățături” se însușeau limbile germană, maghiară și greacă. „Dascăl mare” pentru școala capitală era poetul iluminist Ioan Barac, cu obligația de „a învăța pruncii gramaticește și nemțește și pe lângă acestea și alte trebuincioase științe frumoase”, întrucât „filosofia deplin au săvârșit-o”. Al doilea dascăl, Mihăilă Munteanu, „învăța pruncii învățătura credinței, temeiurile cele dintâi ale limbii nemțești și ungurești, învățătura năravurilor celor bune și alte trebuincioase la al doilea clas învățături”, iar Zaharia Duma pregătea clasa a treia învățând „pe slovenitorii de slove... rumânește, ungurește, grecește și nemțește împreună și a scrie și temeiurile cele dintâi ale artimeticii, cântările bisericesti și altele, la întâiul clas trebuincioase științe”⁴. Continuă să învețe la școala grecească din Brașov, (aflată pe actuala str. Costantin Brâncoveanu nr. 10) unde își însușește pe deplin limba neogreacă⁵, pentru ca să-și continue studiile secundare la liceul „Johanes Honteus” din Brașov (ca singurul român înmatriculat, pentru anul școlar 1828/1829 în clasa a patra: „Popazu Ioannes, 18 ani, disunitus, eminens”, iar în anul școlar 1829/1830 în clasa a cincea, tot „eminens”⁶. Cu această zestre își continuă studiile filosofice timp de doi ani (1831- 1832), la liceul romano-catolic din Cluj, iar între anii 1833-1836 frecventează Universitatea din Viena, în cadrul vestitului institut teologic „Santa Barbara” pe care îl absolvă cu succes strălucit⁷. Ca urmare, Vasile Moga, fără ezitare, îl numește secretar episcopesc încă în 1836, anul când Popazu părăsește băncile Universității din Viena. La 9 martie 1837, același protector, episcopul Vasile Moga, de ziua Sfinților Mucenici, l-a hirotonit întru diacon la biserica Sf. Nicolae din Șchei, iar patru zile mai târziu „preot celibat”, în prezența protopopului Ignatie Carabaș și a credincioșilor brașoveni, înlocuind astfel pe cel adormit întru Domnul, protopopul Radu Tempea VI, pentru a sluji împreună protopopul Carabaș și cu bătrânul preot Simion Datcu (decedat și el la puțin timp – 28 martie 1837).

„...Ca preot – ne spune Ion Popea ⁸ - a fost un adevărat reprezentant al lui Hritos. Puterea lui apostolică se cuprindea nu în felurite forme exterioare, ci în cuvânt... Și în cuvânt Popazu era maestru, în cuvânt era forța lui. Când vorbea de la catedră, trăsăturile feței îi erau iluminate de puterea sfântă a ideilor ce dominau sufletul său. Și cuvântul izvora din pieptul lui în forma valurilor unui torent și irezistibil răpea cu sine inimile ascultătorilor. Biserica Sf. Nicolae din Șchei gemea atuncia de mulțimea poporului. Străini de națiune și confesiune veneau să asculte pe vestitul predicator. Nemții îl numeau Schleiermacher al românilor, iar românii îi ziceau Ioan Gură de Aur... Vorbea... într-o limbă nemăiestrită, firească, așa ca toți să-l înțeleagă, învățat și neînvățat... Vorbea rar și cu glas puternic. Tonul cuvântului său era ca tunetul de puternic... Idealist, devotat binelui de obște și înflăcărat pentru binele neamului său, Popazu nu era și nu putea fi omul banului, nici limba lui nu putea fi departe de buzele sale... Banul cel din urmă îl da unde știa că poate face vreun bine...”⁹ Când privește portretul său fizic, același Ioan Popea ne spune: „Ca preot tânăr era om frumos, rumen la față, avea ochi vioi,

mari pătrunzători, barba neagră, părul capului negru. Umbla de obicei în reverendă, iar peste ea, cu o mantie cu guler mare, lăsat pe spate și pe cap cilindru, pe care-l purta până în anul 1855”¹⁰.

Decedând și preotul protopopul Simion Datcu, este ales din aprilie 1838 să slujească împreună cu Popazu preotul Petru Gherman de la Biserica din Brașovul Vechi, care – după cum reiese din raportul de recomandare al protopopului Ignatie Carabeț „*a isprăvit învățăturile theologhicești în Universitașul Beciului (n.n.Vienei), de unde viind înapoi, în cancelarie episcopescă au slujit 2 ani și jumătate... a slujit ca protopop și paroh 14 ani, ba a înlocuit și pe Tempea și pe alții de la Sf. Nicolae*”.

Nici trei săptămâni n-au trecut și adoarme întru Domnul protopopul Ignatie Carabeț, în vârstă de 62 ani „*la 12 iulie 1838 noaptea la un ceas și s-au îngropat în groapa lui Racoviță cu mare cinste*”¹¹.

Între evenimentele acestei perioade „Gazeta Transilvaniei”¹² consemnează că „*la 6 decembrie 1838 s-a serbat hramul Sfântului Nicolae. Tot atunci s-a săvârșit și sfințirea bisericii vechi*¹³, care având întemeierea de la anii 1403-1420, după mai multe schimbări ce aduseseră și veacurile peste dânsa, îi trebuia neapărat o reparație și o lărgire. Tot din acest prilej protopopul Ioan Popazu primi statutul de protopop primar actual în districtul Bârsel”. Pe lângă această numire atât de meritată, episcopul Moga – la cererea Reprezentanței – mai trimite Bisericii un antimis, la 12 decembrie 1838 st.n.¹⁴ „ca să se poată sluji Sfânta Liturghie la ziua Sfântului Nicolae, la reînviata Biserică”.

De mare ajutor i-a fost faptul că Reprezentanța angajează pe fostul revoluționar pașoptist, șcheianul Ioan Bran¹⁵ „absolvăluitul avocat” cu un salariu anual de 200 florini „wiener wehrung”, încheind și contract cu el, conform căruia Bran era obligat a lua parte la toate ședințele și a „*duce despre toate obiecturile ce se vor lua înaintea Protocol curat, precum și a griji și a ținea arhiva în rânduială bună*”. El se mai obligă apoi: „*ca desăvârșit jurat diplomatic avocat*”, conform jurământului făcut „*a apăra și a purta toate pricinile ce ar putea avea Sf. Biserică, a scoate cametele de la cei ce cu bine nu plătesc, prin judecată și unde va fi de lipsă și va pofti siguranța Sf. Biserici și capitalele (sic! =veniturile) hotărându-se aceasta în sesie, iară banii ce se vor scoate, vor avea a intra în mâna Cinstiților Reprezentanși...*” Și „*în toate trebuințele Sf. Biserici a da sfat sănătos și mână de ajutor*”, iar „*când vor pofti stările împrejur ca D. Ioan Bran în trebuințele Sf. Biserici să meargă afară din Brașov, atunci se va da deosebit cuviincios diurnum, precum și toate taxele și cheltuielile ce va face Domnia Sa la cuviincioasele locuri de judecată*”¹⁶.

În anul 1838, Popazu, în noua calitate de protopop, solicită oferte și reușește să realizeze o tâmplă nouă, un amvon și o strană vlădicească cu concursul tâmplarului din București, Friedrich Stiler și a aurarului brașovean Heflich, care se oferă să realizeze tâmpla după modelul celui de la Biserica grecească din Viena. La rândul său zidarul Horvath realizează „fruntea dinaintea bisericii la stâlpi”.

În ședința din 18/30 decembrie 1838 se citește ordinul episcopesc din 14 dec. 1838 pentru a se accepta, la recomandarea lui Ioan Popazu, candidatura celui de-al treilea preot la biserică în persoana preotului Ioan Petric din Brașovul Vechi, originar din Zărnești, candidatură care a fost mai

întâi respinsă de Reprezentanți, dar apoi, neavând încotro au primit, „cu dragoste”, propunerea lui Popazu.

În ședința următoare (30 nov. st.v.1841) protopopul Popazu propuse ca vestitul revoluționar pașoptist, fost călugăr în Moldova și psalt la mănăstirea din Sinaia, ierodiaconul Varlaam să fie numit psalt al Bisericii, căci – zicea el – „*Acest om este un psalt foarte bun, cu meșteșug desăvârșit, ce nu numai măestria muzicii o cunoaște, dară este și izvoditor de cântări și psaltichie cu științe și conțep și așa fiindcă armonica cântare este lauda lui Dumnezeu și podoaba ce mai sfântă a Bisericii*”¹⁷.

De real folos s-a dovedit gestul prințului Grigore Brâncoveanu (nepotul marelui voievod), care „*a lăsat ca jumătate venitul legatelor sale, ale moșilor Sâmbăta și Poiana Mărului (a căror administratoare era Compania grecească) în tot anul să se împărțească săracilor*”¹⁸.

Încă din 1842, protopopul Popazu se gândise să dea o nouă „Instrucție” pentru slujbașii Bisericii, conform căreia Reprezentanța avea să fie formată din toți cei trei parohi, precum și din doisprezece bărbați „*parte mirenească, aleși de către obște dintre oamenii de frunte, cinstiți, cu nume și cu stare bună, pașnici și destoinici*”. Pentru fiecare loc, Reprezentanța propunea trei persoane, pe care într-o duminică sau sărbătoare, protopopul, împreună cu inspectorul magistratual îi propune obștii spre a vedea care din ei întrunește majoritatea voturilor¹⁹.

În toamna anului 1845 Popazu a cerut Reprezentanței să-i elibereze un certificat de bună purtare, de care avea nevoie pentru a candida pentru postul de episcop la Sibiu. În arhiva Municipiului²⁰ se află acest document, eliberat în limbă germană, eliberat la 5 noiembrie 1845: „*Ioan Popassu, protopopul ortodox de aici, cere să fie recomandat la Înaltul Guvern în postul devenit, nu de mult, vacant, prin moartea episcopului Vasile Moga și-și sprjiină cererea pe un certificat, din care se vede că a absolvit studiile teologice la Universitatea din Viena, apoi, ca paroh la Biserica cea mare ortodoxă de aici și apoi de protopop și că Excelența Sa General Comandant i-a recunoscut serviciile făcute cu prilejul mutării liniei de la Bran și, în fine, și la situația sa de preot necăsătorit, precum și la viața sa morală ireproșabilă de până acum*”.

Magistratul continuă: „*Cererea cu anexele lui s-a trimis guvernului cu observarea că petiționarul, după părerea obiectivă a noastră, cu privire la activitatea lui de până acum, la cunoștințele și vața lui morală, ar fi foarte potrivit și capabil pentru a i se acorda demnitatea de episcop*”.

Dar, spre fericirea Bisericii, a școlii și a poporului din Șchei, Popazu avea să rămână încă mulți ani la postul său, având încă multe de realizat pentru Brașovul său drag.

Reușește să-l capateze în 1846 pe marele pictor bisericesc, șcheianul Constantin Lecca, aflat la Craiova, să picteze icoanele bisericii pentru iconostas și cu ajutorul tâmplarului Nicolae Pop (tatăl pictorului Mișu Popp) împodobește din nou biserica²¹.

Evenimentul cel mai important, care i-a marcat tot restul vieții, a fost înscăunarea lui Andei Șaguna ca episcop vicar al românilor din Ardeal în vara anului 1846, festivitate la care a fost prezent protopopul Popazu în fruntea unei numeroase delegații brașovene. Încă de la început Popazu și

Reprezentanța ajută financiar noua episcopie și ca urmare, la 12 martie 1847, Șaguna le mulțumește „cu căldură pentru felul și râvna aceasta, care ca niște bărbați mărinimoși o arătați către a noastră a tuturor Bisericii... Și fiți încredințați, cum că neostenit mă voi sili și mă voi strădui și eu a împlini totdeauna dreptele cereri ale iubiților mei credincioși”.

Au urmat la puțin timp evenimentele revoluției pașoptiste declanșate în 22 februarie 1848 la Paris și la 13 martie, după trei săptămâni, și în Viena. După alte săptămâni, la 30 martie 1848, Sașii, vechii stăpânitori ai Brașovului, cer într-un memoriu al lor: „Acceptare Valahilor ca cetățeni egal îndreptățiți în țara săsească”, pentru ca după câteva zile, la 3 aprilie, președintele Universității Săsești din Transilvania²² să declare printr-un comunicat oficios că adunarea națională a Sașilor a decis „să se dea drepturi Românilor, aflători pe fundul regiu, recunoscându-le capabilitatea de a fi aleși membri ai comunităților săsești, dreptul de a primi funcții în oficiile comunale și districtuale, ca și primirea de ucenici valahi în bresle, iar Biserica ortodoxă de pe teritoriile săsești, să primească porțiune canonică din pământuri la comunele lor și, dacă acestea n-ar avea pământ disponibil, să dea preotului ortodox o leafă potrivită din casa comunală, preoții lor bucurându-se de aici în colo de aceleași favoruri personale ca și preoții celorlalte religii recepte”²³.

Astfel Românii din Transilvania și cu ei și brașovenii ajunseseră, așa zicând peste noapte, să dobândească drepturile pentru care luptaseră sute de ani. În Brașov, vestile bune sosiră în curs de câteva ore, iar în ședința din 18 aprilie 1848 a Reprezentanței, protopopul Popazu, cu sufletul plin de mândrie și bucurie, făce cunoscut că „la 3/15 mai s-au hotărât a se ținea la Blaj o adunată națională, pentru ca să se sfătuiască de instanța ce vine a se face și a se da la dieta țării”. Se citește apoi ordinul consistorial No. 231 din 7/19 aprilie, în care se spunea că „Reprezentanța să aleagă din sânul obștii pe cei mai pricepuți și mai deștepți, ca să meargă la Blaj”. Reprezentanța declară că „își ține de cea mai sfântă datorie, după putință, a îngriji și a se sili ca să-și capete Națiunea Română drepturile sale și așa s-au hotărât ca toți reprezentanții să poftască la această adunare la Blaj, împreună cu notariul (Ion Bran), precum și domnii N. Voinescu, I. Jipa, I. Leca, I. Petrovici, Barbu Cepescu, Gh. Ciurcu, I. Corbu, S. Stinghe, D.G. Nicolau, Nicolae Găitănăr, Anton Balomir, N. Pădure, Constantin Popazu, Panaiot Mincu, I. M. Burbea, Hristea Orghidan, Hristea Gh. Orghidan, I. Donțea, Andrei Popovici, N. Mitoc, I.St. Arseniu, I. Ozun, I. Bidu, Simion Dulceață și I. Munteanu și s-au poftit domnii curatori a face aceasta cunoscut la toți cei mai sus scriși ca până la 1 mai st.v. să se afle la Blaj, plecând de aici, luni în 26 aprilie. Toți, atât reprezentanții, cât și toți ceilalți vor merge pentru dragoste, ba și datoria către Nația sa, cu cheltuiala sa, iară notariul își va avea cheltuiala și diuranumu său din lada Sfintei Biserici, ca și altădată”²⁴.

Pe Câmpia Libertății Brașovenii au avut cinstea ca din cei zece secretari ai Adunării, doi să fie aleși din sânul lor: Ioan Popazu (al doilea) și Ion Bran (al zecelea). În delegația, compusă din 46 de români, urmând să prezinte împăratului petițiunea de 16 puncte, prin care națiunea română își cere drepturile sale, în delegația, pusă sub conducerea mitropolitului Andrei Șaguna, au fost aleși nouă brașoveni: protopopul Ion Popazu, Ioan Bran, avocatul vice-prefectul Brașovului, Constantin Secăreanu, cancelistul

Vasile Lacea junior, avocatul Constantin Ioan, negustorii Ioan Juga, Rudolf Orghidan, Nicolae Dima și Ioan Jipa ²⁵

În a doua delegație, pusă sub conducerea episcopului Lemeni de la Blaj, constatătoare din cel puțin o sută de membri și care avea să notifice Dietei din Cluj hotărârile Adunării Naționale, au fost aleși brașovenii: diaconul Iosif Barac, Gheorghe Burbe, I. A. Navrea, N. Voinescu, I. Corbu, Radu Leca, Barbu Cepescu, Dumitru Oțotoiu, Nicolae Măciucă, protopopul Petre Gherman, Vasile Lacea senior și Gheorghe Nica.

În drum spre Insbruck, la împărat, delegația condusă de protopopul Ion Popazu (căci mitropolitul Șaguna rămăsese la Cluj și Pesta) a fost arestată, fiind socotiți spioni, și după eliberare, Popazu prezintă împăratului petițiunea românilor, afirmând între altele că *„națiunea română nu are nici o încredere în bărbații de stat ai Ungariei, iară în cei din Transilvania nu avusese nici odinioară...”*²⁶. Ion Bran scrie brașovenilor asigurându-i că *„aici la împăratul stăm foarte bine; avem toată nădejdea că ne vom ajunge dorința și că ne vom redobândi drepturile noastre strămoșești”*²⁷.

Nemulțumiți cu rezoluția împărătească, primită abia la 11 iunie, delegația română înaintează – de astă dată împreună cu Șaguna – o altă petiție, la care a primit o rezoluție mai favorabilă, așa că la 24 iunie membrii au plecat spre Pesta, pentru a o comunica și guvernului ungar. Popazu, preocupat de evenimentele de pe meleagurile natale, revine la Brașov, timp în care delegația își continuă drumul spre Insbruck. Din procesul verbal al ședințelor de la Biserica Sf. Nicolae, scris în 28 noiembrie 1848 în limbă greacă, aflăm măsura deosebită impusă de Popazu de a ascunde documentele, zidindu-le în turnul bisercii, pentru a nu fi distruse. Se aștepta ca după zile de bucurie și veselie, să urmeze zile grele, căci la începutul verii Ungurii dezlănțuiri războiul civil, care au implicat multe jertfe de tot felul²⁸.

La 30 august s-a dat ordin ca refugiați munteni („Walachaner”), care se aflau în Brașov, de la prințul Bibescu și până la cel mai mic, în timp de trei zile să părăsească orașul și dacă nu vreau să se întoarcă în patria lor, să-și aleagă un domiciliu în interiorul Ungariei, în anumite comitate²⁹. În aceste condiții protopopul Popazu, având dezlegare de la „Cinstitul Comitet de Siguranță al Brașovului”, provoacă pe toți locuitorii români de a se înarma, iar Ion Bran e numit prefect al Gărzii Naționale, și Costantin Secăreanu vice-prefect. Transilvania a fost împărțită în cinsprezece legiuni românești, organizate de către „Comitetul Națiunii Române”, constituit la Sibiu. Legiunea din Țara Bârsei o organizează C.I. Secăreanu, mai întâi ca vice-prefect, apoi ca prefect al legiunii și Ioan Bran, cu concursul autorităților militare austriece. Ea nu avea decât un escadron de călăreți și câteva cete de pușcași, majoritatea - peste 4000 – fiind doar lănceri, a căror instrucțiune se făcea pe terenul liber dintre cetatea Brașovului și dealul de sub Cetățuia (de pe Straje), unde se găsește astăzi frumosul parc al Brașovului ³⁰.

Între timp „insurgenții” unguri se apropiau de Sibiu și de Brașov, iar în noiembrie feld-mareșalul Ghedeon comanda din Brașov o trupă regulată de 1890 de pedestrași, 200 călărime și 8 tunuri. Gărzile săsești, lăncierii și vânătorii români vor fi fost cu totul circa 4000. La 30 nov. secuii ocupă și jefuiesc Feldioara (de lângă Brașov) dându-i foc și în 5 decembrie săcuii trec Oltul și pradă Prejmerul ³¹.

În aceste condiții se mandatează negustorul Gheorghe Nica să meargă în Muntenia pentru a cumpăra „*de la Înalta stăpânire a Țării sau de oriunde va găsi, cinci sute știuc(uri) puște cu baionete bune...pe credit de șase luni*”... adresând totodată și o scrisoare Căimăcăneiei Țării Românești mărturisind că „*Tristele împrejurări, în care ne aduce războiul țării, purtat de către partida maghiară Vă sânt prea cunoscute, încât nu face trebuință de a Vi le descrie mai pe larg. Ajunge ce zicem, că legea noastră pravoslavnică este călcată în picioare, bisericile noastre prădate și jefuite..., încât nu ne mai rămâne altceva decât a cădea la filantropia și cunoscuta D-Voastră dărnicie.* Ei mai spun, între altele, că toate drumurile sunt tăiate și de aceea n-au primit arme din altă parte., dovadă fiind și scrisoarea, pe care o alătură, a „feldmareșalitantului Ghedeoni”. Ca urmare s-au trimis 345 lănci, precum și 5 puști împrumutate, partea cea mai mare de către negustorii și preoții de la Sf. Nicolae, Cetate și Tocile, precum și Brașovul Vechi³².

În timpul acesta protopopul Popazu se afla din nou la Viena și la 25 februarie 1849 face parte din delegația care prezintă o altă petiție împăratului. Ca urmare la 4 martie 1849 Francisc Iosif I emite o nouă constituție, cu care Românii n-au fost mulțumiți, ba chiar și Ungurii se înfuriaseră deoarece uniunea Transilvaniei cu Ungaria, pe care o cereau de atâta vreme, nu era nici de astă dată recunoscută, ci în constituție se garanta independența autonomă a marelui provincii - Transilvania³³. Așadar, în timpul cel mai periculos, Popazu era la Olmutz, unde continua să apere interesele națiunii sale. De la Olmutz plecase la Viena, de unde scrisese de mai multe ori Reprezentanței. „*Am făcut ca familia împărătească să se intereseze mult pentru cauza Românilor-scria Popazu la 31 martie 1849-Apoi, gazetele toate, care ne-au primit în coloanele lor petițiunea noastră, o laudă că este dreaptă și potrivită cu spiritul timpului de astăzi. Destulu-i - continuă el înflăcărat - că de astăzi încolo Națiunea noastră cuprinde locul care i se cuvine. Vom avea, Fraților, în Ardeal, domnii noștri, vom avea aici la ministeriu consilierii noștri. Națiunea noastră, cu un cuvânt, va avea viață politică, drepturile sale, vaza sa înaintea împărăției și înaintea Europei ...*”³⁴.

La 24 ianuarie st.v. 1850 Popazu era încă la Viena și scrie din nou brașovenilor: „*să fim răbdători, așteptători, abătători, plini de nădejde, jertfitori, pașnici și iubitori de bună rânduială și așa vom ridica Națiunea română la rangul ce i se cuvine și vom face ca nepoții și strănepoții noștri să moștenească o soartă fericită...*”. Le mai scrie apoi, că de la plecarea lui Șaguna din Viena, a fost încredințat de către ceilalți deputați români să ia cuvântul la ședințele de la împărat și miniștri. Imediat, însă, ce se va găsi un altul să-i ia locul, „*eu îndată voi pleca acasă, că fără de acee m-au încins un dor de patrie, care-mi sfâșie inima cu totul...*”³⁵. În sfârșit, pe la mijlocul lui aprilie 1850 revine acasă, iar în ședința din 19 aprilie prezintă Reprezentanței un expozeu despre misiunea sa, consemnat în protocolul ședințelor.

Ca o frumoasă și meritată răsplată morală pentru Popazu, în ședința din 11 martie 1850, pentru serviciile aduse cauzei românești, ca deputat în cauza națională și pentru truda lui întru înființarea gimnaziului, Reprezentanța consemna: „*Luând în cuviincioasă considerăciune zelul cel înfocat și stăruința cea neobosită a Prea Onoratului Domn Ioan Popazu, parohului și protopopului nostru, întru creșterea slavei și podoaba Sfintei Bisericii noastre, întru*

înaintarea tuturor poporenilor la cunoștința legii și împlinirea datorințelor morale, întru înființarea școalelor și așa întru întemeierea și lățirea științelor, artelor și meșteșugurilor întru tinerimea noastră română; luând în băgare de samă nepregetata silință a Prea Onorat D-Sale întru a ne aduce pe noi, pe poporarii noștri și pe toți Românii, ca să trăim în frăție, dragoste și bună înțelegere, fără de care nu este înaintare, nu este mântuire, luând, în sfârșit în considerăciune jertfele sale cele rare, ce le-u adus și pericolele cele mari, la care s-au expus, pentru glorioasa noastră Dinastie a Austriei Și pentru Națiunea noastră Română și /tot/ așa și pentru poporul nostru, mai cu seamă în acești doi ani din urmă, 1848 și 1849, am aflat cu cale, drept un mic semn de mulțămită, a-i da P(re)a.O(sfin)Țieiiei).S(ale). casa Bisericii, numită a Zugravului ca să lăcuească până va fi în viață, împreună cu ai Sfinții Sale, gratis, încetând, însă, cu aceasta cei 120 fl.m.c. plata de cvartir, ce au avut până acuma de la Biserica”³⁶.

Probabil, la propunerea lui Popazu, în ședința din 22 aprilie, în „Protocol” se mai adaugă: „Reprezentanția, luând în băgare de seamă ostenelele cele foarte mari și jertfele cele nespuse de grele, ce au făcut I.P.Sfinția sa, Domnul nostru Episcop Andrei Șaguna pentru creșterea și înflorirea, atât a ierarhiei răsăritene ortodoxe în Marele Prințipat al Transilvaniei, cât și a Națiunei noastre române, cu cheltuieli mari, de atâta timp în Viena și cu paguba strâmtoratelor sale venituri episcopoești, găsește de cuviință a-i face I.P. Sfinții Sale o adâncă și fierbinte mulțumită în scris, în chipul cel mai potrivit, care să i se trimită Măriei Sale la Viena”.

În mai 1858 Șaguna scrie Eforiei Școlare că, fiind convins că „biblioteca noastră de la Biserica sf. Nicolae este cea mai veche și cea mai bogată în cărți bisericești și că aceeași stăpânește niște cărți foarte rare, de care cu anevoie se vor mai fi aflând la vreuna din bibliotecile noastre”, să fie încredințați doi profesori, pe lângă un onorariu potrivit, care să aleagă, să inventarieze și să numeroteze cărțile și așa „a le aduce la rândul cuviincios, ca să nu se piardă sau să se înstrăineze vreuna din acelea, ba dimpotrivă, să se mai înmulțească din cât va fi cu puțință. Bine ar fi – mai adaugă grijuliul arhieru –când s-ar alege și un bibliotecariu, care să îngrijească în viitoriu de cărțile pomenite, cu îndatorire de a nu da nimănui vreuna dintr-însele, fără de revers și fără de vreo plată potrivită, din carea apoi să se poată cumpăra încă și alte cărți”.

Cel ales să reorganizeze vechea și importanta bibliotecă a fost tot Ioan Barac, despre care în „Protocolul sesiunilor...” se spune că la 25 ianuarie 1859 „...au scris pe fiecare carte titula deasupra pe tăblii, le-au numerizat, le-au așezat în rând, au format bibliotecă regulată și au făcut ptotocol specific despre toate cărțile Bisericii”³⁷. Astfel, când a venit din nou la Brașov, Șaguna a fost mulțumit, cum spunea el în scrisoarea din 14 mai 1858 către Eforie: „...Eu m-aș bucura foarte mult, dacă cu venirea mea la Brașov, cu prilejul cel mai dintâi, aș afla cărțile, des pomenite, aduse la rând bun”.

La 28 iulie 1860, protopopul Popazu află că „Înaltul Ministeriu al Cultelor și al Instrucțiunii Publice din Moldova, prin decretul său nr. 8047/1860 înștiințează Reprezentanța că: „s-au hotărât în Adunarea Țării pentru susținerea gimnaziului de aici din Brașov o dotațiune anuală de 18.500 lei (500 galbeni – 2500 fl.) din visteria Moldovei”. Școala era deci, deocamdată,

salvată. La 15 mai 1861 a sosit și din partea Țării Românești o adresă prin care se făcea cunoscut că Adunarea Legislativă a votat și ea pe seama școalelor brașovene suma de 15.750 lei, începând cu anul 1860, retroactiv.

În anul 1862, e pe cale să se împlinească visul cel mai frumos al lui Șaguna și al tuturor Românilor ortodocși din Transilvania – reînființarea vechii mitropolii, pentru care începuse să lucreze încă în anul 1849 și în care voia „să cuprindă pe toți Românii de sub stăpânirea Habsburgilor, deci nu numai pe cei din Transilvania, ci și pe cei din Banat, Bihor și Bucovina”³⁸.

Între cei trimiși în delegație la Viena în această atât de impresionantă cauză națională - bisericească, făcea parte și Popazu. La 7/19 martie 1862 st.n., crezând că „chestinea să se lămurească care cumva” Popazu văzu că „deabia acum am ajuns la oarecare chiarătate /claritate/ si siguranță... Lucrurile ar merge bine – continuă protopopul să le spună brașovenilor, asigurându-i că este optimist ca și Șaguna, cu toate că „frații Bucovineni, nu numai că nu sunt cu noi, ci în contra noastră”. La 14 martie 1862 au semnat apoi cu toții petițiunea scrisă „ce este un capu de operă („Maistersticu”)...”.

Popazu este cel care le aduce aminte autorităților vieneze că reînființarea Mitropoliei a fost cerută încă din 1848 și că tot el, Popazu, a prezentat cu mâna sa împăratului, în anul 1860, a doua petițiune, iar aceasta de acum fiind a treia. „Domnii cei mari” cunosc bine cauza - ține să precizeze Popazu – și niciunul nu a arătat că ar avea ceva împotrivă, „că înaltele locuri sunt aplecate a se aplacida mult dorita mitropolie”³⁹. La 24 decembrie 1864 împăratul anunță printr-o scrisoare că „încuviințează” Mitropolia română independentă, coordonată cu cea sârbească și află de bine a-l numi pe Șaguna Mitropolit al Românilor din Transilvania și Ungaria⁴⁰. Faptul a produs o mare bucurie între toți românii ortodocși și mai cu seamă la Brașov, oraș, care luptase atât de mult și aproape fără întrerupere, pentru biruința Bisericii strămoșești ⁴¹.

În semn de recunoștință, la începutul anului 1865, Șaguna pleacă din nou la Viena, în fruntea unei deputațiuni de ardeleni, ungureni (din Muntenia) și bănățeni, din care făcea parte și Ioan Popazu.

În anul 1863 Ioan Popazu este ridicat la rangul de protosinel în Biserica Schimbării la Față din Sibiu și apoi de arhimandrit la Biserica Sf. Treime din Cetatea Brașovului. Trecerea lui Popazu la demnitățile de protosinel și arhimandrit nu era decât pregătirea drumului spre cele de episcop ⁴². Curând după această dovadă de recunoștință din partea lui Șaguna, când acesta pleacă la băile din Vâlcele și Covasna, la 7 mai 1864, îl numește pe Popazu președinte al Consistoriului ⁴³. În această calitate el a fost numit regalist ⁴⁴ în Dieta transilvană, care în 1864 îl alesese și deputat în senatul imperial din Viena.

Totuși Popazu nu părăsește încă Brașovul, la care ținea atât de mult, având satisfacția de a vedea realizate încă multe din proiectele sale. Totuși, în 1865, când lui Șaguna îi reuși să mai înființeze o episcopie sufragănă la Caransebeș - din cele șase pe care le ceruse și din care, cea de la Arad exista, el o încredințează celui mai vrednic și mai harnic, lui Popazu, care cu greu s-a despărțit de orașul său natal. Și mai greu s-au despărțit, însă, brașovenii de fostul lor protopop, căci acum îl cunoșteau și-l apreciau așa cum în adevăr, merita⁴⁵.

La 6 iulie 1865 alegerea lui Popazu a fost confirmată de împărat și la 15 august, de Adormirea Preacuratei Fecioare, a fost hirotonit în Biserica cea mare din Rășinari, de însuși Șaguna, însoțit de un sobor de preoți, în frunte cu episcopul Aradului ⁴⁶.

La 13/25 aprilie 1887, când, cu prilejul jubileului de 50 de ani de preoție a lui Popazu, brașovenii îi trimit o adresă, în care declarau solemn că: *„O minune a Providenței le-a trimis învremuri de amorțire pe bărbatul, care, timp de 28 de ani, se luptă cu credință neclintită și cu o rară bărbăție în fruntea ostașilor săi. Românii brașoveni se afirmaseră ca un puternic element de viață și muzele, ținute până acuma în depărtare, intrară cu triumf în mândrul templu ce li se ridica... Vrednicul de laudă și recunoștință conducător... păstorul acesta înțelept și neobosit. ai fost Tu, iubitul nostru părinte, Tu, care mai târziu ai fost chemat să păstorești o turmă mult mai numeroasă”*⁴⁷..

Delegații brașoveni au prezentat sărbătoritului un album frumos cu 400 de semnături, în timp ce în Brașov, în ziua jubileului, după oficierea sfintei Liturghii, la Sf. Nicolae, parohul de Pe Tocile, Vasile Sfetea, a ținut o frumoasă cuvântare numroasei asistențe. În acest timp, un grup impozant de parohieni, compus din vreo sută de călăreți, împreună cu întreaga obște de Pe Tocile, au adus un brad, pe care, după sfințirea apei și în bubuitul treascurilor (chiușoarelor), l-au plantat în fața Bisericii⁴⁸. A doua zi (13 aprilie 1887), muzica pompierilor a parcurs mai multe străzi ale Șcheiului, cântând arii românești. S-au ținut din nou liturghie la Sf. Nicolae, la care au asistat și elevii școalelor, cu profesorii și învățătorii lor, iar la sfârșit, profesorul Vasile Glodariu, a ținut o cuvântare relevând meritele lui Popazu⁴⁹.

Activitatea desfășurată de Popazu pe teren bisericesc, național și școlar, este mult mai mare decât am prezentat-o noi aici. Viața lui bogată în ani, se împarte în două epoci: cea dintâi, închinată Brașovului (1837-1865) și prin el Ardealului, cum spune unul din biografii lui⁵⁰, unde, în demnitatea de protopresbiter săvârșește fapte inegalate în istoria zbuciumului neamului românesc de dincoace de munți. Aceasta este fără îndoială cea mai importantă. A doua parte a vieții a fost închinată Banatului, restaurând, nu numai episcopia istorică a Caransebeșului, ci creând aici o nouă viață națională bisericească, culturală și socială.

Luând parte activă la conferința națională din 1/13 ianuarie 1861, ținută în Sibiu, Popazu a fost ales membru în Comitetul Național, iar în Adunarea de constituire a „ASTREI” din 4 noiembrie 1868, membru în Comitetul Central, drept recunoștință pentru sprijinul ce i-l dăduse lui Șaguna la realizarea acestei importante Asociațiuni.

La Congresul Național din 8/20 aprilie 1863 din Sibiu a fost ales membru în Comuniunea pentru redactarea adresei către împărat, ca și în Comisia pentru prezentarea acesteia. A făcut apoi parte dintre cei zece deputați români „regaliști” chemați de monarh în Dieta Transilvanei din 1863/64⁵¹, în care, la 18/30 mai 1864 Popazu a rostit emoționantul său discurs de mulțumire către împăratul Francisc Iosif I *„pentru că a scos națiunea română - cea mai veche aici în țară - din moarte la viață”*⁵² (întărind articolul de lege privitor la egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei).

Ales membru în Senatul imperial din Viena, el luptă, alături de Șaguna,

de baronul Petrino și Andrei Mocsonyi, pentru drepturile neamului și ale Bisericii sale.

Numele lui a fost dat unei străduțe din Brașov, de lângă școala primară, peste vale de liceul, pe care l-a urzit și l-a ridicat⁵³. Mult mai târziu, în ședința din 14 aprilie 1927 a Eforiei Școalelor, directorul Liceului și Protopop al Brașovului, dr. Iosif Blaga, propuse ca: „În semn de recunoștință față de memoria vrednicului și neuitatului protopop al Brașovului și apoi episcop al Caransebeșului, Ioan Popazu, care a fost cel mai aprig sprijinitor al școalelor centrale și inițiatorul înfăptuirii gimnaziului mare, azi liceul, Andrei Șaguna – școala noastră primară centrală ortodoxă română din Brașov să poarte numele de „Ioan Popazu”. Numele lui fusese dat în anul 1878 „Societății de lecură a elevilor liceului”, înființată în 1868/69, după „serata dată în onoarea zilei onomastice a Ilustrății Sale Părintelui Ioan Popazu...” la 6/18 ianuarie 1877⁵⁴.

Nu putem uita că el a fost „al doilea membru de seamă al Comisiei filologice, convocată la Sibiu în octombrie 1860 pentru fixarea ortografiei române și că „doi ani mai târziu, la cea dintâi adunare generală a ASTREI, ținută în luna iulie 1862 la Brașov, avea să rostească cuvinte neuitate în numele credincioșilor săi⁵⁵, precum și o rugăciune din cele mai mișcătoare pentru a se sălășlui duhul păcii, al iubirii de adevăr și de frați în mijlocul tinerilor societății culturale românești⁵⁶. Să nu uităm că nici vasta lui corespondență, în limbile: latină, română și germană, care i-a răpit atâta timp, dar mai ales „Școalele din Brașov, care sunt momentul lui nepieritor”⁵⁷, sau, cum spune „Foaia Diecezană”⁵⁸, „...Cununa faptelor lui Popazu, protopopul în vârstă de 42 de ani al minunatului Brașov, e gimnaziul ortodox din Brașov” și „dacă spiritul lui Popazu n-ar fi produs nimic alta, institutul școalelor centrale române din Brașov, creat în întâia linie de geniul său, ar fi de ajuns pentru a-i eterniza numele”, cum scria Ioan Popea despre el⁵⁹.

Din circumstanțe de spațiu, nu am prezentat aici și acum două capitole ale biografiei sale: activitatea dedicată ridicării la Brașov a primului gimnaziu brașovean, dat fiind faptul că Andrei Bârseanu, în monumentală sa monografie⁶⁰ a prezentat-o pe larg și activitatea ca episcop al Caransebeșului, formând obiectul altui studiu.

Note

¹ În matricola botezaților de la Sf. Nicolae aflăm, la această dată: „Ioan al lui Popazu, botezat de Maria lui Petru Cojocar”, iar Evanghelia copiată de Radu Tempea II: „1808. S-a născut Ioan, fiul lui Ioan Popasu”.

² Ioan Popea *Un bărbat vrednic: Ioan Popazu*, în „Școala și familia”, 1887, nr.2, p.25.

³ *Ibid.*, pp.25-26.

⁴ Vasile Oltean *Școala românească din Șcheii Brașovului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, pp.133-134.)

⁵ Corneliu Diaconovich *Ioan Popasu*, în „Romanische Revue” (1887), nr. 4, p. 146; Nicolae Cornean, *op.cit.*, p.14 și Andrei Bârseanu *Episcopul Ioan Popasu*, în „Anuarul XLV al Gimnaziului gr. or. român din Brașov pe anul școlar 1908/1909”, Brașov, 1909, p.8).

- ⁶ I. Stanciu, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu, 250 ani de la întemeiere lui (1692-1942)*, Sibiu, 1943, pp. 58-59.
- ⁷ Nicolae Corneanu, *op.cit.*, p. 15
- ⁸ *Un bărbat vrednic... op.cit.*, p. 30-31
- ⁹ *Ibidem*, p.29. Despre dărnicia lui, Ioan Popea (*op.cit.*p.29) spune că, „*auzind că un învățător din Săcele, neluându-și salariul și din această cauză, voind să-și părăsească postul, îi dădu din buzunarul său cei 30 fl., iar în comuna Baciul, văzând că școala nu are sobă, cumpără el. ...Uneori nu rămânea cu un ban în buzunar și atunci cerea de la alții, care aveau. Întrebat fiind, pentru ce nu are bani, cu toate că avea venite frumoase ca protopop, răspundea; „Am dat săracului cutare, studentului cutare, am dat tot, acum vă e vouă rândul, să-mi dați voi mie”.*
- ¹⁰ Ioan Popea, *op.cit.*, pp. 26-27.
- ¹¹ Ion Mușlea, *op.cit.*, p. 321. În Matricola morților este trecut: „*28 iulie. Domnul Protopop I al Brașovului, Ignăție Karabetz, 62 ani*”.
- ¹² Anul I (1838), partea II, nr. 24, p. 93-94.
- ¹³ Prin „*biserica veche*” se înțelege Biserica Sf. Nicolae, în timp ce „*Biserica nouă sau cea din preurbul de sus*” se referă la Biserica sf. Treime de Pe Tocile.
- ¹⁴ Vezi și vol.I al acestei lucrări,p. 287.
- ¹⁵ Născut în 1811, în Zărnești, dintr-o familie originară din părțile Chioarului. A avut un rol important în viața bisericească și politică (mai ales în condițiile Revoluției de la 1848, fiind cel care a condus pe Șcheieni asediind Primăria). Despre originea lui, vezi mai pe larg: Candid Mușlea *Contribuțiuni la istoricul familiei Bran Pop de Lemeni*, în „*Gazeta Transilvaniei*”, nr. 82 și 83 din 1941.
- ¹⁶ Contractul între Ioan Bran și Reprezentanța bisericească se află și la Stinghe, *Documente... op.cit.*, vol. III, pp. 183-185.
- ¹⁷ Gheorghe Barițiu spune despre el (*Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*, Sibiu, vol. II 1889, pp. 575-576) că publicase un fel de apel, cu care plecase pe la diferite mănăstiri spre a face proagandă pentru libertate. Era „*călugăr și diacon, de naștere din Basarabia, dară, cum se zice în limba bisericească, având metania la Sfânta episcopie a Romanului, în Moldova*”, așezat, însă, cu binecuvântarea arhiereului său, în calitate de psalt la Sf. Nicolae, în Brașov, un monah cu purtări prea cuvioase și ca o adevărată raritate între oamenii de vocațiunea sa, foarte iubitor de științe și limbi, care, în anii petrecerii sale la noi, între altele învățase limba germană atât de bine, încât cetea într-însa pe Fichte, Kant, Krig; cunoaște și scrierea lui Laménais, tradusă de Dionisie. Pe urma acelui Varlaam se luaseră și câțiva studenți înfocați, ca să propage și libertatea într-un mod foarte naiv, inocent; o plătiră, însă, care cu fuga, care cu arest...”
- ¹⁸ Vezi copia testamentului, în limba germană, la Bartolomeu Baiulescu *Monografia comunei bisericesti... op.cit.*, pp. 107-110.
- ¹⁹ Descoperită recent în arhiva muzeului, am publicat-o în „*Revista Teologică*”.
- ²⁰ Nr. 4077/1845.
- ²¹ Monumentale picturi, aflate azi în arhiva muzeului, expuse parte în muzeu, parte au făcut obiectul unei recente expoziții realizate în complexul muzeal prilejuit de împlinirea a 200 de ani de la nașterea marelui pictor (8 august).
- ²² (n.n. *Universitatea Săsească era organul juridic al sașilor din Transilvania*)
- ²³ Teodor Păcățean, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale Românilor de*

sub coroana ungară, Sibiu, 1902, vol. I, p. 219.

²⁴ Protocolul trebilor Sf. Biserici pe anii 1847-1848..., punct 13.

²⁵ Cf. Protocolul Adunării Generale a Națiunii Române din Transilvania, care s-a ținut la Blaj în anul 1848 în anul Domnului 1848 mai 15/3, pp. 9-14.

²⁶ Gheorghe Barițiu, *Părți alese...* op.cit., vol. I, p. 86.

²⁷ Stinghe, op.cit., pp. 10-12.

²⁸ *Ibidem*, pp. 13-14.

²⁹ „Siebenburger Wochenblatt” nr. 70 din 31 august 1848. Aceeași revistă publică în nr. 82 din 9 octombrie știrea că „Excelența Sa, prințul Bibescu și soția sa au părăsit astăzi Brașovul după trei luni petrecute aici și au trecut peste Oituz cu trenul la Focșani, în Moldova”

³⁰ A. Mureșianu, *De la Tribunalul Bran-Lemeny, la poetul și scriitorul Bran-Lemeny*, în „Prometeu”, II (1936) nr. 9-12, p. 7. Vezi, de același: *Cum au pătruns Românii Brașoveni la 1848 în Magistratul Brașovului*, în „Carpații”, X (1925) nr. 275.

³¹ Gh. Barițiu, op.cit., p. 316. În „Noua Bibliotecă Română”, tom. I, 1882-1883, p. 412, se spune în legătură cu lupta de aici: „În lupta de la Prejmer a căzut și curajosul Mazăre din Șchei (care știa să bată bine toba)...Ioan Pop, feciorul fostului profesor, în Iași (era cu ei)”.

³² *Ibidem*, pp. 39-40.

³³ Vezi mai pe larg Teodor Păcățeanu, op.cit. și Gh. Barițiu, op.cit.

³⁴ Stinghe, op.cit., pp.41-42.

³⁵ Stinghe, op.cit., pp.63-64

³⁶ Casa Zugravului, care exista până la clădirea casei de raport a Bisericii, situată lângă poarta Bisericii, având nr. 1113 și o porțiță spre biserică, fusese cumpărată de Biserică, împreună cu grădinița, care avea să fie folosită spre a mări cimitirul în anul 1845 de la Radu Ioanovici, zis și Zugravu și tot în acel an fu dată cu chirie lui Bucur Cepescu cu 110,30 fl. Din prețul de cumpărare, vânzătorul se obliga să dăruiască Bisericii 1000 fl. (Arhivele Statului, Brașov, nr.1411/1845).

³⁷ Se păstrează în arhiva muzeului Catalogul cu nr. 100 realizat de Ion Barac.

³⁸ Vezi pe larg: I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor din Ardeal...* op.cit., pp. 183 passim.

³⁹ Stinghe, *Documente*, op. cit., pp. 215-216

⁴⁰ *Ibid.*, p. 191. Vezi și Teodor Păcățan, *Cartea de aur...* op.cit., pp. 697-698.

⁴¹ Vezi și Teodor Păcățean, op.cit., p. 738.

⁴² El fusese luat în combinație de a ajunge episcop în locul lui Vasile Moga. Cercurile din Viena aveau opinie foarte favorabilă despre activitatea lui pastorală din cercul Brașovului. Dar planul acesta fu abandonat din motiv de că rudeniile lui Moga ar fi ținut prea multe intrigi, prin care ar fi putut zădărnici în bună parte intențiile salutare și stăruințele tânărului Popazu (I.Lupaș, op.cit., pp. 233-234).

⁴³ „Telegraful Român”, nr. 37 din 1864, p. 47.

⁴⁴ Deputat chemat de către domnitor în parlament. Românii erau zece, între care și George Barițiu, director al fabricii de hârtie din Zărnești; Costantin Ioan, senator, Gavril Munteanu, directorul gimnaziului brașovean și Pavel Vasici, directorul contumaciei de pe Timiș, iar din 1856 consilier școlar pentru Transilvania etc.

⁴⁵ G. Barițiu scrie (*Părți alese...* op.cit., vol. III, p. 330) „În 8 august /1865/

se întorsese la Braşov Popazu...iară după ce-şi luă rămas bun de la foştii săi poporeni şi de la toţi concetăţenii, veni la Sibiu". „Gazeta Transilvaniei (Nr. din 8 august, p.235) scrie şi ea: „Ion Popazu sosi la Braşov, unde i se făcu o primire demnă şi mult călduroasă, ieşindu-i în întâmpinare la Ghimbav cu călăreţi, iar seara fu condus cu torţe". În nr. din 10 august (p.239) scrie: „Comunităţile bisericeşti cu Eforia dădură o masă în onoarea episcopului I. Popazu", iar în nr. din 20 august (p.250) mai scrie: „Popazu îşi ia sănătate bună de la poporeni şi eparhioşii săi în biserica Sf. Nicolae, o scenă rară, care devinse animele din ambe părţile". În procesele verbale ale şedinţelor Reprezentanţei, însă, nici de astă dată nu se aminteşte nimic

⁴⁶ „L-am hirotonit, sfinţit şi jurat episcop neunit al Caransebeşului, în Banat...- cum spune dascălul normalicesc P. Gligore – oferind celor de faţă o prea mult dorită sărbătoare de priverişte..." (Emilian Cioran, *Biserica cu hramul Sf. Treime din Răşinari*, în „Revista teologică”, XXXII (1942), nr. 3-4, p. 174.)

⁴⁷ „Şcoala şi familia”, II(1887), nr. 2, pp. 34-35 scrie elogios despre el socotindu-l „un vrednic bărbat al naţiunii sale...”.

⁴⁸ (n.n. „Bradul lui Popazu” – cum a fost cunoscut de localnici, s-a păstrat în colţul de sud-est al paraclisului de sud până în 1980, când din iniţiativa specialiştilor de la Direcţia Monumentelor Istorice, care au restaurat Biserica între anii 1977-1987, l-au tăiat, pentru a nu pune în pericol biserica.)

⁴⁹ Ibid., pp. 46-47.

⁵⁰ Comemorarea episcopului + Ioan Popazu, în „Gazeta Transilvaniei” din 10 octombrie 1935.

⁵¹ Vexi şi Teodor V. Păcăţian, *op.cit.*, I, Sibiu, 1904, ed. II, p. 46.

⁵² „Gazeta Transilvaniei”, 1864, nr. 40, p. 16.

⁵³ Strada se numeşte azi Băilor, iar apa, care venea dinspre Pietrile lui Solomon, a fost acoperită.

⁵⁴ La această serată discursul de deschidere a fost rostit de profesorul Ioan Lapedatu, care spuse că Popazu „este acela care a pus piatra fundamentală la edificarea gimnaziului românesc, la ridicarea acestui măreţ templu al muzelor”. La punctul al doilea din program, elevul Constantin Alessiu, din clasa a VII-a recită *Oda la Ioan Popazu* a profesorului Ioan Lapedatu (Vezi „Familia”, anul XIII, 1877, p. 39)

⁵⁵ Vezi „Telegraful Român”, X/1862, nr. 59.

⁵⁶ Ioan Georgescu, *Astra*, în „Boabe de grâu”, I/1930, nr. 4, p. 220.

⁵⁷ „Enciclopedia Română”, III, p. 642.

⁵⁸ Organul eparhiei ort. rom. a Caransebeşului, anul 54/1939, nr. 8

⁵⁹ Un bărbat vrednic în „Şcoala şi familia”, III/1887, nr. 2, p. 33.

⁶⁰ Andrei Bârseanu *Istoria şcolilor centrale române gr.or. din Braşov*, Braşov, 1902.

CONTRIBUȚII PRIVIND CLĂDIREA MUZEULUI MEMORIAL „CASA MUREȘENILOR”

Gernot Nussbächer

Muzeul memorial „Casa Mureșenilor” din Brașov este adăpostit în clădirea având adresa actuală Brașov, Piața Sfatului nr. 25, situată pe șirul nordic al pieții, denumit Șirul Inului.

Ne propunem prezentarea unor date privind istoricul clădirii, depisate mai ales în documente și publicații de la Arhivele Statului Brașov, chiar înainte de terminarea cercetării, care trebuie să mai fie continuată, pentru a putea aduce o contribuție la volumul jubiliar al Anuarului Muzeului Județean de Istorie Brașov.

Clădirea din Piața Sfatului nr. 25 are spre stradă o fațadă datând din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu modificări la parter în secolul al XX-lea și chiar mai recent, iar în interiorul casei există elemente mai vechi, chiar din perioada Renașterii, din secolul al XVI-lea.

În anul 1913, clădirea avea adresa Târgul Inului nr. 30, numărul topografic 5657, fiind trecută în cartea funciară nr. 542, având ca proprietari moștenitorii după Dr. Aurel Mureșianu (1847 - 1909).¹

Urmărind în timp evoluția clădirii, deocamdată pentru prima dată ea poate fi identificată în lista de impozite pentru cvartalul Catharina pe anul 1780/1781², fiind proprietatea lui Georg Ferdinand de Drauth (1739 - 1798), secretar-actuar între anii 1772 - 1790 și senator „supernumerar” al magistratului orașului Brașov din anul 1790³.

În lista de impozite pentru anul 1785/1786 este prima dată menționat și numărul casei: 22⁴.

Același proprietar Georg Ferdinand de Drauth apare și în listele de impozite ulterioare, păstrate până la anul 1793/1794⁵.

Prima numerotare a caselor din Brașov s-a efectuat în jurul anului 1780⁶.

Conform acestei numerotări, nr. 1 a fost atunci Casa Sfatului, apoi numeele caselor continuau pe șirul nordic al Străzii Vămii - azi Strada Mureșenilor - de jos - de la Poarta Străzii Vămii - în sus, în continuare pe Șirul Inului din Piața Sfatului și mai departe pe Târgul Cailor.- azi Strada Gheorghe Barițiu⁷.

După moartea lui Georg Ferdinand Drauth, întâmplată la 5 aprilie 1798, dezbaterea succesiunii a început abia la 21 iunie 1801, casa din Piața Sfatului nr. 22 fiind evaluată la 7.500 florini ea a fost atribuită la 29 martie 1804 fiicei sale Sara Agnetha, căsătorită cu Georg Bollasch⁸.

Interesant este faptul că, oarecum în paralel, o treime de casă, care a aparținut Sarei, văduvei doctorului Samuel Drauth (1706- 1739)⁹ a fost atribuită fiului acesteia, Georg (Ferdinand) Drauth (1739 - 1798) în urma partajului început la 17 februarie 1794 după moartea mamei Sara și încheiată abia la 25 februarie 1805¹⁰, deci după moartea beneficiarului.

În cartea funciară a orașului Brașov întocmită în jurul anului 1790,

casa nr. 22 apare cu proprietarul: văduva lui Samuel Drauth, iar pe lângă casă sunt consemnate o grădină mică pentru flori și o altă grădină mică neînsemnată¹¹.

Încă nu cunoaștem proprietarii din anii următori, deoarece listele de impozite s-au păstrat numai cu lipsuri.

Într-o listă de impozite pe anul 1829 pentru Quartale Catharinae Civitatis, apar la nr. de casă 22 următoarele nume:

Iuon Csepeszku, mercator,
Cosztandin Csepeszku, mercator,
Demetrius Nicolaus, mercator
Elisabetha Rauszer, vidua libertini¹²

Pe Demetrius Nicolaus îl găsim în anul 1826 că a plecat din Șchei, unde locuia la nr. 53 din cartierul Catharina Suburbis, în cartierul Catharina Civitatis¹³.

Dumitru Nicolau, născut în anul 1798, „moșier” în Stupini și „petrolist” era căsătorit cu Maria Păuna I. Cepescu și avea cinci fii, care erau negustori și membri activi ai societății românești din Brașov¹⁴.

Pe Ioan Cepescu îl găsim între fruntașii români din Cetate, care au făcut demersurile pentru înființarea bisericii ortodoxe românești din Șirul Grâului în anii 1827 - 1831¹⁵.

În lista de impozite pe anul 1833 găsim consemnați în casa nr. 22 pe mercator Iuon Csepeszko vidua mercatoris Iuon Csepesz(k)ul¹⁶.

Această înregistrare se bazează pe faptul, că la începutul anului 1833 negustorul Ioan Cepescu a decedat, iar la 2 martie 1833 a avut loc dezbaterea succesiunii. Moștenitori au fost văduva Bălașa, născută Petrașcu, apoi ginerele Demeter Simon Nicolaus în numele soției sale Păuna, fiica lui Ioan Cepescu, și fratele decedatului și fost asociat al lui, negustorul Constantin Cepescu. S-a efectuat un partaj amiabil între moștenitori, fără ca autoritățile orășenești să se implice¹⁷.

Din testamentul întocmit de soții Ioan Cepescul și Bălașa, născută Petrașcu la 14 septembrie 1832, rezultă că deoarece unica lor fiică Păuna, căsătorită cu Demeter Simon Nikolaus, la căsătoria ei a primit o zestre în valoare de 16.000 florini renani, cei doi testatori s-au declarat reciproc moștenitori unici¹⁸.

În anul 1834 aflăm ca locuind în casa nr. 22 pe următorii contribuabili:

mercator Cosztandin Csepeszko
mercator Demeter Nicolaus
vidua mercatoris Iuon Csepeszko
vidua civis Iuon Csepeszku
libertinus Michael Grellmann¹⁹

În anul 1836 la cei din anul 1835 se mai adaugă libertinul Gyorge Jenoul, care însă în anul 1838 nu mai apare²⁰.

Lista de impozite pe anul 1839 consemnează următorii locuitori în casa nr. 22 de pe Șirul Inului:

mercator Cosztandin Csepeszku
mercator Demeter Simon Nicolaus
vidua civis Johannis Csepeszku
vidua libertini Sara Jeckeli²¹.

În anul 1840, la cei din 1839 se mai adaugă Demeter Marin, care este trecut ultimul atât la mercatores cât și ca libertinus²².

În lista de impozite pe anul 1841 figurează următorii locatari ai casei nr. 22:
mercator Demeter Simon Nicolaus
vidua civis Johannis Csepeszku
vidua libertini Sara Jeckeli²³.

Pentru anul 1842 aflăm din lista de impozite o creștere a numărului locatarilor în casa nr. 22:

mercator Demeter Simon Nicolaus
mercator Gyorge Simon Nicolaus
vidua civis Johannis Csepeszku
libertinus Miklos Boyer
vidua libertini Sara Jeckeli²⁴.

În anul 1843 dispăre Sara Jeckeli²⁵

Pentru anul 1844 găsim următorii contribuabili în casa nr. 22:

mercator Demeter Simon Nicolaus
vidua civis Johannis Csepeszku
libertinus Miklos Boyer
libertinus Gyorge Simon Nicolaus
vidua libertini Haeredes Johannis Csepeszku²⁶

În anul 1845 sunt menționați următorii contribuabili în casa nr. 22:

mercator Demeter Simon Nicolaus
libertinus Gyorge Simon Nicolaus
libertinus Jenaty Paszkali
vidua libertini Haeredes Joannis Csepeszku²⁷.

În anul 1846 dispăre din listă Jenaty Paszkali²⁸

Apoi în anul 1847, dispar din listă și moștenitorii după văduva libertinului Ioan Cepescu²⁹.

În sfârșit, în anul 1848, - ultimul an, din care am cercetat liste de impozite - în casa din Șirul Inului nr. 22 sunt consemnați următorii contribuabili:

mercator Demeter Simon Nicolaus
libertinus Gyorge Simon Nicolaus
libertinus Georg Petrovits
vidua libertini Catharina Györ³⁰.

Începând cu anul 1845, tipograful brașovean Johann Gött³¹ a publicat cartea de adrese pentru orașul Brașov³².

Ne-au fost accesibile majoritatea edițiilor acestui anuar începând cu anul patru de apariție, 1851.

În cartea de adrese pe anul 1851 apare ca făcând parte din Societatea comercială privilegiată săsească, firma László & Kindler, magazin de postavuri, textile și articole de modă cu emblema „La silfidă”, funcționând pe Șirul Inului la nr. 22³³.

În aceeași carte de adrese din 1851 aflăm și prima dată printre profesorii gimnaziului romano-catolic din strada Vămii pe Iacob Mureșianu, anume pe locul doi³⁴.

Aceleași informații le găsim și în cărțile de adrese pentru anii următori până la 1857³⁵.

Pentru anii 1858 - 1860 informațiile se schimbă parțial, în sensul că

Iacob Mureșianu apare ca director al gimnaziului romano-catolic din strada Vămii, dar magazinul textil László & Kindler rămâne mai departe cu adresa Șirul Inului 22³⁶.

Din cartea de adrese pe anul 1860 aflăm în plus, că serviciul de expediție (distribuire) pentru pentru „Gazeta Transilvaniei” se afla atunci la sediul tipografiei Gött din strada Vămii nr. 10³⁷.

Aceleași informații ca în anul 1860 se regăsesc și în anul 1861, cu deosebirea, că magazinul textil apare cu adresa schimbată: Șirul Inului nr. 23, până la anul 1865 inclusiv³⁸.

Începând din anul 1861, în cartea de adrese apare menționată „Prima fabrică ardeleană de fotogen”, fără indicarea numelui proprietarului, având depozitul la negustorul Perșoiu din strada Porții³⁹.

În anul 1866 apare prima dată menționat Constantin Nicolau ca proprietar al fabricii de fotogen, având chiar două magazine de vânzare⁴⁰.

Începând cu anul 1869, în cartea de adrese se publică și lista alfabetică a locuitorilor, în care în casa din Șirul Inului 22 figurează

Iacob Mureșianu, directorul gimnaziului, Dumitru Nicolau și Constantin Nicolau, proprietarul fabricii de fotogen⁴¹.

Un nou element în cărțile de adrese pentru orașul Brașov apare începând cu anul 1870, anume lista proprietarilor de case din Brașov-Cetate în ordinea numerelor de casă.

Astfel apare pentru prima dată ca proprietar al casei din Șirul Inului nr. 22, Dumitru Nicolau⁴².

În cartea de adrese pentru anul 1871 apare o precizare în plus, anume că fabrica de fotogen se afla la Bartolomeu⁴³.

Aceleași date continuă și în anii următori, cu mențiunea că în cartea de adrese pe anul 1874 nu există nici lista alfabetică a locuitorilor și nici cea a proprietarilor⁴⁴.

Datele din 1875 se prezintă astfel: la adresa Piața (Șirul Inului) nr. 22 figurează ca locatari: Mureșianu Iacob, director de gimnaziu, Nicolau Dumitru, particular și Nicolau Constantin, proprietar de fabrică, proprietarul casei fiind în continuare Dumitru Nicolau⁴⁵.

În anul 1876, ca element nou apare faptul că Iacob Mureșianu este menționat ca „director pensionar”, iar la ceilalți locatari sunt câteva schimbări minore⁴⁶.

Începând cu anul 1877, Iacob Mureșianu apare cu mențiunea de director pensionar în altă formă⁴⁷.

Anul 1879 aduce o noutate, fiind prima dată menționat dr. Aurel Mureșianu⁴⁸.

În anul 1880 constatăm o schimbare a proprietarului casei, noul proprietar fiind Constantin Nicolau⁴⁹.

Schimbări noi apar în anul 1883, fiind prima dată menționat dr. Aurel Mureșianu ca redactor al „Gazetei Transilvaniei”, apoi ca proprietar al casei de pe Șirul Inului nr. 22 „Constantin Nicolau și consorții”⁵⁰.

Ca noutate în anul 1885 apare prima dată Iacob Mureșianu ca proprietar al casei din Șirul Inului nr. 22⁵¹.

Pentru anul 1886, cartea de adrese menționează prima dată ziarele publicate la Brașov, singurul ziar în limba română fiind „Gazeta Transilvaniei”,

al cărei redactor Dr. Aurel Muresianu locuiește pe Șirul Inului nr. 22⁵².

În urma morții lui Iacob Mureșianu în anul 1887, în cartea de adrese pe anul 1888, el nu mai apare, iar ca proprietari ai casei din Șirul Inului 22 apar moștenitorii lui Iacob Mureșianu⁵³.

Aceeași mențiune apare și în anul 1889, 51., p. 41. În mod ciudat, Iacob Muresianu, deși decedat, mai apare din nou în cărțile de adrese pe anii 1892 - 1895, ca director de gimnaziu.

Cartea de adrese pe anul 1889 prezintă o nouă schimbare, anume apariția tipografiei înființată de dr. Aurel Mureșianu în anul 1888⁵⁴.

În cartea de adrese pe anul 1890 apare prima dată ca proprietar al casei de pe Șirul Inului nr. 22 Dr. Aurel Mureșianu⁵⁵.

În anul 1890 la Brașov s-a efectuat o nouă numerotare a caselor, pe străzi⁵⁶.

Potrivit acestei numerotări noi, casa de pe Șirul Inului nr. 22 a primit noul număr de casă 30, ceea ce se reflectă în cartea de adrese pe anul 1891, unde dr. Aurel Mureșianu apare ca redactor al „Gazetei Transilvaniei” și ca proprietar al casei⁵⁷.

În anii următori, în cărțile de adrese aflăm aceleași date, până când în anul 1901, denumirea Pieții s-a schimbat în Piața Franz Josef⁵⁸.

O nouă schimbare apare în anul 1905, când dr. Aurel Mureșianu este menționat prima dată ca director, iar Traian Pop ca redactor responsabil al „Gazetei Transilvaniei”⁵⁹.

În anul 1906 se menționează prima dată, că în casa din Șirul Inului nr. 30 funcționa o tipografie și o prăvălie de librărie, păpetărie și de rechizite de birou⁶⁰.

O nouă schimbare apare în anul 1909, când redactor responsabil al „Gazetei Transilvaniei” este Victor Braniște⁶¹.

După moartea lui dr. Aurel Mureșianu în anul 1909, în cartea de adrese pe anul 1910 situația nouă este reflectată prin menționarea lui în continuare ca director, ca redactor responsabil figurează Dan Sever, iar magazinul are ca titular moștenitorii lui Aurel Mureșianu, care sunt menționați și ca proprietari, de asemenea este menționată văduva lui ca locatară în casa din Șirul Inului nr. 30⁶².

Pentru anul 1911 se schimbă numai numele redactorului responsabil al „Gazetei Transilvaniei”, care a fost Ioan Spuderca⁶³.

Cartea de adrese pe anul 1913 ne prezintă „Gazeta Transilvaniei” cu alt sediu, tipografia fiind transformată în societate de acțiuni la vechiul sediu din Șirul Inului nr. 30, Elena Mureșian fiind mutată pe Curmătura⁶⁴.

În anii 1914 - 1916 în cărțile de adrese pentru Brașov nu mai figurează nimeni cu numele de Mureșianu ca locuind în casa de pe Șirul Inului nr. 30, la proprietarii caselor însă, acolo sunt menționați moștenitorii după dr. Aurel Mureșianu⁶⁵.

În noua carte de adrese pentru Brașov, publicată în anul 1927, figurează ca locatar în casa din Șirul Inului nr. 30 Aurel A. Mureșianu, redactor, iar ca proprietari ai casei au rămas în continuare moștenitorii după dr. Aurel Mureșianu⁶⁶.

Cu aceste date - desigur parțiale - sperăm să fi adus unele contribuții la istoricul clădirii, care azi adăpostește Muzeul memorial „Casa Mureșenilor”,

fiind convins, că există încă și alte informații, în primul rând chiar în arhiva Casei Mureșenilor - care încă nu am consultat-o - despre istoricul clădirii. De asemenea și la Arhivele Statului, cercetări viitoare probabil mai pot aduce completări față de datele prezentate mai sus, astfel ca istoricul clădirii să poată fi reconstituit cât mai mult.

O analiză temeinică din punct de vedere arhitectonic a clădirii poate să contribuie și ea la cunoașterea evoluției constructive a casei.

Note

- ¹ *Die Hauseigentümer, Hausnummern, Grundbuchnummern und topographischen Zahlen der Häuser in Kronstadt*, Brașov 1913, p. 2.
- ² Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția Urbariale, [în continuare citat: A.S.B., F.P.B., C.U.] pachet 4, nr. 16., de asemenea pentru anul 1782/4, *ibidem* nr. 17.
- ³ Friedrich Stenner, *Die Beamten der Stadt Brasso (Kronstadt)*, Brașov 1916, p. 32
- ⁴ A.S.B., F.P.B., C.U. , pachet 4, nr. 18.
- ⁵ *Ibidem*, nr. 19 (1786/1787); nr. 20 (1792/1793); nr. 21 (1793/1794).
- ⁶ Georg Michael Gottlieb von Herrmann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, I, Sibiu 1883, p. 414; Friedrich Philippi, *Aus Kronstadts Vergangenheit und Gegenwart*, Brașov 1874, p.13.
- ⁷ Cf. Planul orașului Brașov din anul 1796 executat de lt.col. Franz von Seethal, Arh. St. Brașov, Colecția Biserica Neagră, cota 912.IV.58.B., cf. Gernot Nussbächer, *Hărți și planuri preluate de la Biserica Neagră*, în vol. „Cumidava”, Anuarul Muzeului de Istorie Brașov, XXII - XXIV, 1998 - 2000, p. 240, nr. 13.
- ⁸ Arh. St. Brașov, Fond Primăria Brașov, IV. F. 20, 1804, nr. 26.
- ⁹ Dr. Eduard Gusbeth, *Zur Geschichte der Sanitäts-Verhältnisse in Kronstadt*, Brașov 1884, p. 76 - 76; Dr. Erich Jekelius, *Genealogie Kronstädter Familien*, Arhiva Bisericii Negre Brașov IV.F.57, vol. 2, p. 92.
- ¹⁰ Arh. St. Brașov, Fond Primăria Brașov, IV, F. 20, 1804, Nr. 12.
- ¹¹ Arh. St. Brașov, Fond Primăria Brașov, IV. G. 31, p.5.
- ¹² Arh. Stat. Brașov, Fond Primăria Brașov, Registre de impozite 1475 - 1830, nr. 735/1828.
- ¹³ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 9, nr. 1/1826.
- ¹⁴ Sextil Pușcariu, *Spîța unui neam din Ardeal*. Ediția, note și glosar de Magdalena Vulpe, Clusium Cluj 1998, p. 353 și 151.
- ¹⁵ Bartolomeiu Băilescu, *Monografia comunei bisericesti gr. or. române a Sfintei Adormiri din Cetatea Brașovului, cu acte și dovezi*, Brașov 1898, p. 111, 119, 122, 123, 126.
- ¹⁶ A.S.B., F.P.B., C.U. , pachet 4, nr. 1
- ¹⁷ Arh. St. Brașov, Fond Primăria Brașov, IV.F.71, nr. 47, p. 350.
- ¹⁸ Arh. St. Brașov, Fond Primăria Brașov, IV. F.76, nr. 89, p. 9.
- ¹⁹ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 2.
- ²⁰ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 3 și 4.
- ²¹ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 5
- ²² A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 6.
- ²³ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 7.
- ²⁴ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 8.

- ²⁵ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 9.
- ²⁶ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 10.
- ²⁷ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 11.
- ²⁸ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 12.
- ²⁹ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 13.
- ³⁰ A.S.B., F.P.B., C.U., pachet 4, nr. 14.
- ³¹ Gernot Nussbächer, *Tipograful braşovean Johann Gött (1810 -1888)*, în: „Tara Bârsei”, anul IV (XV), serie nouă nr. 4, Braşov 2005, p. 9 - 13
- ³² Julius Gross, *Kronstädter Drucke 1535 - 1886*, Braşov 1886, p. 158, nr. 1549; Hermann Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren*, Braşov 1933, p. 105.
- ³³ *Adressenbuch der königlich freien Stadt Kronstadt*, IV. Jahrgang, 1851, p. 15: Der privilegierte sächsische Handelsstand: László und Kindler, Tuch-, Schnitt- und Modewaaren, zur Sylphide, Flachszeile 22.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 66: Das [r.k.] Gymnasium in der Klostergasse, Direktor: Anton von Kovács, Professoren: Herr Anton Czirieli, Doctor der Theologie; Herr Jakob Maroschan.
- ³⁵ *Ibidem*, V, 1852, p. 16+64; VI, 1853, p. 20+30; VII, 1854, p. 24+79; (anul 1855 lipsă), IX, 1856, p. 21+76; X, 1857, p. 22+32 - 33.
- ³⁶ *Ibidem*, XI, 1858, p. 21, la firme „protocolate” (înregistrate): László & Kindler, Tuch-, Schnitt-, und Modewaaren(handlung), Flachszeile 22; p. 79: Das kath(olische) Gymnasium in der Klostergasse, Direktor Herr Jacob Maroschan; XII, 1859, p. 23 + 37; XIII, 1860, p. 24 + 82.
- ³⁷ *Ibidem*, XIII, 1860, p. 36: Buchdruckereien, Johann Gött, Klostergasse 10 (woselbst sich auch zugleich die Expedition der „Kronstädter Zeitung” und der „Gazeta Transilvania” [sic!] befindet.
- ³⁸ *Ibidem*, XIV, 1861, p. 24 + 37 + 82; (anul 1862 lipseşte); XVI, 1863, p. 21 + 36 + 79; XVII, 1864, p. 21 + 36 + 81; XVIII, 1865, p. 21 + 84.
- ³⁹ *Ibidem*, XIV, 1861, p. 77: Erste siebenbürgische Photogenfabrik. Niederlage bei Herrn Persioiu Purzengasse; (anul 1862 lipseşte), XVI, 1863, p. 74; XVII, 1864, p. 7; XVIII, 1865, p. 77.
- ⁴⁰ *Ibidem*, XVIII, 1866, p. 81: Erste siebenbürgische Photogenfabrik des Herrn Constantin Nikolau. Niederlage bei Herrn Duschoiu in der Purzengasse 485 und bei Herrn Josef Szabadi, Apfelmarkt 81; XIX, 1867, p. 76; XX, 1868, p. 76.
- ⁴¹ *Ibidem*, XXI, 1869, p. 14: Muresianu J., Gymn.Dir. Flachs. 22; Nicolaus Demeter, Flachszeile 22; Nikolaus C. Photogenf., Flachs. 22.
- ⁴² *Ibidem*, XXII, 1870, p. 26: Flachszeile 22: Demeter Nikolaus
- ⁴³ *Ibidem*, XXIII, 1871, p. 77: Erste siebenbürgische Photogenfabrik des Herrn Konstantin Nicolaus vor Bartholomä.
- ⁴⁴ *Ibidem*, XXVI, 1874.
- ⁴⁵ *Ibidem*, XXVII, 1875, p. 14: Marosan Jakob, Direktor, Marktplatz 22; p. 16: Nicolaus Demeter, Privatier, Marktplatz 22, Nicolaus Constantin, Fabriksbesitzer, Marktplatz 22, p. 27 (proprietari) Flachszeile 22: Demeter Nicolaus.
- ⁴⁶ *Ibidem*, XXVIII, 1876, p. 5: Demeter Nik(olaus), Kaufm(ann), Flachs(eile) 22: p. 15: Muresianu Jakob, emerit(irter) Gynasialdirektor, Flachszeile 22: p. 16: Nicolaus Const(antin), Photogenfab(rik), Flachszeile 22: proprietari p. 21: Flachszeile 22: Demeter Nicolaus.
- ⁴⁷ *Ibidem*, XXIX, 1877, p. 15: Muresianu Jacob, pens(ionirter) Gymnasialdirector.
- ⁴⁸ *Ibidem*, XXX, 1879, p.17: Muresianu Aurel Dr. Juris, Flachs(eile) 22.
- ⁴⁹ *Ibidem*, XXXII (sic! în loc de 31!), 1880. p. 34 (proprietari): Flachszeile 22:

Constantin Nicolaus.

- ⁵⁰ *Ibidem*, XXXV, 1883, p. 22: Muresianu Aurel Dr., Redakteur der *Gaz(eta) Transilv(aniei)*, Flachszeile 22: Muresianu Jakob, pens(iomierter) Gymnasial-Direktor, Flachszeile 22, Nicolaus Constantin, Kaufm(ann), Flachszeile 22; p. 39 la proprietari: Flachszeile 22: Constantin Nicolaus u(nd) Consorten. Aceeași formulare apare și în anul 1884, *ibidem*, XXXVI; p. 34 la proprietari.
- ⁵¹ *Ibidem*, XXXVII, 1885, pag. 35 la proprietari: Flachszeile 22: Jakob Muresan
- ⁵² *Ibidem*, XXXVIII, 1886, p. 93: In romänischer Sprache: „*Gazeta Transilvaniei*”, Redakteur Dr. Aurel Muresianu, Flachszeile 22.
- ⁵³ *Ibidem*, 50. (sic!), 1888, p. 41 la proprietari: Jakob Muresianus Erben
- ⁵⁴ *Ibidem*, 51., 1889, p. 50: Buchdruckereien... Dr. Aurel Muresianu
- ⁵⁵ *Ibidem*, 52., 1890, p. 39 la proprietari: Flachszeile 22 Muresianu Aurel Dr.
- ⁵⁶ Dr. Eduard Gusbeth, *Das Sanitätswesen in Kronstadt im Jahre 1890. Siebenter Bericht*, Braşov 1891, p. 48 - 49.
- ⁵⁷ Adressenbuch der Stadt Kronstadt, 53. Jahrgang, 1891, p. 93, ziar în limba română: „*Gazetta* (sic!) *Transilvaniei*”, Redakteur Dr. Aurel Muresianu, Stadt, Marktplatz, Flachszeile 30; p. 29 (alfabetic) Muresianu Aurel Dr., Redakteur der „*Gaz(eta) Transilvaniei*”, Stadt. Marktplatz 30; p. 53 (proprietari) Flachszeile 30: Muresianu Aurel Dr.
- ⁵⁸ *Ibidem*, 63, 1901, p. 110, ziar în limba română: „*Gazeta Transilvaniei*”, Redakteur Dr. Aurel Muresianu, Stadt, Franz Josefs-Platz, Flachszeile 30.
- ⁵⁹ *Ibidem*, 67, 1905, p. 67: ziar în limba română: „*Gazeta Transilvaniei*”, Direktor Dr. Aurel Muresianu, Stadt, Franz Josefs-Platz, Flachszeile 30, Verantwortlicher Redakteur: Traian Pop.
- ⁶⁰ *Ibidem*, 68., 1906, p. 56: Muresianu Aurel Dr., Redakteur der „*Gazeta Transilvaniei*”, Buchdruck-, Buch-, Papier- und Schreibrequisitenhandlung”
- ⁶¹ Kronstädter Adressen-Kalender auf das Jahr 1909, 71., 1909, p. 105: ziar în limba română: „*Gazeta Transilvaniei*”, Direktor Dr. Aurel Muresianu, Stadt, Franz Josefs-Platz, Flachszeile 30, redactor responsabil: Victor Branisce, Vorstadt, Friedhofgasse 12.
- ⁶² *Ibidem*, 72., 1910, p. 124: ziar în limba română: „*Gazeta Transilvaniei*”, Direktor Dr. Aurel Muresianu, Stadt, Franz Josefs-Platz, Flachszeile 30, Verantwortlicher Redakteur Dan Syever, Friedhofgasse 1a; p. 67 (alfabetic) Muresian A. Erben, Buchdruckerei, Buch-, Papier- und Schreibrequisitenhandlung, Stadt, Flachszeile 30; Muresian Elena, Buchdruckereibesitzerswitwe, Stadt, Flachszeile 30; proprietari: Flachszeile 30: Muresianu Aurel Dr. Erben
- ⁶³ *Ibidem*, 73., 1911, p. 127. Aceeași situație este menționată și pentru anul 1912, *ibidem*. 74., 1912, p. 127.
- ⁶⁴ *Ibidem*, 75., 1913, p. 79 (alfabetic): Muresian, J., Akt(ien) Gesellschaft, Buchdruckerei, Stadt, Flachszeile 30; Muresian Elena, Buchdruckereibes(itzers)-Witwe, Blumenau, Burghals a) 8
- ⁶⁵ *Ibidem*, 76., 1914, partea III-a p.5; *ibidem*, 77., 1915, partea III-a, p. 5; *ibidem* 78., 1916, partea III-a, p.5: Flachszeile 30: Muresianu Aurel Dr.s Erben.
- ⁶⁶ Neues Kronstädter Adressenbuch, Braşov 1927, p. 101 (adrese): Mureşian Aurel, Schriftleiter, Flachszeile 30; p. 567(proprietari) Mureşianu Aurel Dr.s Erben.

NICOLAE IORGA SI MAREA UNIRE (I) (1914-1916)

Gh. A. Știrbăț

Perioada 1914-1918 a reprezentat cea mai înălțătoare etapă din activitatea politică desfășurată de N. Iorga pe făgașul luptei naționale. Putem spune fără a exagera că „apostolul de la Văleni” a fost omul decisiv al momentului, care a exercitat o influență puternică asupra întregului neam românesc¹, devenind „făclia unității românești”.²

El a reușit să transforme curentul favorabil unității naționale „într-o adevărată credință din care să plece o acțiune serioasă, dintre acelea care, orice ar fi merg până la moarte”³.

La începutul conflictului „când cugetul are o sinceritate crudă, în care el nu mai e încătușat în exprimarea lui de nici un fel de evenimente, rezervă sau precauțiuni”⁴, Iorga atragea atenția ca „sub raportul ideilor, supt acela al îndreptării morale, al scopului atins, acest odios masacru va fi unul din cele mai josnice acte de ură idioată care s-au săvârșit vreodată pe fața pământului, o dovadă atroce pe care le poate săvârși această lume fără Dumnezeu și fără ideal”⁵.

Profesiunea de istoric îi permite să intrevadă duratele, complexitatea și consecințele sale pentru omenire: „va fi unul din cele mai mari ale istoriei omenirii, prin mărimea oștilor(...) prin perfecția mijloacelor de distrugere, prin învățătura tacticienilor și strategilor, prin imensele pagube pe care le aduce culturii umane”⁶.

El va afirma în fața opiniei publice românești, că în pofida unei propagande abil întreținute prin care se insufla credința de luptă pentru înalte idealuri naționale și umanitare, acest razboi între marile puteri demonstra „lăcomia capitalurilor în căutare de debușeuri, nevroza unei burghezii stricate, delirul unei prese destrăbălate și fără vreo răspundere, turbarea băloasă a demagogilor care umblă după reputație cu prețul nenorocirii sutelor de mii de văduve și orfani, crima rece, calculată a unor diplomați și ofițeri alergând după cariere strălucite peste râuri de sânge și de lacrimi ...un singur element superior, un imperialism tot așa de brutal ca și călcâiul unui biruitor beat, care strivește cu țeasta unui rănit, o lume de cugetare și de simțire”⁷.

În această înclăștare nebună de forțe N. Iorga a militat de la început pentru „apărarea dreptului la viață al statelor mici”. Savantul sublinia că o cultură integrală materială, universală „[...]ca substrat al progresului uman și ca sumă matematică a lui poate exista însă pe deplin prin schimburile internaționale, care desființează hotarele de fapt fără a încălca vreunul. Dar, civilizațiile - continua istoricul - fără de care cultura nu se poate produce, dezvolta și menține, au nevoie de vetrele lor deosebite, de toată bucuria și unirea frățească în jurul lor... Aceste vetre sunt statele mici” iar „selecția prin forță se oprește la limitele umanității”⁸.

„Apostolul de la Văleni”, analizând „starea de agonie a imperiilor

antrenate zgomotos în acest război⁹) va prognoza cu precizia istoricului că cele „două fantome de imperii” adică „zgomotosul strigoiu, care este imperiul ottoman” și „imperiul de muzeu și de veche garderobă al Austro-Ungariei”¹⁰ se vor dezintegra. Aceeași apreciere o face și despre imperiul Romanovilor: „Eu sunt sigur numai că va dispărea, fiindcă e rezultatul firesc al culturii”.¹¹

Atentatul de la Sarajevo din 28 iunie 1914 care a dus la deteriorarea situației internaționale, grăbind declanșarea primului război mondial avea să provoace o profundă îngrijorare în România, țara care prin poziția sa geografică și aspirațiile sale să rămână în afara conflictului.

Disputele din viața politică privind căile de urmat în această mare conflagrație mondială au provocat „o breșă politică” între rege și un grup de germanofili pe de o parte și majoritatea politicianilor și opinia publică care se pronunțau în favoarea Antantei”.¹²

Analizând cu atenție situația internațională în perspectivă și capacitatea militară a României de a rezista unei conflagrații mondiale de proporții, ambele părți au căzut de acord asupra necesității urgente de a evita războiul.¹³

În ședința din 21 iulie / 3 august 1914, Consiliul de Coroană „se mântui cu o declarație de neutralitate, ieșită din acele lungi și grele conflicte între deosebitele conștiințe și chiar în conștiința militară începând cu bătrînul rege”.¹⁴

Disputele aprinse din viața politică dintre adepții securității naționale (Carp, C. Stere) și cei ai unității naționale (I. I. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, N. Iorga) nu însemnau abandonarea idealului făuririi României Mari ci doar acordarea priorității securității sau unității naționale.¹⁵

N. Iorga s-a pronunțat la începutul războiului „răspicat și sentențios”¹⁶ pentru mentalitățile României: „[...]popor de omenie, cu liniște arma la picior!” deoarece în această dezlănțuire feroce care a cuprins lumea: „Ceasul nostru va veni, dar numai atunci, când asupra ambițiilor zdrobite ideea senină va putea să cumpănească dreptățile naționale care azi ni se întrevăd deasupra măcelului”.¹⁷ Marele istoric avea în vedere idealurile naționale ale României. Pentru aceasta, diplomația românească trebuie să cumpănească momentul favorabil al intrării țării în acest conflict mondial și numai după o bună pregătire și înzestrare a armatei deoarece „grija de umanitate trebuie inclusă în marginile stricte, deși crude ale interesului național”.¹⁸

Marele apostol al neamului își va defini poziția față de război și în Declarația din 20 iulie / 2 august 1914 redactată de el și publicată în paginile Neamului Românesc în care va sublinia: „în oribilul război general era exclus ca forțele greu adunate ale României să fie risipite în aventuri lângă un stat ca Austro-Ungaria a cărei politică externă a fost dominată întotdeauna de tendința scăderii și slăbirii elementului românesc”.¹⁹

Izbucnirea războiului care marchează și momentul asumării marilor răspunderi naționale, accelerează pe scena politică românească marile agitații în rândurile clasei politice românești, aprinzând pasiuni mai vechi sau mai noi. De la tribuna Camerei cere „și constituie deopotrivă într-un amvon al părăsirii idealului românesc și baricadă a luptei pentru realizarea aspirațiilor naționale, N. Iorga îndeamna la solidaritate”: „v-ați mancat între voi ca niște câini, ca niște fiare pentru glorie pentru câștig, pentru ambiții

de leneși și capricii de femei. Ați făcut dintr-o țară întreagă scopul disprețuit al gâlcevelor voastre copilărești și criminale. „Acum în acest moment de răscruce al destinului nostru național marele istoric îi implora: „Stămpărați-vă”²⁰ pentru că aveți o datorie. Sunteți obligate la o explicație pentru tot ce ați făcut și mai ales de ce n-ați făcut o condamnare vă apasă acum: de a vă uni pentru ca într-o supremă efortare să dați țării măcar cât se poate din idealul primejduit prin faptele voastre”.²¹

Prin forța cuvântului său, marele savant avea o mare putere de atracție în rândurile populației României fapt ce îi va conferi rolul de mediator între forțele politice naționale. În concepția marelui istoric neutralitatea nu trebuie să fie o stare definitivă care ar fi o abandonare de drepturi naționale: „...neutralitatea înseamna doar o prelungire de termen și nu o abdicare, o renunțare, căci nația care renunță și abdică de la drepturile ei naționale nu merită să trăiască”.²²

În lumina acestei idei, Iorga le cerea politicianilor care susțineau neutralitatea definitivă să-și revizuiască opțiunile deoarece „aceasta ori înseamnă că procesul în dezbatere nu te privește supt raportul datoriilor sau supt raportul realităților puse în discuție”.²³

Savantul încerca să le atragă atenția, să-i sensibilizeze față de drama poporului român din teritoriile aflate sub dominația imperiilor vecine: habsburgic și țarist, care la începutul războiului a fost târât să lipsească pe fronturile străine pentru interesul altora; „acei bieți săteni români din Văile Ardealului, de pe câmpurile mănoase ale Banatului și Ungariei, din Munții Mramureșului, căci ca și ai lor și ai noștri de același sânge, din preajma mănăstirilor Bucovinei s-au dus să-și verse sângele pe steagul care este al unuia și al altora, dar al nației române nu e.”²⁴

Iorga atrăgea atenția șefilor militari din împărăția bicefală „care clipesc din ochi cu bucurie că au gasit momeala valahului, care face să spumege, să turbe, să biruiască, să moară”, că acel steag nu e decât „forma materială care flutură în aerul liber și îndeamnă la luptă; a tuturor avânturilor către neatârnamare, către războiul nostru?”.

În această credință istoricul își exprima speranța că acel steag se va întoarce „o să-l vadă sate și târguri din Ardeal, o să-l vadă și-o să-l ție, pentru că el reprezintă un ideal, o dorință de neatârnamare și sete de luptă”.²⁵

Încrederea nestrămutată în izbânda luptei pentru unitatea națională îl face să afirme cu tărie: „și să știți că urmașii noștri în ciuda tuturor puterilor lumii supt acest steag pe care în neștiută durere și întuneric voi l-ați înălțat, desfășurat și sfințit vor fi tot împreună”.²⁶

Încrederea marelui istoric, în izbânda cauzei naționale se baza pe încredere în dreptatea istoriei „cred în dreptate! Cred că fără dreptate viața nu are nici o valoare, că singurul lucru care-i crează vieții o valoare este dreptatea”.²⁷

Însuflețit de această convingere el susținea că „dreptatea face ca orice silință, și orice jertfă a unui individ și a unui popor, oriunde și oricum s-ar face să se reverse peste oricâtă vreme și împotriva oricărei piedici asupra lui”.²⁸

„Apostolul de la Văleni” împărtășea în totalitate politica expectațiunii armate, idee susținută de primul-ministru I. C. Brătianu și Guvernul Liberal

aflat la putere.

Asemănarea celor două concepții privind politica de urmat a României în primii ani ai războiului nu era rezultatul unui demers anterior ci expresia unei analize lucide și realiste a situației. În opera de realizare a unității politice trebuiau luați în calcul toți factorii interni și externi care puteau să împiedice sau să favorizeze acest uriaș efort național.

Războiul în desfășurare se prefigura a fi unul de durată care va aduce schimbări fundamentale în organizarea politică a lumii. Situarea României de partea învingătorilor i-ar aduce avantaje la viitoarea conferință de pace: recunoașterea drepturilor sale naționale. N. Iorga se eschiva să participe la acele acțiuni care puteau influența opinia publică și stânjeni liniștea guvernului, forțându-l să adopte hotărâri pripite. Merită subliniat în acest sens refuzul sistematic al istoricului de a participa la consiliile Universității care analizau problema națională din convingerea că aceasta „trebuie discutată și rezolvată de alte foruri.”

Mulți din cei care cunoșteau activitatea lui N. Iorga pe tărâmul luptei naționale nu erau de acord cu atitudinea sa rezervată „față de tot ce era pripeală, entuziasm ușor”.²⁹ Savantul dovedea că era împotriva „substituirii anarhice a străzii în locul acțiunii chibzuite a guvernului care sigur știe ce are și ce poate”.³⁰

Momentul luării deciziei politice finale trebuie bine pregătit din care cauză se abținea de la orice manifestație „care ar fi mobilizat pasiunile populare” și ar fi „incendiat imaginațiile celor tineri”, grăbind clipa „daca ar fi fost coborâtă în neastâmpîrul străzii”.³¹ Era aceasta o noua demonstrație „a concepției sale după care marile izbânzi naționale nu sunt rezultatul numai al entuziasmului popular ci și al pregătirii integrale și a celui din urmă om, și a celui din urmă lucru”.³²

Atitudinea rezevată față de agitațiile din viața politică privind momentul intrării țării noastre în război, îl apropia mai mult ca niciodată pe marele istoric de I. Brătianu. Relațiile dintre cele două mari personalități au influențat pozitiv acest moment al istoriei noastre pentru ca oricât de puternic ar fi nelipsitul instinct național și patriotic, „cei mai mulți nu sunt în stare să-l transforme într-o adevărată credință din care să plece o acțiune din care să plece o acțiune serioasă”.³³

Nu este necunoscut pentru nimeni că primul ministru I. I. C. Brătianu a încercat o apropiere de N. Iorga. Misiunea realizării apropierii șefului guvernului liberal de marele savant i-a revenit lui I. G. Duca care avea „dinainte bune raporturi cu acesta”.³⁴

Brătianu nu cerea concursul în calitate de șef de partid. El opina „personalitatea plurivalentă” a savantului, care exercită o puternică înrăurire asupra opiniei publice. Prin lupta dusă pe plan cultural pentru desăvârșirea unității politice se bucura de simpatia intelectualității românești din Transilvania, Bucovina și Basarabia.

Mulți din aceștia au conferențiat la cursurile de vară de la Valenii de Munte, erau pe deplin familiarizați cu politica cercurilor de la București și puteau fi de un real folos guvernului pentru realizarea cauzei nobile a unității naționale. De asemenea savantul avea „o atitudine forica” împotriva Austro-Ungariei și Germaniei nu a incitat niciodată spiritele „pentru intrarea intempestivă în

război". Celor care insistau pentru intrarea în război împotriva centralilor, le răspundea: „Nu cu Austria o spune de mult națiunea desigur. Contra Austriei când o va spune guvernul care trebuie să spuie”.³⁵ Marele istoric a observat că în societatea românească exista o stare de spirit populară hotărât contra Centralilor”.³⁶

Atitudinea prudentă a lui Nicolae Iorga după declanșarea războiului și în toată această perioadă dovedește „o înțelepciune și o înțelegere superioară a statului, a apreciere realistă a posibilităților”.³⁷

Prin activitatea sa dusă pe tărâmul luptei naționale, prin imensul său prestigiu, istoricul ar fi putut oricând „să-și aroge un drept de preemțiune și să se situeze în fruntea unei acțiuni care să curme neutralitatea”.³⁸

Mulți din epoca care-l cunoșteau erau impresionați că „spiritul furtunos a lui Nicolae Iorga care acționa sub imperiul primelor impulsuri s-a menținut în toată această perioadă într-un echilibru perfect de o exemplară precauție, față de un eveniment care antrena soarta a milioane de oameni”.³⁹

Nu puțini dintre aceia care nu obișnuiesc să cântărească toate detaliile în profunzimea lor, au pus această stare de echilibru pe seama talentului lui Ionel Brătianu de „a-l coopta și a-l convinge să se mențină într-o totală rezervă”.⁴⁰ Nimeni însă nu poate contesta deosebitele calități de om politic ale primului ministru care a știut cu delicatețe să menajeze „cu un seducător tact susceptibilitățile lui Iorga dar nu este mai puțin adevărat că el a gasit în conștiința marelui istoric imperativele patriei printre care formula lapidară „Eu nu ma uit cine poartă steagul, eu steagul țării îl văd, eu steagul țării îl apar”.⁴¹

Nicolae Iorga nu a dorit intrarea imediată în război a României, deoarece avea în vedere capacitatea țării de a rezista acestui lung conflict mondial. Nu a trecut prea mult timp de la războaiele balcanice când istoricul a văzut starea deplorabilă de dotare și organizare din armata română. El nu dorea să transforme lupta pentru unitatea națională în propriul său succes politic, avea în vedere prețul plătit cu milioane de vieți.

Analizând dintre cele două mari personalități ale României în perioada războiului putem afirma ca ele nu au fost lipsite de contradicții, care din fericire nu au fost amplificate pentru a influența deciziile politice. Iorga nu a conceput relațiile sale cu premierul României ca pe o alianță politică și prin urmare nu a acționat ca „un aliat docil”⁴² pentru a le respecta.

În vederea mobilizării unității naționale „principiu esențial al operei sale politice” și căruia „i-a consacrat toată viața” apostolul de la Vălenii de Munte era în stare să treacă peste asperitățile politice care îl separau de Ionel Brătianu. Savantul era conștient că liderul liberal răspundea doar imperativelor momentului. Știa și simțea că liderul liberal îl consulta de cele mai multe ori în complezență.

Istoricul îi cerea șefului guvernului să-l cheme pentru lucruri serioase „așa cum ai chema o trasură la piață”, „oricând vei avea nevoie serios de ceva care l-ai putea ști (nu zic mai bine) eu îți sunt la îndemana cu câtă minte mi-a dat Dumnezeu să mă silesc a face ceva dintr-însa”.⁴³ Iorga reproșă „caracterul exclusivist al demersului politic al lui Brătianu”.⁴⁴

Atitudinea premierului îl face pe marele istoric să se eschiveze de a merge la conacul de la Florica unde „în război de acolo ar putea vorbi multe lucruri

care sunt de făcut și de felul neexclusiv, ci natural și frățesc cum ele trebuie făcute”.⁴⁵ Corespondența dintre cei doi din perioada războiului demonstrează că Iorga nu făcea nici o concesie primului ministru când îi înfățișa situația țării. El îi atrăgea atenția față de starea sufletească a mulțimii „asupra totalei depravări a simțului public de o parte și de alta, ca această stare de spirit aceasta nesănătate morală poate avea cele mai grele urmări”.⁴⁶

Depravarea totală a spiritului public care a determinat această descurajare generală în societate „nu este începutul corupției ci efectul ei”.⁴⁷ Savantul îi cerea premierului pe care îl considera vinovat de această stare de lucruri o schimbare de atitudine deoarece: „țara are nevoie să fie luminată și guvernată. Ambele nevoi ni se par prea puțin îndeplinite”.⁴⁸

Situația generală politică și militară nu permitea țării să se angajeze în acest conflict de proporții care a stârnit îngrijorarea lui Nicolae Iorga. Aprecierile pe care le face în particular unor oameni politici mai apropiați, unii chiar membrii ai guvernului, pot fi considerate adevărate strigăte de revoltă. I. G. Duca membru al guvernului și apropiat al primului ministru I. I. C. Brătianu obișnuit cu aprecierile triumfaliste a rămas uimit când aude de la marele savant părerea după care: țara aceasta este așa de plină de păcate, de ticăloși și de putreziciune încât să fie mulțumită dacă își poate târî zilele, dar să mai poată să cucerească pe alții⁴⁹, (în sensul să elibereze pe alții).

Această remarcă l-a determinat pe „ambasadorul guvernului” pe lângă „apostolul naționalismului românesc”⁵⁰ să pună la îndoiala sinceritatea acestuia față de lupta dusă pentru cauza unității naționale.

I. G. Duca dovedea prin aceasta că nu-l cunoștea suficient de bine pe marele istoric, iar ca reprezentant al puterii refuza orice apreciere critică făcută cu sinceritate care venea de la oamenii de bine ai țării. Aprecierile lui Iorga nu se refereau la poporul român în ansamblul său, ci la clasele suprapuse „la banii smulși din plăcerea bogatului care niciodată nu a fost mai puternic înțelegător și mai puțin obraznic cu luxul său de București, mijlocul suferințelor românești din toate ținuturile care o înconjoară”.⁵¹ Aproximându-ne cu multă atenție de personalitatea „apostolului naționalismului românesc”, vom constata că uneori el făcea aprecieri prea grăbite, „fluctuante”, „judecași antagonice”, față de oameni „sub imperiul unor impulsuri de moment”⁵². Nicolae Iorga nu a întreprins însă niciodată vreo acțiune, în toata cariera sa politică, care să lezeze interesele fundamentale ale poporului român.

Atitudinea extrem de critică față de evenimente sau personalități cu atribuții în domeniul conducerii politice a societății românești, trebuie apreciată numai prin prisma intrasingenței morale și înaltului său spirit de dreptate care l-a caracterizat întotdeauna” și „îngrijorarea pe care i-au stârnit-o momentele dramatice ale țării”.⁵³

A știut să se mențină într-un echilibru perfect care i-a permis să treacă peste deosebirile doctrinare și să aprecieze la celălalt calitățile necesare depășirii momentului decisiv din istoria țării. Nicolae Iorga l-a apreciat pe Ionel Brătianu ca fiind singura personalitate a momentului în stare să gestioneze situația țării: „dacă va veni altul la guvernare nu ne vom alege cu nimic și se va băga într-un bucluc din care nimeni nu ne va mai putea scoate,

pe când cu Brătianu tot nu ne vom alege cu nimic, dar cel puțin nu ne face de rușine”.⁵⁴

Aprecia la primul ministru puterea de muncă, analiza rece, matematica situațiilor care „se aseamănă pe sine cu inginerul care lucrează o operă de siguranță”.⁵⁵

Siguranța șefului guvernului în luarea unei hotărâri ce însemna „socoteala perfect trasă”⁵⁶ a creat lui Iorga, care se considera „veșnic nesigur, dureros de nesigur”⁵⁷ un complex de inferioritate față de Ionel Brătianu.

Perioada neutralității nu însemna intrarea savantului într-o stare de așteptare a momentului intrării României în război, când să-și reia activitatea pe tărâmul luptei pentru unitatea națională. Revine în noiembrie la conducerea Ligii Culturale, pe care caută să o readucă „într-o atitudine corectă și cuviincioasă”, când ea „nu-și putea înfrâna o clipă măcar optimismul clocotitor”.⁵⁸

Climatul de muncă, discuțiile „liniștite, cu ton potolit”⁵⁹ de pe vremea când el conducea societatea ca secretar general erau de domeniul trecutului.

Activitatea Ligii a devenit o avalanșă de manifestări „individuale”, sălile de ședință loc de întâlnire unde se depăneau amintiri „despre multe de toate ca de oameni care cunoscuseră atâta lume” și unde „prin ușile întredeschise ale odăii din dreapta și celei din stânga, răzbătea fumul unei adevărate cafenele, zvonul continuu al amicilor politici intrați în Ligă”.⁶⁰

Noua situație din Ligă impunea convocarea unui congres extraordinar care să-i consolideze activitatea în raport cu noile schimbări și s-o reorienteze de la unitatea culturală la o unitate politică.

După izbucnirea războiului, Bucureștiul devine locul de refugiu și de stabilire a elitei ardeleni care lupta pentru dezrobirea provinciei de peste munți în frunte cu V. Lucaciu, O. Goga, O. Ghibu, C. Bucșa. O. Goga a motivat refugiul militarilor ardeleni în capitală, ca un element de siguranță pentru că „viitorul nostru politic nu este decât un punct de sprijin, un singur punct fix pe care ne putem răzima: acesta este regatul fratelui nostru liberal”.⁶¹

Militanții dezrobirii Ardealului și o mare parte a oamenilor politici din regat, aflați în opoziție, care doreau cu insistență denunțarea neutralității și aderarea României la Tripla Înțelegere, vor pune bazele la 26 octombrie 1914, Acțiunii Naționale, condusă de Take Ionescu.

Acțiunea Națională se dorea o avangardă a Ligii Culturale, menită să gândească intrarea României în război de partea Antantei și promitea satisfacerea drepturilor sale asupra Transilvaniei și Bucovinei. S-au emis păreri după care sciziunea în cadrul Ligii s-ar fi produs din cauza atitudinii exagerat de rezervate a lui Iorga și a adepților săi în primul an al războiului față de atitudinea pe care o va urma România în etapa următoare.

Este cunoscut faptul că N. Iorga, pentru a nu alimenta suspiciunile Puterilor Centrale, nu-și va pune semnătura nici pe manifestul redactat de Universitatea București de simpatia pentru Franța, „năvălită și însângărată care erau în inimile tăcute”.⁶²

Profesorul avea convingerea că Franța, pentru care nutrea o profundă afecțiune nedeclarată public atunci, „nu poate pieri pentru că aceasta ar fi o catastrofă morală pentru omenire”.⁶³ Insistența cu care membrii Acțiunii Naționale cereau intrarea imediată în război a României de partea Antantei,

în care pregătirea ei era departe de cerințele momentului, îl determina pe marele patriot, care a mai trăit un coșmar al „admirabilei noastre dezorganizări” în campania din Bulgaria în 1913, să afirme că: „trebuia să închizi violent ochii spre a nu vedea prăpastia care negreșit ne așteaptă”.⁶⁴

Atent la faptele sau evenimentele care puteau să apropie, nu să întârzie realizare unității naționale, respingea din start tot ce putea fi definit „ca nepregătire, fantezie individualistă, ca lipsa unui sentiment serios și disciplinat”.⁶⁵ În virtutea acestei concepții N. Iorga s-a opus propunerii lui Onisifor Ghibu, în numele militanților ardeleni de a-și crea un institut de studii pentru românii din afara regatului care să fie afiliat la Liga culturală sub conducerea sa.

Gestul istoricului determină militanții pentru dezrobirea Ardealului să-și manifeste deznădejdea afirmând: „dacă un Iorga în care ne pusesem atâta speranță, nu poate merge alături de opinia publică și alături de noi atunci nu putem pierde nici speranță”.⁶⁶

Savantul nu a pus nici un moment sub semnul întrebării sentimentele sincere ale militanților de peste Carpați care dădea glas concepției și celorlalți frunțași ardeleni și bucovineni. El nu a negat importanța unei astfel de instituții pentru studierea istoriei românilor din afara regatului, ca element al întăririi solidarității naționale, dar socotea momentul neprielnic pentru aceasta. Cerea înțelegerea profundă a situației care însemna pregătirea serioasă a perspectivei.

Mâhnit de lipsa de înțelegere a celor care erau chemați să înțeleagă situația de față îi va spune lui Ghibu: „Mai bine mă făcea Dumnezeu vită între oameni, decât om între vite”.⁶⁷

În acest cadru al disputelor purtate între militanții pentru unitate națională privind căile și atitudinile de urmat s-a deschis la 14 decembrie 1914 Congresul Extraordinar al Ligii. Congresul era chemat să aleagă noua ei conducere care să canalizeze toate energiile să atenueze disputele și să o orienteze de la unitatea culturală către unitatea politică.

Nicolae Iorga la cei 43 de ani era o personalitate de prim rang a științei și culturii românești. Deputat în Parlament începând cu 1907, apostol pe tărâmului luptei naționale, îl prezintă pe marele istoric drept persoana cea mai (indicată) îndreptățită la funcția de președinte al Ligii.

Reprezentanții Ardealului și cei din Regat s-au orientat spre V. Lucaciu, vechiul memorialist, un simbol viu al luptei românilor din afara actualelor granițe politice pentru drepturi naționale. El, „leul din Sinești”, ajuns acum la o vârstă înaintată „o icoană sfântă, ca niște moaște pe care le poartă lumea la procesiuni”.⁶⁸

Marele învățat s-ar fi așteptat să fie el nominalizat pentru această funcție ca o recunoaștere a îndelungatei sale activități în domeniul luptei naționale. El devenise un simbol atât de puternic încât „lumea nu era încă obișnuită să-i atribuie roluri în afara câmpului științei și a naționalismului militant”.⁶⁹

Mulți din cei angrenați pe făgașul activității pentru unitate națională nu apreciau calitățile organizatorice ale profesorului, iar unii considerau chiar mai dificilă colaborarea cu el.

Iorga a analizat cu maturitate acest moment și „ca un bătrân prin experiență al nației sale”⁷⁰ și-a dat seama că prezența sa în fruntea acestei

organizații pe orice funcție era mai necesară ca oricând. Marele istoric, oricum mândrit, cedează și la insistențele lui Delavrancea, O. Ghibu, O. Goga acceptă președinția lui V. Lucaciu el mulțumindu-se cu cea de secretar general.

Onisifor Ghibu a avut un rol important în a-l determina pe marele savant să accepte această funcție. El avea relații speciale cu N. Iorga, savantul îl va ajuta în primele sale acțiuni peste Carpați, procurându-i fondurile necesare pentru finanțarea școlilor românești din Transilvania. Tânărul militant ardelean de atunci îi va demonstra marelui învățat că V. Lucaciu „nu e un om de conducere și n-are nici un aspect deosebit dar lumea iubește acest mit. Fiind un om înțelept, el va renunța la rolul său de conducător efectiv al Ligii, astfel că adevăratul motor al Comitetului Central va fi secretarul general, care veți fi dumneavoastră. Prin urmare Dumneavoastra veți fi de fapt președintele adevărat al Ligii”.⁷¹

Alegerea preotului V. Lucaciu în fruntea Ligii dincolo de discuțiile care au avut loc demonstrează tăria sentimentului național și convingerea întregii elite politice și culturale românești că politica de eliberare a românilor din afara granițelor Regatului trebuie să fie prioritară. Acest deziderat a fost subliniat de bătrân în Memorandum care, la alegerea sa ca președinte, declara: „Prin alegerea mea ați voit să afirmați în mod neîndoios, că ideea și sentimentul tuturor românilor trece cu putere covârșitoare peste hotarele geografice și sufletul românesc e unul și același”.⁷²

Noul Comitet al Ligii, unul din cele mai valoroase din istoria sa, cu V. Lucaciu președinte, N. Iorga secretar general, Barbu Șt. Delavrancea vicepreședinte, Simion Mândrescu casier central, O. Goga, Take Ionescu, I. Grădișteanu au propus schimbarea societății din Liga pentru unitate culturală în Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor.

În manifestul adresat țării cu acest prilej se sublinia necesitatea schimbării nu numai a denumirii dar și a conținutului activității ei deoarece: „o unitate culturală fără o unitate politică nu are nici o cheazășie. Pentru păstrarea unității culturale ni se impune unitatea politică”.⁷³

În cursul anului 1915 acțiunile Ligii s-au intensificat, au loc numeroase întruniri mitinguri concomitent în mai multe localități din Regat ceea ce demonstrează existența unor divergențe între diferitele grupări privind atitudinea față de politica guvernului Brătianu, în pofida acestor divergențe în toate adunările transpare tot mai clar ideea frumos exprimată de Barbu Ștefanescu Delavrancea că românii au știut întotdeauna că „au o patrie mai mare decât hotarele de astăzi”⁷⁴ și „datoria ceasului de față fiind de a întinde mâna celor ce au rămas în afara hotarelor”⁷⁵ pentru a forma „o ființă, o singură ființă una și îndreptățită”.⁷⁶

Concomitent cu întrunirile Ligii se va deschide la București în ziua de 15 martie 1915 în sala Atheneului Român, Congresul românilor de pretutindeni aflați în țară convocat de Simion Mândrescu, președintele societății „Cercul românilor de peste Carpați”. Convocarea acestui congres a fost determinată de una din declarațiile guvernului de la Budapesta, după care românii din Transilvania și-ar dori să se despartă de Ungaria unde se bucurau „de toate drepturile sociale și naționale, unirea cu România fiind preconizată de niște trădători ca Octavian Goga și V. Lucaciu”.⁷⁷

Congresul demostra că pentru românii de pretutindeni România

reprezenta „elementul de siguranță”⁷⁸ după cum sublinia și poetul O. Goga: „Ne-am dat cu toții seama că pentru viitorul nostru politic nu este decât un singur punct de sprijin, un singur punct fix pe care ne putem răzima. Acest punct este regatul fraților noștri liberi”.⁷⁹

Marele istoric care a sprijinit desfășurarea acestui congres și a urmărit cu atenție desfășurarea avea să declare: „Numărul mare al participanților a fost cel mai decisiv răspuns față de aceia care afirmă că oamenii aceștia nu ne vor, că ne resping chiar că la București caută numai o pâine. Nu, ei caută un ideal pe care l-au găsit, și o satisfacție pe care trebuie să le-o dăruie”.⁸⁰

Numărul mare de acțiuni întreprinse de Ligă sau în numele ei în cursul anului 1915 demonstrează ideea că nu mai era acea unitate de vederi în coordonarea activității acesteia. Acțiunea națională intensifică propaganda zgomotosă prin care se cerea intrarea grabnică în război a României de partea Antantei. Secretarul general al Ligii, profesorul Nicolae Iorga manifesta în continuare prudență pentru a nu stârni susceptibilitățile Puterilor Centrale susținând necondiționat politica guvernului Brătianu. Adept al lucrului bine gândit și bine făcut marele savant a susținut în fața opiniei publice românești și europene cu metodele specifice meseriei de istoric identitatea românilor printr-o serie de lucrări: Conceptul în luptele dintre români și unguri, Sârbii, bulgarii și românii în Peninsula Balcanică în Evul Mediu.⁸¹

În lucrarea *Dezvoltarea ideii de unitate națională* el demonstrează că acest ideal nu era decât continuarea „unei cugetări politice de veacuri întregi”⁸², iar pentru realizarea lui se impunea o pregătire până la cele mai mici detalii.

Divergențele de opinii privind momentul intrării imediate a României în război alături de Antantă au determinat o regroupare a pozițiilor în cadrul mișcării pentru unitatea națională și formarea la 18 septembrie 1915 a Federației Unioniste, care îl avea ca președinte pe Nicolae Filipescu, Take Ionescu și Simion Mândrescu fiind vicepreședinți, iar printre membri numărându-se I. Grădișteanu, C. Olănescu, Dr. Constantin Istrate, Dr. I. Cantacuzino, Vasile Lucaciu, O. Goga, Alexandru D. Xenopol. Tot mai mulți ardeleni s-au înscris în Federație, sprijinind prin toate mijloacele lupta pentru determinarea unei acțiuni militare a țării așteptând clipa mobilizării armatei române „sub al cărei steag vor cădea sau vor vedea izbânda cauzei noastre”.⁸³

Alăturarea ardelenilor și bucovinenilor la Federație a tulburat apele în cercurile guvernamentale românești, primul ministru I. I. C. Brătianu a interpretat adeziunea la noua organizație ca o alăturare la politica de partid a lui Take Ionescu și Nicolae Filipescu și insista: „ca românii de peste hotare să nu se colorizeze politicește”.⁸⁴

Dintre personalitățile proeminente ale luptei pentru unitate națională din conducerea Federației Unioniste, lipsea tocmai cel care a fost denumit „apostolul neamului”, N. Iorga. Marele istoric a încercat să înlăture aceste dispute din mișcarea națională românească, pentru că în acele momente decisive era nevoie de solidaritate, de o coordonare a acțiunilor tuturor factorilor responsabili.

Pentru aceasta el s-a gândit să creeze „o federație” a tuturor societăților care urmăreau aceleași scopuri ca și Liga.⁸⁵

Această omitere a istoricului din fruntea Federației își are originea în temperamentul său mai greu accesibil celor din jur și atitudinii sale de extremă prudență față de momentul intrării României în război de partea Antantei.

Cei care l-au cunoscut, printre care profesorul Onisifor Ghibu, l-au perceput pe N. Iorga ca pe „unul dintre acei oameni care putea să lucreze cât o sută dar nu putea să lucreze cu alții”.⁸⁶ Articolele savantului publicate în „Neamul Românesc” în legătură cu momentul intrării României în război de partea Antantei vor răci relațiile cu grupul militanților de la „Tribuna” prin caracterul lor „direct de fetist”, care demonstra că „războiul nu era posibil de realizat” și nici integritatea neamului românesc fiindcă nu eram încă pregătiți „sau fiindcă erau conjuncturi care nu permiteau să facem acest lucru”.⁸⁷

Nicolae Iorga pornește de la concepția conform căreia „lucrurile au ceasul lor”⁸⁸, momentul intrării României în război trebuia pregătit cu mare grijă” cu maximă responsabilitate și printr-o temeinică lucrare”.⁸⁹

Această temeinică pregătire trebuie să înceapă în primul rând printr-o politică de reforme a guvernului cu sprijinul majorității populației nevoiașе pentru că „nimeni nu crează hotare, care să rămână pentru totdeauna, decât numai dacă, este o garanție de suflet în dansul fiecărui lucru, în dansul fiecărei cuceriri, a fiecărei întregiri”.⁹⁰

Reformele care vor atenua starea de sărăcie morală și materială a populației majoritare din unicul regat al țărânimii, va declanșa „o revoluție interioară”⁹¹ în suflete. Savantul încerca să conștientizeze factorii responsabili ai țării ca „pe lângă arme, muniții pentru ca orice român în stare de luptă să aibe o armă în mână”, însă „trebuie să se pregătească celălalt factor al victoriei fără de care toate lucrurile acestea nu înseamnă nimic: inima caldă, voința nezguduită, pornire frățească spre concordie, ucidere în conștiința fiecăruia dintre noi a acelui demon mai rău decât toți demonii, care este grija intereselor proprii și satisfacerea propriilor vanități”.⁹²

Marele patriot a demască în paginile ziarului său „Neamul românesc” „interesele unei clase de uzurpație împărțită de formă în partide, prin care se putea preumbla în voie orice ambiție și orice interes” și unde adeseori cel mai focus orator e cel mai puțin gata să facă pentru țara și neamul său cel mai simplu sacrificiu”.⁹³

Această prudență întemeiată se justifică cu argumente solide, definite de militanții pentru dezrobirea Ardealului ca „defetista”, vor duce la părăsirea lui Nicolae Iorga de către majoritatea susținătorilor săi din Ligă, rămânând alături de el doar V. Lucaciu cu care „nu a schițat nici cea mai palidă colaborare”.

Considerându-se marginalizat de ceilalți membrii, iar situația „în care a ajuns să fie socotit un om de prisos, nu-i mai rămâne decât să se despartă de țară”⁹⁴ și să demisioneze din funcția de secretar general al organizației.

Acestei „grave delicvențe”, sublinia Onisifor Ghibu, dintre marele istoric și ceilalți membri ai comitetului precum și atitudinile „care nu mai puteau fi aprobate de restul conducătorilor Ligii, și atunci ca să se evite un scandal, aceștia din urmă s-au retras pe nesimțite fondând Federația Unionistă”.⁹⁵

RÉSUMÉ

La période 1914 – 1918 représente l'étape supérieure de l'activité politique déployée par Nicolae Iorga dans le domaine de la lutte nationale. Il a été l'homme décisif du moment ayant exercé une forte influence sur l'ensemble de la nation roumaine, en devenant « le flambeau de l'unité nationale ».

Il est parvenu à transformer le courant favorable à l'unité nationale « en un vrai crédo dont émergeât une action cohérente, de celles qui, quoi qu'il en soit, vont jusqu'à la mort. »

Note

¹ Gheorghe I. Florescu, *Deputatul N. Iorga în anii Primului Război Mondial*, în *Nicolae Iorga, Omul și opera*, p. 88

² Cf. Stere Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, București, S.A., p. 179

³ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost (II)*, București, 1934, p. 218

⁴ Idem, *Hotare și spații naturale. Afirmarea vitalității românești*, Editura Porto Franco, Galați, 1996, p. 287

⁵ Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I (1914-1916), Editura Craiova, [f.a.], p. 8-17

⁶ *Ibidem*, p. 7

⁷ *Ibidem*, p. 8-17

⁸ Idem, *Hotare și spații naționale*, p. 300

⁹ Mihai Iacobescu, *Despre caracterul Primului Război Mondial*, în „Hierasus. Anuar 1980”, p. 95

¹⁰ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice (II)*, p. 91

¹¹ *Ibidem*

¹² Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Humanitas, București, p. 272; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 255-257

¹³ *Ibidem*

¹⁴ Nicoleta Iorga, *O viață de om așa cum a fost (III)*, Editura Minerva, București, 1981, p. 112

¹⁵ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 256

¹⁶ Cf. Mihai Iacobescu, *Nicolae Iorga despre caracterul primului război mondial*, în „Hierasus. Anuar 80”, p. 95

¹⁷ „Neamul românesc”, nr. 28 din 20 august 1914, p. 1

¹⁸ Cf. Gheorghe I. Florescu, *op. cit.*, p. 303

¹⁹ „Neamul românesc”, nr. 28 din 20 august 1914

²⁰ Nicolae Iorga, *Pagini alese*, vol. II, 1965, p. 363, Idem, *Războiul nostru în note zilnice (I)*, p. 269-271

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*, p. 830

²³ *Despre neutralitate*, în „Neamul românesc”, 3 august 1914, p. 2

²⁴ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice (I)*, p. 12-15-17

²⁵ *Ibidem*, p. 27

²⁶ *Ibidem*, p. 13

- ²⁷ *Ibidem*, p. 51
- ²⁸ *Ibidem*
- ²⁹ Cf. Petru Jurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 90
- ³⁰ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost (III)*, 1981, p. 115
- ³¹ *Ibidem*
- ³² Pamfil Șeicaru, *Nicolae Iorga*, Editura Clio, București, 1990, p. 60
- ³³ „Neamul românesc”, an IX, 21 septembrie 1914
- ³⁴ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost (II)*, 1981, p. 116
- ³⁵ În acest sens, a se vedea, Valeriu Râpeanu, *Cultură și istorie*, vol. II, *Ibidem*, București, 1981, p. 159-204
- ³⁶ „Neamul românesc”, an IX, 14 septembrie 1914
- ³⁷ Valeriu Râpeanu, *op. cit.*, p. 191
- ³⁸ *Ibidem*
- ³⁹ *Ibidem*
- ⁴⁰ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 60
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 63
- ⁴² Valeriu Râpeanu, *op. cit.*, p. 191
- ⁴³ Nicolae Iorga, *Corespondență*, vol. I, Editura Minerva, București, 1984, p. 216
- ⁴⁴ *Ibidem*
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 219
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 217
- ⁴⁷ *Ibidem*
- ⁴⁸ *Ibidem*
- ⁴⁹ I. G. Duca, *Memorii*, Editura Helicon, Timișoara, p. 25
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 26
- ⁵¹ Cf. Valeriu Râpeanu, *op.cit.*, p. 203
- ⁵² *Ibidem*, p. 204
- ⁵³ *Ibidem*, p. 194
- ⁵⁴ Cf I. G. Duca, *op.cit.*, p. 26
- ⁵⁵ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost (III)*, p.112
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 122
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 124
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 144
- ⁵⁹ *Ibidem*
- ⁶⁰ *Ibidem*
- ⁶¹ Cf. Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 254
- ⁶² Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost (III)*, p. 115
- ⁶³ Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 254
- ⁶⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 118
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 116
- ⁶⁶ Onisifor Ghibu, *Oameni între oameni*, Editura Eminescu, București, p. 285
- ⁶⁷ *Ibidem*
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 261
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 219
- ⁷⁰ Nicolae Iorga, *Două concepte istorice în discuții de recepție la Academia Română*, București, 1980, p. 78

- ⁷¹ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 285
- ⁷² Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 254
- ⁷³ *Ibidem*, p. 253
- ⁷⁴ *Ibidem*, p. 255
- ⁷⁵ *Ibidem*
- ⁷⁶ *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor. I-a întrunire a Ligii Culturale ținută la București în ziua de 15 februarie 1915. Discursurile*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamului Românesc, 1915-1930
- ⁷⁷ Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p.258
- ⁷⁸ *Ibidem*, p. 254
- ⁷⁹ *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor. I-a întrunire a Ligii Culturale ținută la București în ziua de 15 februarie 1915. Discursurile*, p. 15
- ⁸⁰ „Neamul românesc” din 22 martie 1915, p. 2
- ⁸¹ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost (III)*, p. 119
- ⁸² *Ibidem*
- ⁸³ O. C. Tăslăoanu, *Note și documente din războiul pentru întregirea neamului*, vol. I, Sighișoara, 1935, p. 121-125
- ⁸⁴ Cf Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 277
- ⁸⁵ *Ibidem*, p. 276
- ⁸⁶ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p.230
- ⁸⁷ *Ibidem*, p. 262
- ⁸⁸ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, p.16-17
- ⁸⁹ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p.98
- ⁹⁰ Nicolae Iorga, *op. cit.*
- ⁹¹ *Ibidem*
- ⁹² *Ibidem*
- ⁹³ Idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, 1934, p. 217-218; Barbu Theodorescu, *op.cit*, p. 238
- ⁹⁴ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 263
- ⁹⁵ *Ibidem*, p. 262

THE COMMISSARY OF THE APUSENI MOUNTAINS AND ITS PLAN FOR ECONOMIC RECOVERY IN THE REGION (1934-1936)

Ion Zainea

The history of the liberal programme for economic recovery of the Apuseni Mountains Region starts with Ion I.C. Bratianu, who had contacted the Moti Country even before the Great Union with the aim to get to know their life, customs and ancient virtues. The attachment of the great man from the Kingdom towards the *moti* (inhabitants of the Apuseni Mountains) urged him to move as early as 1907 Horea's church from Albac to "Florica"¹, thus saving the historical monument from certain destruction. A continuator of political traditions inherited from his father, Ion I.C. Bratianu understood that the *moti* were entitled to a share of the reward in the great construction of the Great Romania and that they should regain their *ab antiquo* rights for which so much blood had been shed during riots and revolutions.

In order to get acquainted with all aspects of the painful drama of the *moti*, Bratianu called the most authentic *mot*, Amos Francu, the man that had been a spiritual leader for more than four decades, a sturdy and uninterested defender, a fearless fighter and the most devout supporter of their cause. In a well outlined and condensed memoir based on historical and legal arguments, the former tribune of the *moti* revealed the abuses of the agrarian reform and indicated practical solutions to all problems, whether of general or special interest. Out of the proposed solutions, we mention the following: drawing up a law to acknowledge the *moti's* properties according Horea's requests to Emperor Joseph II and the memoir of Avram Iancu and Popa Balint to the Governor Carol Schwartzenberg in 1853; appointing a royal commissioner to find the solution to all economic, agrarian, administrative, social, and cultural issues; establishing a county of the Apuseni Mountains; urgently giving the *moti* forests and pastures from both the lands belonging to the State and those belonging to private persons, particularly Banffy, Urmantzy, Tischler, Kemeny and eliminating the foreign companies exploiting wood ("Calatele", "Regatul Mare", "Raul Alb", "Mica", and so on); delegating the Ministry of War to establish at their own expense warehouses to provide for the *moti* in Gilau, Huedin, Campeni, Abrud, Zlatna, Brad, and Vascau².

After this memoir, Ion I.C. Bratianu instituted in 1924 a commission made up of *moti* members of Parliament and leaders of superior authorities in the capital of the Ardeal under the leadership of Ion Russu-Abrudeanu, senator of Alba, a good connoisseur and supporter of the *moti*. The commission requested the Ministry of Agriculture and Dominions to accept and do the following: revoking all woods exploitation authorities in the Huedin region; "restitutio in integrum" and revoking all decisions of the Agrarian Commission; sanctions against all bodies that had broken the law through the agrarian reform. The activity of this commission was interrupted and the steps taken through the administrative bodies bore no result.

After the fall of the liberal government in 1926, under the governance of General Averescu, the former mayor of Targu Mures, Dr. Emil Dandea, great grandchild of Ionut Dandea, one of Horea's captains, was appointed commissar of the *moti*. The new commissar studied the problem through a thorough field investigation. The conclusions were put together in a big report that he forwarded to the Ministry of Internal Affairs and proposed some solutions. From the ministry, the report was sent to the Superior Administrative Council that approved of the following suggestions: establishing the Apuseni Mountains County comprising all localities inhabited by the *moti*; forming a commission to prepare the elaboration of the law project to establish the new county; an amount of 50 million lei was allowed by the State budget for the expenses of the commission for the year 1927³.

For unknown reasons, the Averescu Government did not continue the action, so that the issue reached a dead end. Under the circumstances, the Government commissioner, considering his mission finished, resigned and forwarded all the documents to the Ministry of Internal Affairs.

Under the second liberal government, Ionel Bratianu, upon the *moti* request, decided to personally look after the whole situation and he took the responsibility through a telegram sent from Bucharest on June 28th, 1927, in which he wrote: "The Government and I personally will examine the memoirs and the requests of the *moti* and we will find a just and lawful solution with all the love I have for the brave population of the Apuseni Mountains"⁴. As a consequence of this responsibility, he appointed Alexandru Lapedatu, the minister of Religions, Gheorghe Cipaianu, State Undersecretary at the Dominions, and D. Tatarescu, State Undersecretary at the Internal Affairs to study the whole ensemble of issues of the *moti*, then to make concrete proposals at the Council of Ministers in order to solve them. The three started to work right away, as the chief of the Government requested and they presented the following proposals to the Council of Ministers:

Agrarian issues: a) correcting all errors committed by the agrarian reform due to which the forests, which were indispensable to the *moti* existence, were not expropriated; b) correcting all errors committed with the communal woods and pastures.

Economic issues: a) setting up strong industrial centres and factories in all important wood-related centres. Within the same concerns, there will be a set of regulations for the use of private saws guiding their organisation on cooperative basis; b) establishing central delivery and economic selling cooperatives in Huedin, Gilau, Campeni, Abrud, Zlatna, Vascau, Beius, and Brad; c) rationally organising the *moti* work, establishing a vocational school with all specials relating to wood industry in Huedin, Gilau, Campeni, Abrud, Zlatna, Brad, Vascau, Beius, and Bratca; d) special treatment of mining industry in the region of the Apuseni Mountains concerning both mining law and mining products trade; the issue of discount for the explosives used in such mining enterprises should be solved according to the requests of the *moti* working in the field.

Financial issues: In important centres in the Moti Country strong popular banks should be established; through them, the credits needed by rural and mining population should be organised. The Central Hall of Popular Banks should provide a special treatment to support these banks. One single

federal, the Moti Federal, would connect the popular banks.

Sanitary issues: Considering the difficult situation of the *moti* from a sanitary point of view, as 40% of them were contaminated with sexual diseases and tuberculosis, establishing mobile hospitals for the treatment of these diseases. Mobile teams would be doubled in important centres that would be to comprise the most isolated hamlets in the Apuseni Mountains.

Means of communication: Besides the strategic road in Vidra, an industrial railways would be firstly built from Cluj-Gilau to Racatau-Belis and return to Campeni through the Aries Valley, thus reaching all wood massifs in the region that have not yet been exploited. They would also fix the road Abrud-Zlatna, as well as other important roads in the Apuseni Mountains.

Cultural issues: Allowing the funds from the Ministry of Education to build schools and to organise mobile education, as the material situation of the *moti* could not complete the accomplishment of local initiatives in this respect⁵.

This work to save the *moti* that was begun by the great liberal political man in September 1927 was suddenly interrupted by his death on September 24th of the same year and by the fact that his party fell in the autumn of the year 1928. The programme was continued once the National Liberal Party returned to governance. As early as I.G. Duca governance began, he sent the following letter to the "Cross Brotherhood" in the Moti Country: "The Government of the national-liberal party will make a point of honour to continue and achieve the initial work of the great Ion I.C. Bratianu in 1927 for the social, economic, and cultural evolution of the Apuseni Mountains inhabitants through all possible means. The action to fix the wrongs and to effectively support the *moti* constitutes for the current government of the national-liberal party one of the great duties of these days"⁶.

As we know, I.G. Duca was killed by the legionaries. Ion I.C. Bratianu's will, as well as the codicil added by I.G. Duca was put into practice by Gh. Tatarescu. The presence of the ministers Lapedatu and Cipaianu in the Government was also a guarantee that they would start to fulfil the will of the great forerunners to "raise an hour earlier the *moti* people, a people attacked in their natural existence by diseases, robbed by loan sharks, with their souls poisoned by the lies of demagogues and starved by the lack of means of living and work opportunity". Due to the initiative of Alexandru Lapedatu, on April 13th, 1934, the representatives of the counties inhabited by the *moti* (Alba, Arad, Bihor, Cluj, Hunedoara, and Turda) met in Cluj. On this occasion, they decided to draw up a list of all *moti* issues. The list was forwarded to the Council of Ministers on April 25th, 1934. When they analysed the situation of the population in the Apuseni Mountains, the Government went to Campeni and Huedin on May 3-4, 1934, where they observed and made the following decisions:

Woods issue: All woods property of the State in the Apuseni Mountains would not be given to private companies; they would only be given to the population either through exploitation cooperatives or individually. A commission appointed by the Ministry of Agriculture and Dominions with a view to finish the works to hand over the commune forests and pastures resulted from the agrarian reform would work in the centres of the six counties in the Moti Region on May 7 - June 15, 1934. The commission would have

full power to solve all issues on the spot. They decided to finish the works referring to the agrarian reform and to finish all trials and litigations. They would urgently measure and divide the expropriated lands and would give them to the communes and the ones that were entitled to them. All State reserve lands at the western border would be meant for *moti* colonisation.

Exploitation, tax and rent for woods: a) They decided to reduce the *moti* rent for saws, including the ones on the State lands, to 600 (from 3,000-5,000 lei, as they had required); b) Taxes for joint and urban woods and inefficient woods were abolished. The guard tax for the same woods was reduced to 1 leu/yoke, and the control tax for efficient woods was half reduced. The back payment before January 1st, 1934 was to be reduced, too; c) A commission would be appointed to study the situation of the communes with no mountains.

Road issue: The Government approved of a 20 million lei credit to fix the roads Turda-Campeni-Abrud-Alba Iulia and Abrud-Brad, as well as the construction of new roads Albac-Belis and Rasculita-Vidra. The works would start in June 1934. For all goods and cereals charges crossing the Apuseni Mountains Region, there was a 50% discount on C.F.R.

Taxes: As far as peasants' mills were concerned, they were exempt from turnover tax, while small traders and industrialists benefited from a tax discount. They made the decision for the fiscal bodies to urgently investigate all cases of agricultural lands income overrating, in order to re-establish a rightful settlement of both income and taxes. The same bodies were to investigate tax back payments so that all errors caused by exaggerated assessment or law breaking could be right.

School: Pastures and lands were requested for schools and public institutions; for lack of available land, this could not be fulfilled. They only decided that they should receive wood for free. Aiming at improving education, they decided to establish some canteens for the pupils in mountain communes with poor population and far from the school. The schoolmasters requested to become part of the "cultural area", so that they could benefit from the 50% pay raise; they were promised that their request would be introduced in the new law through an amendment. They also decided to establish a school for industrial apprentices at Campeni.

Health: They decided that the Ministry of Health should increase the capacity of hospitals in Baia de Aries and Brad and to establish a new central hospital at Campeni, as well as medical cabinets, equipping all sanitary institutions with medicaments and materials. The medical circumscriptions were to increase, so that they would no longer be made up of more than 6 to 10,000 inhabitants.

Mines/mining: The following decisions were made: re-establishing at Zlatna, besides the State plants, an office to exchange gold (concentrate); the possibility to send dynamite and explosives to Brad and Baita, and setting up an explosive storage in Zlatna; selling explosives to small native mine owners with a 50% discount; changing art. 81 in mining law; reviewing the validity of exploitation rights and a new investigation of the exploitation perimeters; exploiting the Mount "Cetatea" in Rosia Montana as soon as possible, which would provide jobs for about 1,500 inhabitants; setting up a

gold credit to fund small exploitations made by the native *moti*, in order to strengthen gold exploitation.

Cooperatives: They decided to establish cooperatives to provide the population with cereals, wood and mining products, and so on, by guiding the Central Directorate of the Popular Banks to take immediate steps to support the existing ones and to establish new cooperative units⁷.

The next step was to elaborate the law project concerning the establishment of the Apuseni Mountains and Maramures Commissary seated in Cluj with the mission of being in charge with economic, sanitary, and cultural recovery of the Region of the Apuseni Mountains and Maramures. According to the project, the Commissary would be run by a delegate of the Government with wide attributions granted through delegation to each minister in charge with carrying out the economic recovery plan. The Government delegate was to attend the meetings of the Council of Ministers when decisions were made concerning the Region of the Apuseni Mountains and Maramures. He would be helped by a Council made up of the chiefs of the inspectorates subordinated to the following ministries: Agriculture and Dominions (for forests), Communications, Finances, Internal Affairs, Education, Industry and Commerce and Labour, Health and Social Security. The Ministry of Agriculture and Dominions would delegate a General Agronomist Inspector that would belong to the Council and work permanently at the Commissary as a deputy of the Government Delegate, when the latter was not present. All the others were honorary counsellors that were compelled to work at least 5 hours a week for the Commissary. The Council would meet whenever needed to investigate and elaborate an economic recovery plan for the regions mentioned above, as well as to approve of the execution of this plan.

The offices of the Commissary would be led by a Secretary General with a degree in Law, either BA or PhD, and at least 5 years experience in public services to be in charge with the chancery, archives, and mail and with the minutes of the Commissary Council meetings. Both the Government Delegate and the Secretary General would be paid from the budget of the Council of Ministers.

The prefectures of the counties of Cluj, Turda, Alba, Hunedoara, Arad, Bihor, and Maramures would delegate an administrative or special clerk at the Commissary according to the needs settled by the Government Delegate; they would be paid from the budget of the counties concerned.

For the economic recovery of the Apuseni Mountains and Maramures, the Commissary would elaborate an economic plan for a period of 10 years that would be first approved by the Council of Ministers. The financial means to carry out the general economic plan would be at the disposal of the Commissary through the Presidency of the Council of Ministers that would write in the State annual budget for 10 consecutive years an amount appropriate to the real needs and according to the public works to take place in the general economic plan approved by the Government. The counties belonging to the region would write down in their budgets an amount corresponding to the number of inhabitants and the territory belonging to the Commissary action plan that they would send before May 1st of each

budget exercise. This amount would be used only for public interest works in that county. Each year, the Commissary would draw up a report on the achieved recovery action to be sent to the Council of Ministers for approval.

The professional chambers in the region were compelled to coordinate their economic activity with the activity of the Commissary by using the amount received exclusively to carry out the general economic recovery plan.

The Apuseni Mountains Region, on which the economic, sanitary, and cultural recovery action was focused, had the following limits: from Alba Iulia, on the right bank of the Mures, through Deva-Ilia, to the limit between the counties of Arad and Hunedoara; from here, on the limit of the borough of Halmagiu and the borough itself, then the limit of the counties of Arad and Bihor; from here to Astileu near the Crisul Repede; from Astileu to Huedin, and from Huedin on the national road Gilau-Turda-Aiud-Alba Iulia and the entire Maramures County⁸.

Through the new law project, the decisions of the Council of Ministers made at Campeni and Huedin on May 3rd and 4th, 1934, were ratified and became laws, as well as the decisions made by the Minister Manolescu-Strunga during the conferences held with the chiefs of the authorities belonging to the Ministry of Agriculture and Dominions in Cluj, Huedin, Gilau, Campeni, and Jara de Jos on June 6th, 7th, 12th, and 13th, 1934⁹.

Due to the field surveys and investigations and a thorough analysis of the official and unofficial documentation, in the autumn of 1934, the Commissary of the Apuseni Mountains forwarded the Government a budget project accompanied by a series of reasons and a memoir widely describing the situation and the measures to be taken as part of the action of economic recovery of the region. The project was divided into several chapters and issues, as follows:

A

Subsidies to purchase seeds. The seeds used in this region are completely destroyed. For this reason, the harvest is poorer and poorer. Consequently, we need to change the cereal, potato, hemp, and linen seeds. The action should start at the same time in at least 10 communes by changing the types of seeds used so far. They will provide for other communes from next year's harvest. Assuming the subsidy of 1,000 ha with 500 lei, we will need 300,000 lei to purchase the seeds starting this winter. In the budget of the year 1935/1936, we will have to allow 500,000 lei for this scope.

Subsidies for chemical fertiliser. The stable fertiliser produced in this region is not enough from the quantitative and qualitative points of view. It barely covers 30% of the needed quantity. This is due to the poor cereal, hayfield, and pasture harvest. For this reason, we should encourage the use of chemical fertilisers to get a better harvest. In its turn, this will provide better-fed cattle and a greater production of fertiliser, thus increasing the fodder harvest and thus the milk production. To encourage this action and to purchase the fertilisers for hayfields and model-pastures, as well as the cereal crop, we will need 300,000 lei this winter, and 500,000 lei in the next year budget.

Subsidies to build fertiliser planks. Taking care of the stable fertiliser is completely unknown in the region. More than 65% of the fertiliser power is

lost by the fact that it is not well taken care of, as there are not even the most primitive fertiliser planks. The damage is enormous, almost inestimable. If we consider the borough of Campeni and its 11 communes, we may draw the conclusion that the fertiliser production of the 20,000 cattle is 1,000,000 m/m, while the 65% loss is equal to the value of at least 300 cereal wagons. To encourage the construction of systematic planks in the best households with the best dairy and breeder union communes, we need 200,000 lei this winter, and 300,000 lei in the next year budget.

Subsidies to purchase agriculture machines. Agricultural machines and tools are almost inexistent, whereas the existing ones are very primitive. As a subsidy to purchase them, we calculate 50,000 lei for this winter, and 200,000 lei for next year's budget.

Establishing tree nurseries. Fruit farming is little developed, although soil and climate are favourable in most communes. In order to provide a new source of income and more food for the inhabitants by encouraging fruit farming, we need to establish more State tree nurseries and thus grow the appropriate trees in the region. In order to do that, we need 50,000 lei this winter, and 200,000 lei in next year budget.

Encouraging herbs crop and ingather. This crop would be a new source of income, so it should be encouraged with 50,000 lei each year.

B

An improvement of the economic situation in the region cannot be imagined without a large contribution from the State to rationally organise cattle, horse and sheep breeding and to systematically encourage milk economy. With this aim, the communes are to be first of all endowed with milk cows and breed bulls, then with mountain horses and breed sheep. The contribution of the State would consist of the following subsidies:

Subsidies to purchase commune bulls. Bull farms and planned unions would not bear positive results for a few years. Before they may produce the needed reproducers, they have to be purchased from other regions. In order to cover the lack of bulls, which is acute, the subsidy must be 400,000 lei this winter, and 500,000 lei for the budget year 1935/1936.

Subsidies to build private stables. The existing stables are in most of the cases completely unfit to the aim. In parallel with the new organisation, these should be changed into hygienic stables. In this respect, the results could only be reached with a special care from the State. Therefore, the State should stipulate 400,000 lei in the next year budget.

Establishing bull farms. The annual lack in the region is of about 200 bulls. This considerable livestock must be covered through an internal production in the region. Consequently, we need to establish both State farms and private breeder unions. According to our calculations, we will need 8 State farms with 40-50 cows each that would provide a production of 100-140 bulls. The rest could be provided from unions' production. This action would need 1,000,000 lei to cover 8 years.

Making studs. In order to regenerate the mountain horse that is almost completely degenerated nowadays we must make studs to serve both private and army interests in the region. Therefore, the amount of 1,000,000 lei should be allowed in next year budget.

Making sheep farms. In all regions of the country we have village sheep farms. However, they are completely inexistent in the Apuseni Mountains. This explains the degeneration of the sheep breed here. We need at least 5 sheep farms in the region. The current livestock counts 300,000 sheep. These sheep farms should be endowed with at least 400 breed sheep, so that the villages may have the needed rams. They will also be a shepherd school to guide them in producing ordinary cheese. In order to set them up within 5 years, we need 400,000 lei this year and 600,000 lei for each of the following years.

Subsidies for cattle breeder unions. For cattle regeneration, we need as many breeder unions as possible. But they need, at least in the first years, a subsidy from the State. We suggest the amount of 300,000 lei for the next year.

State contribution to a reimbursable fund to purchase milk cows. In order to evolve from the present-day primitive mountain economy to a national one combined with milk cows and considering the total degeneration of cows, we first have to make sure that the inhabitants improve or change their cows with breed cows and a bigger milk production. Considering the poverty of the population in the region, we cannot reach this result unless we create – according to the general plan – a reimbursable fund to provide the credits the inhabitants need. However, the State should support this action with a subsidy of at least 25-30%, which means an annual amount of about 5,000,000 lei besides the 10 yearly echelons.

Subsidies for cooperatives for milk selling. Commune cooperatives should be encouraged by State subsidies with the amount of 500,000 lei necessary to purchase jars and small machines/separators/coolers.

Establishing "plants" for milk industry. Milk industry should be made in central dairies under the State property. They have to be established at the same time as the development of commune cooperatives for each group of 10-15 communes, each having enough capacity to process the milk coming from these communes, which would cost 2,000,000 lei.

Creating a model-apiary and subsidies to apiaries. The development of beekeeping in the region would provide a new income source. We need to create a model-apiary to encourage it and to provide subsidies to the schoolmasters and priests that will embrace this culture. We need 100,000 lei this year and 400,000 lei for the year 1935/1936.

C

Subsidies to create artificial hayfields. Fodder crop is not sufficient to improve cattle breeding and milk production. We therefore need to introduce artificial hayfields at a large scale. The subsidies should start right away, in order to purchase the seeds for next spring. We need 150,000 lei and 300,000 lei for next year. This amount could be used for about 500 hectares, if we calculate a 600 lei subsidy for a hectare.

Subsidies for land improvement. The lack of crop lands in the Apuseni Mountains is well known. Nevertheless, a great part of the unproductive lands could be used for crops through land improvement; particularly moors could become high-quality hayfields. A subsidy for these improvements would greatly increase the crop land in the region. 400,000 lei would be enough to begin with. However, once the milk production increases, the

annual subsidy should increase, too.

Subsidies to purchase harrows for hayfields and pastures. To increase hayfields and pastures production, we have to grow them rationally. To purchase the harrows for model-hayfields and to subsidy the best householders, we need 120,000 lei now and 150,000 lei for the year 1935/1936.

Making hayfields and model pastures. According to the general programme, we need to make more hayfields and model pastures. To purchase the seeds and the material for this action, we need the amount of 80,000 lei and 300,000 lei for the year 1935/1936.

Subsidies for pastures improvement. Mountain pastures are the main income source for the inhabitants. However, the production is very low. The lack of skill and the poverty of the inhabitants is the main reason for the present situation of the pastures. We have to follow the example of the alpine states and to do our best to increase pastures productivity. A support in this sense from the State would bear very good results. An amount of at least 1,000,000 lei should be allowed for this action.

Subsidies to build model-runs and pasture stables. If we embrace, according to the general plan, the increase of milk production and a more rational cattle breeding, we have to make sure that the cattle has shelters on the pastures, and to make rational runs for milk production. One cannot imagine mountain economy without them. The first condition for the flourishing of mountain economy would be building stables and runs on pastures. This action should develop at the same time as the creation of cattle breeder unions and milk cooperatives. It needs each year a 1,000,000 lei subsidy.

D

In order to provide new guidelines for *household industry*, we have allowed 500,000 lei for this year and 500,000 lei for next year. We have to stress the fact that wood craftsmanship is developed at a large scale in these regions and we should create carpentries and toys workshops. The latter could provide an unsuspected income to the moti. We have a whole plan that could contribute to the promotion of toy industry. Furniture for schools and other State institutions could be made in carpentries.

It is well known that in the Apuseni Mountains, sheep breeding is mainly focused on wool production. It is absolutely necessary to provide guidelines to sell and use this product. By following a well-structured plan to produce stakes, card-machines, looms and other parts, we suggest a subsidy of 400,000 lei for this year and 500,000 lei for next year budget.

E

School for mountain economy. We do not have in our country any school concerned with mountain economy, although our mountainous regions cover about $\frac{1}{4}$ of the country. In the Apuseni Mountains, where the lack of culture and skill is even more obvious, we consider it necessary to establish such schools. For the time being, we could adapt the vocational school for agriculture in Campeni with a section for mountain economy, where the sons of the best householders could attend 3-6 month courses, particularly those embracing milk production, hayfields and pastures culture, and so on. In order to adapt the school mentioned above, we should allow 100,000 lei for

next winter and 900,000 lei for next year.

Special courses at school in Campeni. Pupils attending school will have to be supported just like the ones attending vocational schools – for free. Assuming a number of 30 pupils with a 20-lei allowance per day for food, as well as other living expenses, we need a budget of 300,000 lei.

Mobile courses. In order to spread knowledge amongst the villagers through mobile courses, particularly in communes with milk production and rational cattle breeding, we need 50,000 lei for next winter and 100,000 lei for next year.

F

Subsidies for production, purchase and sells of agricultural, wood, and household industry products. Cooperative can be considered as inexistent in the region, and this is precisely where it is most needed, considering that the hardships of the Apuseni Mountains inhabitants are more obvious than anywhere else. For this reason, we have to support them by allowing 500,000 lei for next year budget and 100,000 lei for next winter.

G

Research and experiments concerning the increase of agricultural production. In this respect, nothing has been done in mountain regions. Here, we still do not know the most basic things concerning types of cereals, potatoes, and fodder plants to increase production. In this respect, we are still in the dark. Without healthy research and experiences, we will not reach any result. For this reason, we consider that an action in this field is highly needed. The State should allow 100,000 lei now and 200,000 lei next year.

H

Peopling rivers with trout and other types of fish. We should not forget about pisciculture that could be a collateral income source for the inhabitants. All waters in the region should be peopled. An amount of 200,000 lei should be allowed in the next year budget.

As far as *forestry* is concerned, the State should allow important amounts for forest recovery, as follows:

Tree nursery. Creating 16 nurseries on a total surface of 56 hectares would cost about 600,000 lei, maintaining them 250,000 lei, autumn works and overhead 250,000 lei; a total of 1,050,000 lei out of which 200,000 lei for current year and 850,000 lei for next year.

Picking seeds: 2,000 kg acacia, 200 kg spruce fir, 80 kg Austrian pine, 180 kg durmast, 100 kg ash tree, 50 kg different seeds, 80,000 lei.

Planting 1,200 ha of degraded soils with seedling plants of acacia, Austrian pine, cytizis lamburnum, durmast, ash tree, hazel tree, lime tree, spruce fir, fir tree, and so on; considering 1,450 lei per hectare, the amount would be 1,740,000 lei.

Torrent corrections. Transversal building in river beds of dams and stone beaming in dry masonry (about 1,500 cm for 120 lei), dams and beaming in zinc-coated wire holes (about 2,000 cm for 260 lei), as well as building small fences near bluffs and steep slopes (about 200 linear meters) would need about 940,000 lei. On the whole, expenses relating to forestry would cost 3,810,000 lei, out of which 500,000 lei would be used next winter and 3,310,000 lei in the budget year 1935/1936.

I

Miscellaneous. Chancery, furniture, heating, lighting, telephone, travel and daily expenses, and so on, 100,000 lei for this year and 400,000 lei for next year.

The program, undoubtedly a realistic one, could have contributed to the economical straightening of the Apuseni Mountains area. Its putting in application was implying time and money, but both of them were missing to Tătărescu's government. Its falling down in 1937, the degradation of the internal situation and, especially of the international one, have changed the priorities' agenda of the Romanian State.

COMISARIATUL MUNȚILOR APUSENI ȘI PROGRAMUL SĂU DE REDRESARE ECONOMICĂ A REGIUNII (1934-1936)

Istoricul programului liberal de redresare economică a Regiunii Munților Apuseni începe cu Ion I. C. Brătianu, care, în 1924, a instituit o comisie formată din parlamentarii moți, sub președinția lui Ion Russu-Abrudeanu, senator de Alba, care a cerut Ministerului Agriculturii și Domeniilor „restitutio in integrum” pentru moți și sancțiuni împotriva tuturor organelor care au luat parte la încălcările de lege săvârșite prin reforma agrară în zonă. În a doua guvernare liberală, Ionel Brătianu a însărcinat pe Alexandru Lapedatu, ministrul Cultelor, Gheorghe Cipăianu, subsecretar de stat la Domenii, și D. Tătărescu, subsecretar de stat la Interne, ca împreună să studieze întreg complexul de probleme ale moților, iar apoi să vină în fața Consiliului de Miniștri cu propuneri concrete în vederea rezolvării acestora. Opera începută de marele om politic liberal a fost brusc întreruptă prin moartea sa fulgerătoare la 24 septembrie 1927, și prin plecarea de la guvernare a partidului său, în toamna anului 1928.

Programul a fost reluat o dată cu revenirea la guvernare a Partidului Național Liberal, fiind transpus în practică de către Gh. Tătărescu. Din inițiativa lui Alexandru Lapedatu, la 13 aprilie 1934 s-au reunit la Cluj reprezentanții județelor locuite de moți (Alba, Arad, Bihor, Cluj, Hunedoara și Turda), cu care prilej s-a luat hotărârea de a se întocmi un referat asupra problemelor moților, referat înaintat, la 25 aprilie 1934, Consiliului de Miniștri. Pasul următor a fost înființarea Comisariatului Munților Apuseni, cu sediul la Cluj și cu misiunea de se ocupa de refacerea economică, sanitară și culturală a Regiunii Munților Apuseni, regiune având următoarea delimitare: începând de la Alba Iulia, malul drept al Mureșului, prin Deva-Ilia, până la liziera dintre județele Arad și Hunedoara, de aici pe liziera plasei Hălmagiu, cuprinzând în întregime această plasă, apoi pe liziera județelor Arad și Bihor, de aici până la localitatea Aștileu lângă Crișul Repede, de la Aștileu la Huedin, iar de la Huedin pe șoseaua națională Gilău-Turda-Aiud-Alba Iulia.

Pe baza studiilor, anchetelor făcute pe teren, precum și a unei minuțioase analize a materialului documentar oficial și neoficial, în toamna anului 1935 Comisariatul Munților Apuseni a înaintat guvernului un proiect de buget, însoțit de o expunere de motive și un memoriu în care este descrisă pe larg situația existentă și măsurile ce trebuie luate în acțiunea de salvare

economică a regiunii. Planul era eșalonat pe 10 ani, mijloacele financiare pentru executarea lui urmând a fi puse la dispoziția Comisariatului prin Președinția Consiliului de Miniștri, care urma să înscrie în bugetul anual al statului, în 10 ani consecutiv, o sumă potrivită cu necesitățile reale și conform lucrărilor publice ce se vor executa din planul general economic aprobat de guvern.

Programul, fără îndoială realist, ar fi putut contribui la redresarea economică a zonei Munților Apuseni. Implementarea lui presupune însă timp și bani, dar ambele au lipsit guvernului Tătărescu. Căderea acestuia, în 1937, degradarea situației interne, dar mai ales a celei internaționale, au schimbat agenda de priorități a statului român.

Note

¹ In the year 1907, Ion I. C. Bratianu and his wife visited the Moti Country. In Albac, he found out that the 18th-century church, where "Horea and his worthy companions had received the Eucharist" was to be destroyed, as the authorities decided to dismember it and sell as old wood. Together with the priest and schoolmaster in Albac, Bratianu planned to save the church that he bought in the autumn of 1907; in the winter of the same year, he moved it on sleighs to Turda and from there to Florica in special wagons, where master Nicolae from Sohodol rebuilt it on the opposite side of the slope where Ion I.C. Bratianu's grave lies. Father Piso from Brad gave the church the imperial gates of Closca's church from Carpinis and the cherry wood cup from the church of Mestecanis, where Crisan had pledged lest "they should separate the memories of those who had been united in faith and fight to martyrdom". Ion I. C. Brătianu, *Din Jara Moșilor amintiri*, București, Imprimeriile „Independența”, 1924, pp. 9-12

² Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *Fond Prefectura Județului Bihor*, dos. 68/1934, f. 18

³ *Ibidem*, f. 19

⁴ *Ibidem*, f. 20

⁵ *Ibidem*, f. 21

⁶ *Ibidem*, f. 22

⁷ *Ibidem*, f. 22-23

⁸ The region was made up of 6 counties, with 20 boroughs, 63 communes, and 539,644 inhabitants. The Alba County comprised the boroughs of Abrud, Aiud, Zlatna, Teius, and Alba Iulia, a total of 67 communes and 89,315 inhabitants; the Arad County comprised the borough of Halmagiu with 45 communes and 27,073 inhabitants; the Bihor County comprised the boroughs of Beius, Vascau, Ceica, and Alesd, a total of 193 communes and 151,442 inhabitants; the Cluj County comprised the boroughs of Huedin and Gilau, a total of 81 communes and 76,714 inhabitants; the Turda County comprised the boroughs of Valea de Aries, Campeni and Iara with 52 communes and 68,034 inhabitants; the Hunedoara County comprised the boroughs of Avram Iancu, Brad, Geoagiu, Ilia and Deva, a total of 195 communes and 122,060 inhabitants. *Ibidem*, f. 49-155

⁹ *Ibidem*, dos. 14/1936, f. 208-211

DESPRE UNELE REACȚII ALE CLERULUI ORTODOX ROMÂN LA PRESIUNILE REVIZIONISTE

Ioan Opreș

Starea politică europeană din deceniul al patrulea al veacului XX a cuprins, ca pe o dominantă, revizionismul. Animat ca mișcare de pretenții expansioniste crescânde ale Germaniei și, tot mai evident, ale Italiei, revizionismul a alimentat vecinii României încurajându-i în a-și afirma criticile pe seama statuquoului politic versaillez. În interiorul țării curentul în cauză a stârnit reacții în diferite medii. Nici reacțiile Bisericii Ortodoxe Române nu au întârziat, structurile sale superioare căutând pe diferite căi să consolideze situația acesteia prin acțiuni de contracarare a propagandei revizioniste.

Un bun exemplu este comemorarea la 28 februarie 1935 a Revoluției lui Horia, Cloșca și Crișan – termen utilizat de Arhiepiscopia Vadului, Clujului și Feleacului – „în toate parohiile eparhiei noastre” iar cu „deosebit fast” în cele din Munții Apuseni, unde chiar episcopul Nicolae Colan a dirijat personal împărțirea a 300 kg de pâine moșilor din Albac, Arada și Cărpeneș.¹ Istoria, după cum se observă, a oferit un prilej potrivit și pentru acțiunile bisericii.

Cum Vaticanul, respectiv catolicismul apăruse ca o altă dominantă ostilă, Frăția Ortodoxă Română a inițiat dezavuarea acordului cu Vaticanul (30 mai 1932), într-o reuniune ținută la Cluj, și, totodată, a cerut cu insistență repatrierea bunurilor Fundației „Emanoil Gojdu”.² Conducătorii FOR au înmănat primului ministru la 23 ianuarie 1935, la București, un memoriu prin care au solicitat atât anularea acordului cu Roma cât și rezolvarea situației bunurilor Fundației „Gojdu”. Memoriul era considerat a fi „emanației unui puternic curent de opinie publică ortodoxă din Ardeal”, prin care 560.000 de cetățeni au cerut „rezolvarea” respectivelor deziderate.³ Acestei inițiative clujene i s-au raliat și credincioșii din Episcopia Ortodoxă a Oradiei, care „și-a însușit în întregime punctul de vedere al Asociației Religioase «FOR» să nu admită ratificarea acordului cu Vaticanul”.⁴

Și la Congresul de la Carasebeș al numitei organizații, hotărârile participanților erau considerate „ieșite din convingerea unanimă a intelectualității neamului nostru de dincoace de Carpați” și că trebuia militat „mai energic pentru rezolvarea punctelor fixate în iarnă”⁵ (1935, n.n.). Așa cum se poate foarte ușor remarca, vârfurile intelectuale s-au raliat acelor hotărâri care apăreau ca strategice pentru protejarea intereselor naționale.

Între obiectivele fixate a figurat și rezolvarea situației religioase a românilor maghiarizați din Secuime, propunându-se un program ferm de edificare de biserici și case parohiale în zonă, ca și intensificarea operei de reconversie religioasă și refacerea învățământului în limba română. Cazurile de desnaționalizare din zonă erau numeroase, complexe și de o mare diversitate, iar politica de maghiarizare de o deosebită agresivitate.⁶ Cauzele: istorice, cele mai multe, dar îndeosebi politica incoerentă și delăsătoare a autorităților românești de după 1918.

Din asemenea rațiuni Oficiul Parohial Ortodox din Odorhei a transmis la 24 aprilie 1935 tabloul bisericilor „imperios” de edificat: la Odorhei (cost 1.600.000 lei), I. G. Duca (300.000 lei), Praid (300.000 lei), Sângiorgiu de Pădure (825.000 lei), doar în acel fost județ existând 40 de comune cu credincioși de rit ortodox de la 6 credincioși în Cobățești la 1.400 în Sângiorgiu de Pădure!⁷

Prozelitismul ortodox, acțiuni mai îndrăznețe de reromânizare păreau a da rezultate. Astfel s-a interpretat cazul preotului unitarian Iuliu Burjân (Buruiană) de la Merești, care „convingându-se de originea românească a familiei sale” s-a arătat interesat să treacă la ortodoxie, dar ... a cerut o slujbă!⁸

Unor asemenea reconvertiri sigur că li s-au opus, cu îndârjire, mediile locale majoritare maghiare, ajungându-se la contramăsuri de descurajare și la discriminări neașteptate în ceea ce priveau serviciile de botez, cununie sau de înmormântare.

În urma campaniei declanșate de FOR, s-a recunoscut, de pildă, de către prefectul județului Odorhei că mulți români maghiarizați „au început să revină de bună voie în sânul patriei, părăsind diferitele confesiuni la care trecuseră și îmbrățișând din nou religiunea creștin-ortodoxă și greco-catolică, așa cum fuseseră părinții lor”.⁹ Dar, recunoștea demnitarul român, „conducătorii maghiari ai politicii de revizuire a tratatelor de pace reprezentați în județul nostru prin preoți, învățători, confesionali, parlamentari și ceilalți membri ai Partidului Maghiar”, au descurajat orice tentativă ordonând și oprind înmormântările în cimitir și tragerea clopotelor, socotindu-i pe doritorii revenirii la ortodoxism „trădători ai cauzei maghiare”.¹⁰

Configurația religioasă transilvăneană – binomică în cazul credincioșilor români – a aprins în acei ani, nu o dată, spiritele. Pe fondul unor situații politice de promovare a măsurilor autoritare susținute și inspirate de regalitate, dar și al revizionismului, orice pretext s-a dovedit a fi bun pentru alimentarea conflictelor ortodoxo – greco-catolice. Nimic mai păgubitor pentru românii care trebuiau să fie, tocmai atunci, uniți în fața primejdiilor.

La Cluj, de pildă, în împrejurarea lărgirii sanatoriului la clinicile universitare, - lucrare concesionată unui greco-catolic, Cosmuța – nu a fost inclusă în proiect o capelă pentru credincioșii ortodocși. Aceasta a adus protestul episcopului Nicolae Ivan: „Pentru Dumnezeu, iată uniții își bat joc în țara românească de Biserica Ortodoxă”, așa că ministrul Cultelor și Artelor, ortodoxul Alexandru Lapedatu, n-ar fi trebuit să se mulțumească „cu un răspuns derizoriu, insultător pentru noi”. Ierarhul a ajuns la amenințare: „ori face Cosmuța din milioanele ce a încasat și încasează de la Stat biserica, ori trimiteți bolnavii unde se află biserică și mângâiere sufletească. Acest răspuns trebuie dat omului – venit de la Budapesta încărcat cu păcate grele – și ocrotit de uniții din Ardeal”.¹¹ Înțelept, ministrul Cultelor și Artelor a dispus ca directorul sanatoriului să includă în proiect și o capelă pentru credincioșii ortodocși.

Unele măsuri de modernizarea religioasă s-au luat la conferința profesorilor academiilor teologice din Ardeal (Sibiu, 19-20 aprilie 1935), criticându-se „unele neajunsuri” și cerându-se ca instituțiile de învățământ să devină „stațiuni dinamice de spiritualitate”.¹² Prezentările făcute de prof.

T.T. Păcescu, rectorul Academiei Andreene și de Nicolae Colan – în referatul Educația studenților în internatele teologice – au urmărit tocmai îndreptări care se vedeau strict necesare.

Nici drepturile salariale cuvenite clerului nu erau conforme cu creșterea costurilor și prețurilor, inflația afectând serios și preoțimea. Dinspre aceasta, criticile față de politica guvernamentală erau frecvente. Astfel Protopopiatul Brașovului a trimis lui Al. Lapedatu extrasul procesului-verbal al conferinței Tractului protopopesesc din 21 iunie 1935 semnat de preoții N. Stinghie, dr. Petru Debu, Ioan Prișcu, N. Chicomban, Ioan Brânzea, N. Furnică, Ioan Broșu, Daniil Purcăroiu, Silvestru Garcea, Petru Iencă, Zenovie Popovici, Traian Banciu, Ioan Ludu, Dim. Greceanu, Severean Stelea, Ioan Stelea, Ilie Ioanovici, Ioan Marin, Cornel Măierușan, Ioan Modran, Ilarie Gonția, Ioan Turcu, George Constantin și Vasile Mereș. Toți semnatarii au aprobat atitudinea favorabilă clerului a lui Al. Lapedatu, atât în problema salarizării acestuia cât și a organizării sale.¹³ Ministrul a luat de fapt apărarea preoțimii, publicând în „Universul” (nr. 167/20 mai 1935) un articol favorabil cererilor acesteia.

Primăvara anului 1936 a condus la apogeul protestelor BOR față de Concordatul cu Roma și acordul cu Vaticanul. La fel, situația Fundației „Em. Gojdu” a ajuns subiectul zilnic al presei, stimulat de aceleași vârfuri bisericești dar și de nerezolvarea ei.

La întâi martie – de ziua ortodoxiei – în bisericile din toată țara, preoții au îndemnat comunitățile să ia atitudine față de respectivele subiecte. La aceste reuniuni – foarte bine organizate – au fost adoptate proteste oficiale adresate regelui, primului ministru și parlamentului, caracterizate de o evidentă notă critică. Astfel la Rotbav, în acea duminică a ortodoxiei, preotul Ioan Marin și 29 de credincioși constituiți în „adunare obștească” au respins Concordatul și Acordul cu Roma ca „punând în serviciul neamului nostru formidabilele averi reprezentate de 8 fonduri și fundațiuni azi administrate de statusul catolic în folosul ungarilor, dușmani de moarte a tot ce este românesc”; și aici s-au cerut primului ministru intervenții imediate pentru aducerea „în țară a Fundațiunii «Gojdu» atât de necesară tineretului de azi pe care în mod abuziv o dețin cei de la Budapesta”¹⁴

Ortodocșii din Petroman (jud. Timiș – Torontal) au tratat același subiect tot la 1 martie în petiția semnată de preoții Vasile și Gheorghe Terebențiu, de directorul școlii A. Bălan și alți 76 de credincioși.¹⁵ La fel și cei din Foieni (același județ), semnatari ca adevărați „credincioși obiceiurilor părintești cu cari ne-am conservat legea și neamul în decursul veacurilor”.¹⁶ Și aceștia au amintit ministrului Cultelor și Artelor, Al. Lapedatu, că în 1935 FOR a întrunit 600.000 proteste scrise „fără să se fi ajuns [la] deslegarea cerută de conștiința neamului românesc”, susținând Comitetul Central FOR în ceea ce privea rezolvarea cazului Fundației «Gojdu» „să nu dezarmeze până când nu va birui o cauză atât de mare pentru interesele superioare ale culturii românești din provincia noastră alipită patriei mume”.¹⁷

În Brașov și localitățile din jur mișcarea respectivă a adunat, de asemenea, mulți aderenți: 45 de credincioși la Purcăreni; 62 la Crizbav, conduși de preotul Cornel Mărcușan; 49 la Cernatu; 130 la Sânpetru; 52 la Baci; 41 la Stupini, iar la Prejmer 201! Alți 202 în frunte cu preoții și

învățătorii semnau o astfel de petiție la Jânțari.¹⁸

Credincioșii din Blumăna – Brașov, 33, în frunte cu preotul lor Candid Mușlea, au denunțat, de asemenea, Concordatul, Acordul și Plebiscitul din 1934, atrăgând atenția că „interesele unui neam nu se pot domina și îndruma cu astfel de metode și pretinde[ri] (pretenții, n.n.)”.¹⁹ La rândul lor cei din Frăția Ortodoxă Română – Secția Brașov au înaintat tot lui Al. Lapedatu, o petiție semnată de 78 de membri proeminenți, în frunte cu prof. P.I. Teodorescu, iar o alta Ministerului Afacerilor Străine, semnată de preotul Sterie Stinghie.²⁰

În cazul credincioșilor ortodocși de la Pătărlagele – Buzău, întâlnim un text tipărit, adresat „cu cel mai adânc respect și din îndemnul celui mai curat patriotism” regelui Carol al II-lea. Cei 43 de semnatari cer chiar refacerea „unității Bisericii”, considerând existența Bisericii greco-catolice ca „aducând mari neajunsuri unității sufletești a poporului român, care nu poate avea două biserici: una bună și alta rea”.²¹

Subiectul atitudinilor clerului ortodox în deceniul al patrulea al veacului XX în ceea ce privește poziția sa față de interesele confesionale cuprinde, evident, multe alte nuanțe. Aici ne-am limitat a surprinde doar unele reacții față de consecințele Concordatului cu Vaticanul și, respectiv, atitudinea sa în problema Fundației „Emanoil Gojdu”.

SUMMARY

The author presents in his work the attitude of Orthodox Romanian Church in front of hungarian revisionism.

The european political situation from the 40th years of the XXth century had, as a prevalent feature, the revisionism.

Inside our contry, the reaction of Orthodox Romanian Church was very promptly, her superior structures attempted to reinforce the situation through counteract the revisionist propaganda. The „Orthodox Romanian Fraternity” disapproved the agreement with Vatican (30 May 1932) at Cluj and, also, they demanded repatriation of „Emanoil Gojdu Foundation” goodies.

Among other things, they wanted to solve the religious situation of Transylvanian, through raising churches and vicarages, and rehabilitation of Romanian educational system.

Note

¹ Vezi nota cu nr. 2994/11.05.1935 către Ministerul Cultelor și Artelor, în Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Ministerul Cultelor și Artelor (MCA), dosar 79/1935, f. 74.

² Vezi detalii la Ion I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, ediție îngrijită, prefată și note de Ioan Opriș, Institutul European, 1998, p. 239 – 241.

³ Cf. adresa Arhiepiscopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia și Sibiu, nr. 5508 Bis/20.06.1935 către ministrul Cultelor și Artelor, Alexandru Lapedatu, confirmând însușirea de către adunarea eparhială la 5 – 7 mai 1935 a inițiativei FOR, în loc.

cit., supra, f. 90.

- ⁴ Cf. adresa cu nr. 1437/20.06.1935, idem, f. 89, către același ministru Al. Lapedatu.
- ⁵ Cf. adresa Comitetului Central de Direcție FOR, cu nr. 35/23.10.1935, Cluj, semnată de președintele Sextil Pușcariu și secretarul general Ioan Mateiu și trimisă tot lui Al. Lapedatu, idem, f. 141.
- ⁶ Convingătoare în acest sens sunt numeroasele exemple oferite de magistrala lucrare a lui Ion I. Russu, *Românii și secuii*, ediția Ioan Oprea, București, Ed. Științifică, 1990, p. 78 și urm.
- ⁷ În loc. cit., supra, f. 99-100.
- ⁸ Vezi adresa Parohiei Merești nr. 296/1935, semnată de pr. Seb. Rusan și adresată lui Al. Lapedatu, idem, f. 156.
- ⁹ Cf. un raport către Ministerul de Interne, cu nr. 17/5, Reg. Spec./1935, idem, f. 107.
- ¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹ În adresa Consistoriului Eparhiei Ortodoxe Românești a Clujului nr. 146/20.02.1935 către Al. Lapedatu, ANIC, fond MCA, dosar 79/1935, f. 27.
- ¹² Cf. nota către MCA a Arhiepiscopiei Ortodoxe Române de Alba-Iulia și Sibiu, nr. 2912 Bis/10.03.1935, idem, f. 54.
- ¹³ Vezi adresa Protopopiatului nr. 462/26.06.1935, idem, f. 91.
- ¹⁴ Cf. memoriul datat 1.03.1936 și înregistrat la cabinetul premierului cu nr. 367/16.03.1936, în ANIC, fond cit., dosar 107/1936, f. 1.
- ¹⁵ Loc. cit. f. 2.
- ¹⁶ Cf. petiția semnată de 54 credincioși, înregistrată la MCA cu nr. 047192/16.03.1936, idem, f. 3.
- ¹⁷ *Ibidem*.
- ¹⁸ Vezi în loc. cit. f. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 22.
- ¹⁹ Cf. moțiunea nr. 367/16.03.1936, care amintea și Fundația «Gojdu» ca un deziderat, idem, f. 5.
- ²⁰ Idem, f. 6 – 7.
- ²¹ Idem, f. 26.

REFORMA MONETARĂ DIN 15 AUGUST 1947 ÎN RAPORTUL AMBASADEI CEHOSLOVACIEI LA BUCUREȘTI

Zbyšek Šustek

Cel de-al doilea război mondial a avut consecințe extreme de grave pentru sistemele monetare ale tuturor țărilor beligerante și, în mod special, a celor din Europa central-răsăriteană, țări ocupate de Germania și, ulterior, de Uniunea Sovietică. Spre deosebire de Franța sau Italia, unde sistemul monetar a continuat să funcționeze și după război, ajungându-se la stabilizarea monetară, spre sfârșitul anului 1950, în Europa Centrală și de Est aceste măsuri s-au aplicat imediat după război: Jugoslavia – pe etape, din 20 aprilie până în 15 iulie 1945¹, Cehoslovacia – 31 octombrie 1945², Austria – 13 - 20 decembrie 1945³, sau chiar în cursul războiului (Polonia – treptat din 28 octombrie 1944 până în 28 februarie 1945, în majoritatea teritoriului, respectiv în două teritorii marginale, până în 15 iulie 1945 orașul Gdansk⁴, și 31 august pentru restul teritoriilor. Reformele monetare au un caracter strict confiscator, reprezentând de fapt lichidarea aproape totală a numerarului și a economiilor populației. Cel mai indulgent mod al preschimbării s-a aplicat în Jugoslavia, cetățenii putând preschimba 5000 de dinari noi în numerar, deci echivalentul a 100 de dolari, la cursul oficial. În Cehoslovacia cetățenii puteau preschimba 500 de coroane noi pentru 500 de coroane vechi, deci echivalentul a 10 dolari la cursul oficial. Cu excepția Austriei, putem să generalizăm că această soluție rapidă a problemelor monetare a fost caracteristică pentru țările care nu erau sub ocupație sovietică. Spre deosebire de țările satelite Germaniei, Ungaria, Bulgaria, România, ocupate de Uniunea Sovietică, reformele monetare post belice s-au realizat mai târziu, după ce regimul de ocupație, plățirea despăgubirilor de război, au amplificat tendințele inflaționiste existente, care au condus la pauperizarea populației. Hiperinflația din Ungaria a redus valoarea reală a monedei aflată în circulație în această țară, în momentul introducerii forintului (1 august 1946), la 1 milion de dolari. Aceasta însemna, practic, 0,11 dolari (1,5 forinți) pe cap de locuitor⁵. În aceste condiții preschimbarea banilor nu își avea sensul pentru că valuta a fost introdusă exclusiv prin emiterea banilor noi. În Bulgaria, în perioada 1938-1945, circulația monetară a crescut de 15,6 ori (nu avem date relevante pentru perioada 1 ianuarie 1946 -10 martie 1947). În această țară raportul de schimb a fost de 1:1, însemnând 2000 leva de persoană, ceea ce reprezintă după cursul oficial al Băncii Naționale a Bulgariei, circa 7 dolari, numai bancnotele de 20, 50, 100 de leva continuând să circule ca bani mărunți⁶. În România, în aceeași perioadă, circulația monetară a crescut de 9,2 ori. În cadrul reformei monetare din 15 august 1947 s-a aplicat preschimbarea diferențiată a banilor vechi după diferite criterii. Sumele preschimbate reprezentau, după cursul oficial al leului stabilizat, echivalentul a 0,5-1,67 dolari de persoană⁷.

Această sumă a fost una dintre cele mai mici din țările menționate, iar

din punctul de vedere al țărănimii preschimbarea a fost realizată în perioada cea mai nefavorabilă, adică imediat după recoltă. Impresia pe care a avut-o asupra personalului diplomatic străin stabilit în România rezultă din raportul ambasadei Cehoslovaciei din București, care se află în arhiva Ministerului Afacerilor Externe de la Praga, în fondul ambasadei cehoslovace din Moscova (sic !). Acest raport (fig.1) constă în 2 pagini dactilografiate, fără a fi datate, dar este clar că el provine de la sfârșitul lui septembrie 1947. Acest document critică toate fenomenele legate de efectuarea reformei și le relevă cu exemple concrete observate în viața cotidiană a Bucureștiului. Valoarea informativă a acestor exemple este subliniată de faptul că ele reprezintă opinia unui diplomat care era lipsit de grijile cotidiene. Lectura unor părți ale raportului (propagandă antiguvernamentală, mai ales la adresa lui Iuliu Maniu), este caracteristică pentru structura și orientarea de stânga, sau chiar procomunistă, a personalului diplomatic cehoslovac.

Iată traducerea conținutului acestui raport:

România: Reforma monetară

Scopul reformei a fost stoparea inflației care avea consecințe asupra circulației mărfurilor și asupra finanțelor statului. Gradul de inflație atins putem să-l observăm după cursul dolarului american care se vindea pe piața neagră, în luna mai 1945, pentru 5450 lei. În prima zi de aplicare a Legii de stabilizare monetară dolarul a atins 6 milioane de lei. Un alt scop al Legii de stabilizare monetară a fost introducerea ordinii în sistemul de salarizare și eradicarea «pieței negre», care devenise, de fapt, singura formă de comerț din România. La șase săptămâni după proclamarea legii de stabilizare devenise clar că însănătoșirea financiară a țării nu a avut succesul scontat. În primul rând nu s-a reușit stabilizarea prețurilor la produsele de strictă necesitate al cărui nivel a fost stabilit de Ministerul Industriei și Comerțului. Astfel prețul unui ou a fost stabilit la 2,50 lei/buc, dar el a crescut la 10 lei în realitate. Carnea de porc a crescut de la 90 de lei/kg la 300 lei, grăsimea de la 150 la 600 lei⁸. În general s-a creat impresia că prețurile produselor agricole au fost stabilite la un nivel inferior produselor industriale. Acest aspect a influențat aprovizionarea orașelor, la aceasta adăugându-se și creșterea tarifelor feroviare de până la 35 de ori, și creșterea de 20 de ori a prețului benzinei, ceea ce a împiedicat livrarea produselor agricole în mediul urban precum și la izolarea orașelor de sate. Impactul reformei asupra țăranilor a fost unul negativ el îndreptându-se, de fapt, împotriva guvernului. Țărănimea a devenit reticentă la reforma monetară și la măsurile aplicate de guvern pentru implementarea ei. De asemenea, în mediul urban rezultatele reformei au fost la fel de nesatisfăcătoare. Astfel, aprovizionarea Bucureștiului cu produse de strictă necesitate (carne, ouă și untdelemn) a fost practic paralizată, creîndu-se cozi imense și nemulțumiri ale populației. Guvernul nu a reușit să rezolve această situație ceea ce a dus la accentuarea inflației. Consecința a fost creșterea nemulțumirilor indeosebi în rândul muncitorimii. Urmarea acestor stări de lucruri a fost o recrudescență a pieței negre valutare, pentru care au fost prevăzute pedepse de până la 25 de ani de închisoare. Dolarul american a atins mai mult de 700 lei, deși cursul oficial era de 150 lei, așa cum era prevăzut în Legea de stabilizare monetară. Reformele monetare nu și-au atins scopul nu numai în România, ci și în

celelalte țări din estul Europei.

A doua serie de reforme monetare din aceste țări contrastează cu succesul unicei reforme monetare postbelice din ambele părți ale Germaniei, dar și cu cea făcută în Uniunea Sovietică în decembrie 1947.

SUMMARY

The Second World War had serious consequences over the monetary systems in all the countries which participate at the War, especially in Yugoslavia, Czechoslovakia, Poland, Hungary, Bulgaria and Romania. The Monetary Reform from 1947 altered the Romanian economy because the statal authorities didn't make the currency reform in current market prices of food products and, also, to keep the level of regular salary, in this way, the "black market" was in full flourish.

Note

1. Ugricic, M., 2000, *Novac u Jugoslaviji za vreme drugog svetskog rata. Jugoslovenski pregled*, Beograd, p.391
2. Horvath, S., 1984, *Penaznictvo na Slovensku 1945/1950*. Alfa, Bratislava, p.208
3. Pressburger, S., 1966, *Oesterreichische Notenbank 1816-1966*. Oesterreichische Nationalbank, Wien, p.556
4. Bartoszewski, W., 1950, *Narodowy bank Polski* (raport dactilografiat, Arhiva Băncii Naționale a Poloniei) Varsovia, p. 23
5. Radoczy, Gy., 1984, *A legujabkori magyar penzek (1892-1981)*. Corvina Kiado, Budapest, p.216
6. Yanovski, H., Vandalova, G., Dimitrov, V., Dimova, L., Avramov, R., R&Petrov, B., 1999, *120 Years - Bulgarian National Bank 1879-1999*. Bulgarian National Bank, Sofia, p.254
7. Kiritescu, C. C., 1997, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*. Vol. II și III, Editura enciclopedică, București, p. 399, 591
8. *Rumunsko. Menova reforma*. Raportul dactilografiat al ambasadei cehoslovace la București despre efectele economice ale reformei monetare din 15 august 1947. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Cehe, p. 2

„DUMNEZEȘTILE ȘI SFINTELE LITURGHII” PROBLEME DE RESTAURARE.

Valerica Sârghie

În patrimoniul Muzeului Județean de Istorie Brașov, pe lângă valoroasa colecție de piese arheologice, un loc aparte îl ocupă colecția de carte veche străină și românească, documente, stampe, hărți, planșe de o mare valoare artistică și documentară și cuprinde numeroase volume: ceasloave, catavasiere, molivetnice, psaltiri și liturghiere.

De-a lungul timpului cărțile și documentele suferă procese de biodegradare grave, uneori ireversibile, necesitând tehnici de lucru deosebite atât pentru restaurare cât și pentru conservarea și păstrarea lor. O parte dintre aceste volume au ajuns și au fost restaurate în laboratorul de restaurare carte veche-document al muzeului nostru, printre acestea numărându-se și liturghierul „Dumnezeștile și Sfintele liturghii”.

Dumnezeștile și Sfintele

Liturghii

Acestor dintru sfinți părinților

noștri alui Ioann Zlatonsti, alui

Vasilie cel Mare, și a prejdeșcenii,

Acum într-acestaș kip tipărite

în zilele prea luminatului Domn,

Și oblăduitorii atotă țara românească

Ioann Konstantin

Nicolae Voevod

cu cheltuiala prea sfințitului

Mitropolit al Kesariei Palestoniei

Kir Anania

și sau tipărit în mănăstirea sfântului

Savvei în București, ce iaste închinată

Ierusalimului. În tipografia școalei Văcă-

reștilor la anul dela Hristos 1741 de

cuciarnicul între preoți Popa Stoica

Iancovici.

Buletinul lucrării și descrierea morfologică

Obiect	carte veche românească – tipăritură
Autor	Popa Stoica Iancovici
An apariție	1741, București, școala Văcăreștilor
Limba	textul este imprimat în limba română cu caractere chirilice, cerneală tipografică de culoare neagră și roșie. Legătura cu scoarțe din lemn cu învelitori din piele de culoare maro închis
Dimensiuni	legătura 220cm X 152cm corpul cărții 208cm X 152cm oglindea text 160cm X 110cm număr rânduri 26, număr coloane 1, paginație (3p)+246+1filă liberă.
Elemente decorative	ilustrația cărții este îngrijită și cuprinde elemente decorative deosebite. Începuturile de capitol sunt decorate cu frontispicii și ilustrații xilografate, iar sfârșiturile sunt marcate de vignete bogat ornamentate reprezentând scene biblice bine cunoscute
Fila de titlu	chenar cu motive geometrice și florale
Verso-ul filei de titlu	reprezentare heraldică stema Moldovei alăturată stemei Țării Românești, în medalioane ovale timbrate cu o sabie și un sceptru încrucișate. Scutul este sugerat prin decorul brâncovenesc (vrejuri și frunze palmate stilizate). În dreapta și în stânga sunt reprezentate soarele și luna iar la colțuri inscripția „I-W-KH-GO” (Io Constantin Voievod)
Pag. 71	xilografură reprezentând cei trei sfinți Grigore, Vasile, Ioan
Pag. 69 verso	xilografură ce reprezintă pe sfântul Ioan încadrat în chenar cu elemente arhitectonice
Fila 3 verso vigneta	central în două scuturi stilizate două figuri umane încadrate de vrejuri și ciorchini. În volutele inferioare apar inițialele „M.E.”

Întâlnim numeroase însemnări manuscris cu cerneală ferogalică ex. pag. 3 verso, 67, 69, 71, 73. Sunt însemnări de proprietate, de circulație a cărții, de lectură și indicații de cult religios. Ambele forzațiuni prezintă însemnări manuscris cu cerneală ferogalică, iar forzațul de început prezintă filigran cu inscripția „Hermanstad”.

Buletinul de materiale și tehnologii

Hârtia suport

În urma testelor de laborator și a analizării structurii hârtiei s-a identificat atât natura fibrelor, metoda de producere, cât și omogenitatea, metode și materialele folosite la încheiere, difuzia apei în hârtie, prezența liniilor de apă și a filigranului.

Rezultatele analizelor sunt:

Hârtia este produsă manual din fibre textile, este marcată cu linii de apă orizontale și filigran.

Aspectul hârtiei este de pastă omogenă, difuzia apei în hârtie este izotopă, ceea ce înseamnă că hârtia are proprietăți egale în toate direcțiile și are un pH aproape de valoarea pH 6,5.

Straturi de suprafață – textul este imprimat cu cerneală de tipar de culoare neagră și roșie insolubilă în apă. Însemnările manuscris sunt executate cu cerneală ferogalică.

Impurități – pete și depozite de murdărie aderentă;

- pete și depozite de ceară;
- adezivi în zona cotorului;
- cearcane de apă;
- patină vulgară.

Alte elemente constitutive – consolidări efectuate anterior.

Concluzii – se recomandă spălarea filelor în apă la temperatura de 40°C pe suport mixt. Filele cu însemnări manuscris vor fi spălate separat, sub o atentă observație, testând în prealabil solubilitatea cernelii. După spălare completările manuscris vor fi repuse.

Stare de conservare

Deteriorări fizico-mecanice

- Pierderea unității volumului ca urmare a detașării scoarțelor de lemn de corpul cărții.
- Desfacerea cusăturii ca urmare a destrămării lăntșorului și a degradării nervurilor.
- Deteriorarea corpului cărții, detașarea unor file din cusătură, datorate pierderii și distrugerii elementelor de legătură.
- Deteriorarea colțului de răsfoire în întreg blocul cărții.

Deteriorări fizico-chimice

Volumul care a făcut obiectul intervenției de restaurare a suferit mai multe forme de degradare chimică după cum urmează:

- Pete datorate migrării apei împreună cu impuritățile mecanice de pe suprafața materialului suport (filele de început și sfârșit: pag. 1, 2, 3, 5, 250, 251, 252).
- Depozite și cruste de ceară pe întreg blocul cărții.

- Înelitorile din piele prezintă depuneri de praf, murdărie, iar pielea este ruptă și deshidratată.

Deteriorări biologice produse ca urmare a atacului de insecte xilofage (Anobidae)

- Găuri de zbor circulare prezente în întreg corpul cărții ca urmare a trecerii insectelor xilofage de la o scoară la cealaltă.

- În zona cotorului volumul a suferit un atac microbiologic soldat cu pătarea și fragilizarea hârtiei. Atacul nu este activ.

Tratamentul aplicat

S-a optat pentru descoasarea volumului date fiind degradările multiple pe care le-a suferit (degradări ce au fost menționate mai sus și după cum reiese din analizele biologice și chimice).

După parcurgerea etapelor premergătoare bine cunoscute, fotografierea, dezinfectia, investigații fizico-chimice și biologice, tratamentul a debutat cu operațiile de curățire uscată, urmată apoi de curățirea umedă.

Operația de spălare s-a executat cu multă atenție mai ales la filele ce au însemnări manuscris, având în vedere și fragilitatea avansată a filelor (filele de început și sfârșit). Spălarea acestora a fost executată cu ajutorul mesei de aspirație cu vacuum pentru a împiedica solubilizarea cernelurilor. Prin tratamentul de spălare au fost îndepărtate și numeroasele benzi de hârtie folosite la consolidările anterioare a marginilor și mijloacelor.

A urmat fluxul tehnologic și operațiile de restaurare deja cunoscute (consolidare cu vâl japonez a filelor ce prezentau fragilitate, refacerea fisurilor și consolidarea lor, completarea lacunelor cu hârtie japoneză, atașarea însemnărilor manuscris). Refacerea fasciculelor a încheiat restaurarea blocului cărții, urmând restaurarea legăturii și a copertilor vechi.

SUMMARY

The following paper is referring to treatments and work methods which were elaborated and applied for stopping the severe biodegrading processes of the volume. The purpose was to restore its integrity and functionality of the museum object. All the methods and technique used are described in the "Dumnezeieștile și Sfintele Liturgii" paper.

Lista ilustrațiilor

Fotografii la faza de început

Foto 1 – Pierderea unității volumului ca urmare a detașării scoarțelor de lemn de corpul cărții.

Foto 2,3 – Deteriorarea masivă a corpului cărții, desprinderea unor file din cusătură, datorate pierderii și distrugerii elementelor de legătură.

Foto 4, 5 – Fragmente lipsă ale materialului suport (filele de sfârșit).

Fotografii la faza intermediară

Foto 6 – Completarea lacunelor și mijloacelor cu hârtie japoneză, tehnica la dublu. Consolidarea fisurilor cu vâl japonez.

Foto 7, 8 – Refacerea dimensională a filelor și aducerea lor la forma originală și recompunerea caietelor tipografice.

Fotografii la faza finală

Foto 9, 10, 11, 12 – Refacerea unității volumului.

Bibliografie

1. Probleme de patologie a cărții Buc. vol XV-XVI BCS 1981
2. Probleme de patologie a cărții Buc. 1990 p. 61-204.



Foto 1



Foto 2



Foto 3



Foto 4



Foto 5

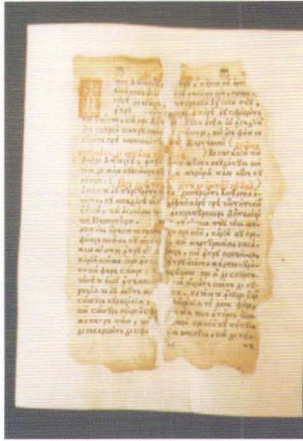


Foto 6

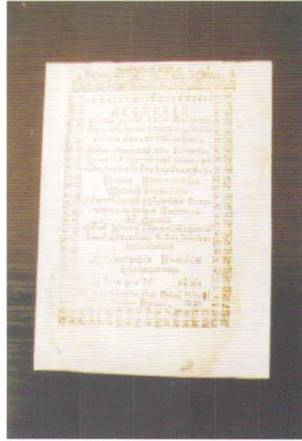


Foto 7

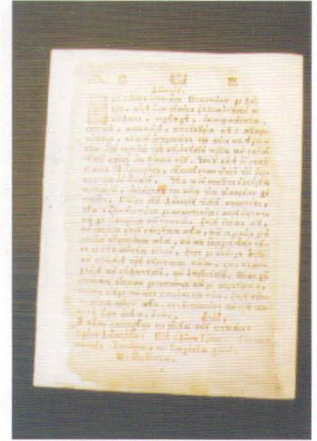


Foto 8

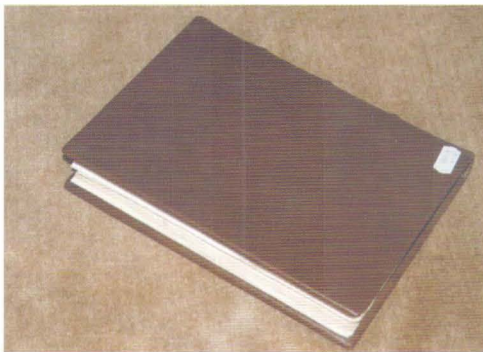


Foto 9

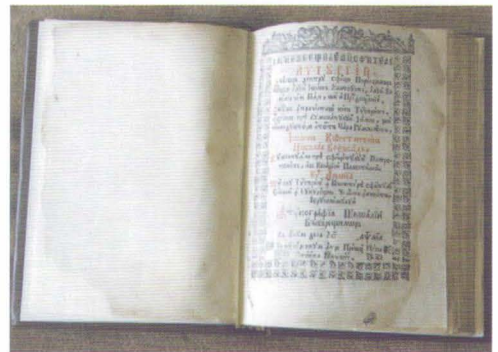


Foto 10



Foto 11



Foto 12

RESTITUIRI - 15 ANI DE FUNCȚIONARE A LABORATORULUI DE RESTAURARE CARTE VECHĂ ȘI DOCUMENT AL MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV

Ligia Drăghici

Lăcaș de cultură, cu veche tradiție în a păstra și valorifica mărturii ale trecutului, Muzeul Județean de Istorie Brașov, deține o gamă largă de obiecte din epoci și timpuri diferite.

Acest patrimoniu muzeistic ne transmite, prin intermediul cercetătorilor de specialitate, informații despre ceea ce a însemnat cultura și civilizația în Țara Bârsei.

Multitudinea de piese este grupată în colecții, una din ele fiind și cea de carte veche ce cuprinde un număr mare de volume, documente pe pergament și hârtie, fotografii, stampe și ziare.

„Indiferent dacă este manuscrisă sau tipărită, cartea veche românească sau străină, formează un fragment al patrimoniului național și universal, având nu doar o menire culturală și morală, cât îndeosebi, rolul de a defini spiritualitatea unei națiuni care știe sau nu să-și apere, să-și conserve sau să-și pună în circulație valorile”¹, motivație care a stat la baza înființării în anul 1992, a laboratorului de restaurare carte veche și document al Muzeului Județean de Istorie Brașov, compartiment ce era absolut necesar, având în vedere valoarea patrimoniului pe suport papetar existent.

Profesionalismul, dăruirea și pasiunea pentru activitatea de restaurare, au făcut ca, fără a fi lipsiți de modestie, astăzi la aniversarea a 15 ani de activitate, laboratorul de restaurare carte veche și document al muzeului brașovean, să se numere printre cele mai apreciate din domeniu.

Dimensiunea reală a activității laboratorului de restaurare², poate fi percepută parcurgând, în rândurile ce urmează, lista preocupărilor în domeniu:

- peste 600 lucrări restaurate, reprezentând carte veche tipărită și manuscris, documente, hărți, litografii, stampe, ziare fotografii, planșe și pergamente.
- peste 20 participări la sesiuni științifice cu comunicări și piese restaurate pentru expoziții muzeale.
- anual apariții în publicația de specialitate a muzeului Brașov, CVMIDAVA.
- participări la Saloanele Naționale de Restaurare.
- lecții tematice pentru „Prietenii Muzeului”,
- alături de muzeografi și conservatori la organizarea expozițiilor de bază și temporare
- consultanță și îndrumare de specialitate pentru alte instituții din Brașov – Arhivele Statului Brașov, Biblioteca Județeană, Prima Școală Românească, Casa Mureșenilor, Muzeul de Artă, Biserica Ortodoxă Râșnov etc.

- colaborarea permanentă cu alte muzee și laboratoare de restaurare din țară,
- realizarea de emisiuni T.V.

Pe tot parcursul acestor ani, preocuparea prioritară a fost cea de a dota laboratorul cu aparatură de ultimă oră, conștienți fiind, că numai așa se poate obține calitate și eficiență în procesul de restaurare.

Toate acestea pentru valorificarea și punerea în circuitul cultural al Brașovului și nu numai, a bogăției inestimabile ce o reprezintă cartea veche în ansamblul ei.

Este și o modalitate pentru a mulțumi celor ce au creat pentru civilizațiile următoare, „stihuri pentru luminarea minții”.

***Aprecieri ale activității laboratorului de restaurare carte veche
și document al Muzeului Județean de Istorie Brașov, cu ocazia
aniversării celor 15 ani de funcționare:***

Restauratorul de astăzi nu mai este de mult un specialist secundar cu o activitate auxiliară muzeului, un simplu „reparator” de obiecte. El a ieșit din registrul minor al muzeografiei și a intrat în cel al creatorilor de expoziții, de evenimente muzeale. Considerată până nu demult o „cenușăreasă” a muzeografiei, restaurarea este astăzi o știință și în același timp o artă, care înseamnă cercetare științifică interdisciplinară, dublată de talent. Pentru arta restaurării sunt potrivite cuvintele lui Delacroix: „nu există artă câtă vreme nu există o problemă de rezolvat... Fiecare artă ne solicită în felul ei, pune în joc funcții diverse, face apel la atitudini specifice... Fiecare artă ne dă și ne refuză ceva”.

Și într-adevăr, întregul demers al restauratorului de astăzi se bazează pe o asiduă muncă de cercetare și identificare a unor noi soluții tehnologice și de documentare. Pentru că restauratorul trebuie să înțeleagă un întreg context istoric, social, economic și artistic, pentru a putea aduce în lumina „vitrinei” obiectele pe care vizitatorul de muzeu să le poată admira și înțelege.

Acesta este și cazul laboratoarelor de restaurare a hârtiei, unde, cu răbdare și migală, specialiștii trudesesc pentru repunerea în valoare a unor importante mărturii ale trecutului, piese din tezaurul patrimoniului cultural național aflate pe un suport extrem de vulnerabil.

Sperăm ca din vizionarea materialului pe care îl propunem, această muncă să poată fi mai bine înțeleasă și apreciată la justa ei valoare.

Director,
Radu Ștefănescu
Muzeul Județean de Istorie Brașov

Fiind director al Muzeului de Istorie din Brașov, în anul înființării Laboratorului de carte veche și document – 1992 – am „inventat”, această secție pe care am susținut-o în fața autorităților cu două argumente: trecutul și viitorul tezaurului scris și imagistic pe suport de hârtie și pergament existent în instituție. Deceniul și jumătate scurs de atunci a confirmat imperativul deciziei, probând că Laboratorul a ajuns la maturitate înainte de „termenul legal”. Prin el, dar se înțelege prin restauratorii lui, numeroase cărți, diplome, hărți etc. s-au reîntors la viață și se uită acum la noi cu ochiul timpului în care au fost create. Iar faptul că la el apelează și alte instituții pentru a-și salva comorile, echivalează cu renumele pe care și l-a câștigat prin munca și talentul celor două colege.

Arogându-mi paternalitatea lui, îi doresc, ca oricărui copil destoinic și mai mult decât harnic „tinerețe fara bătrânețe”.

Dr. Florea Costea

Muzeul Județean de Istorie Brașov

Oricât ar fi de complexă și extinsă cercetarea istorică într-o instituție muzeală, ea nu poate fi completă fără datele furnizate de laboratoarele de specialitate. Acestea din urmă asigură longevitatea patrimoniului și de cele mai multe ori asigură punerea lui în circuitul valorificării prin refacerea științifică a integrității pieselor. Muzeografia modernă nu mai operează decât cu un patrimoniu a cărui integralitate și prezentare poate exprima în mod adecvat complexitatea relației noastre cu trecutul.

Din această perspectivă organizarea laboratorului de restaurare hârtie, acum 15 ani, a constituit un câștig atât pentru cercetătorii în domeniu istoriei cât și pentru muzeografia brașoveană.

Prelucrarea științifică a documentelor pe pergament sau hârtie de proveniență diversă, de perioadă medievală sau chiar a celor de epocă modernă a cărții vechi, a fost mult ușurată, ele au devenit mult mai lizibile, au putut fi întregite textele cu mai multă ușurință, ba în unele cazuri au scos la iveală aspecte necunoscute. Muzeotehnic, privind existența laboratorului de restaurare hârtie, desigur alături de cel de metal-ceramică, a fost un mare câștig. Toate piesele pe acest suport sunt expuse într-o ținută estetică deosebită, ce le pune mult mai bine în valoare.

Utilitatea acestui laborator, încadrat acum, la 15 ani de existență, cu personal specializat și dotat cu aparatură de ultimă generație utilizată în investigații și restaurarea propriu-zisă, este o realitate care face din muzeul de istorie o instituție cu bază largă de comunicare cu valorile naționale și nu numai.

Muzeograf

Dorina Negulici

Muzeul Județean de Istorie Brașov

Fără a fi specialist în acest domeniu, afirm cu toată tăria, în calitate de beneficiar, că restaurarea include și o doză importantă mare de pasiune, pe care, colegele noastre au dovedit-o din plin în acești ani.

Importanța acestei arte, rezidă în primul rând, în transmiterea unei informații nealterate, generațiilor viitoare; și vreau să-i asigur pe sceptici, că epoca digitală, chiar dacă se va impune în viitorul apropiat sau îndepărtat, prețul hârtiei „artistice”, va atinge cote fabuloase.

Muzeograf

Măriuca Radu

Muzeul Județean de Istorie Brașov

Restaurarea și conservarea patrimoniului cultural reprezintă una dintre prioritățile rețelei muzeale din România. Importanța de care se bucură restaurarea de carte veche, documente din partea fiecărei institutii se reflectă în dotarea și încadrarea cu personal specializat.

Puțini sunt cei care patrund în fascinantă lume a cărții vechi și mai puțini sunt cei care cunosc migăloasa și dificilă muncă de restaurare în toată complexitatea ei precum și a celui care încearcă să o readucă la viață: restauratorul.

Acum când tehnica ne oferă posibilități multiple, restaurarea, de carte este o imbinare între vechi și nou, o punte între trecut și viitor.

În acest context demersul colegilor de la Muzeul Județean de Istorie Brașov este cu atât mai necesar și binevenit.

Alexandru Știrban

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Centrul Național de Conservare și Restaurare a Cărții Vechi

Cartea sau orice document, scrisoare pe suport papetar, pergament sau alte materiale, este un obiect muritor supus asediului diversilor factori: biologici, fizici, chimici și mecanici. Este nevoie de o adevărată știință de a conserva și a reface semnificațiile originale pierdute parțial sau estompate în timp pentru a consolida structura suport.

Restaurarea trebuie să servească la redarea stării de sănătate și a funcționalității obiectului pentru valorificarea științifică, pentru posibilitatea consultării lui. Timp de 30 ani în Laboratorul Muzeului Național al Literaturii Române, s-au salvat mii și mii de pagini de carte, manuscrise, periodice ori documente.

Pe lângă activitatea de restaurare, specialiștii laboratorului sunt preocupați de pregătirea practică a viitorilor restauratori.

Alături de Laboratorul Bibliotecii Naționale, fondator al școlii de restaurare carte-document, Muzeul Național al Literaturii Române a pregătit de-a lungul anului restauratori valoroși, răspândiți în toate laboratoarele din țară. Este o mândrie pentru cei „vechi”, în meserie, să vedem cum foști elevi

au reușit să organizeze un laborator de restaurare modern. De asemenea profesionalismul cu care au rezolvat salvarea multor valori(hărți, documente, cărți din fondul Muzeului Județean de Istorie Brașov) ne-au impresionat pe toți restauratorii, atât la diversele manifestări pe care le-au organizat sau la care au participat cu obiectele restaurate, saloanele de restaurare sau sesiunile de comunicare.

Șef Secție Restaurare

Cezarina Baraian

Muzeului Național al Literaturii Române București

SUMMARY

The 10th and a half anniversary of the setting up the old book and documents restoration lab (1992 – 2007) represents an outstanding accomplishment for the History Museum of Brasov city.

Then old book restorers succeeded, with high professionalism, patience and meticulousness, to display the public audience important values for the national cultural patrimony.

Note

¹ Sofia Știrban, *Din istoria hârtiei și filigranului: Tipografia Românească a Bălgradului (sec.XVII)*, Alba Iulia, 1999, p. 7.

² Vezi DVD-ul „Restituiri” atașat anuarului CVMIDAVA XXX – 2008 (DVD-ul conține o scurtă incursiune în istoria restaurării hârtiei, o prezentare a laboratorului de restaurare carte-veche și document al Muzeului Județean de Istorie Brașov precum și a celor mai reprezentative lucrări restaurate aici).

SCHIMB DE EXPERIENȚĂ NORVEGIA- ROMÂNIA PRIN PROGRAMUL LEONARDO DA VINCI:

„Migrare, Emulare și Codificare durabilă – formarea de experți în managementul documentelor și soft, în salvarea și restaurarea documentelor, în tehnici de emulare și codare XML a textelor cu aplicație în cărțile vechi și rare”

Elisabeta Marin

În perioada 01 – 14 septembrie 2006 în cadrul programului Leonardo da Vinci al Uniunii Europene a avut loc un stagiul de pregătire continuă sub forma unui schimb de experiență privind prezervarea și digitalizarea documentelor și a cărților vechi și rare. Proiectul inițiat de Biblioteca Universității *Transilvania* din Brașov a cooptat ca parteneri Biblioteca Județeană „George Baritiu” Brașov și Arhivele Naționale Brașov, ca instituții deținătoare de documente și carte rară, compatibile cu tema de studiu a proiectului.

Sosirea în țara de stagiul a avut loc la data de 1 septembrie 2006, zi în care a fost prezentat programul propus pentru durata stagiului, program care a impus planul de lucru și desfășurarea activităților în biblioteci subordonate Bibliotecii Universității din Bergen, în Biblioteca publică și Arhivele municipale și naționale din Bergen.

La **Biblioteca Universitară de Arte și Științe Umane** prezentarea a fost făcută de Jan-Olav GATLAND și Ane LANDOY. Biblioteca oferă spre studiu cărți, periodice, acces la baze de date, periodice și cărți în format electronic. De asemenea este oferită asistență de specialitate în identificarea informațiilor solicitate, precum și facilități în instruirea pentru folosirea adecvată a colecțiilor și serviciilor din bibliotecă. Pentru a avea acces la toate resursele oferite de Biblioteca Universității din Bergen este necesară și obligatorie achiziționarea unui card (library card), achiziționare care presupune doar prezentarea unui document de identitate. Fără acest card accesul în baza de date a Bibliotecii Universității din Bergen este imposibilă. Pierderea cardului trebuie anunțată imediat. Termenul de împrumut este de 4 săptămâni, nerespectarea lui aducând după sine sancțiuni de natură materială și retragerea accesului la resursele bibliotecii. Fiecare depozit de carte este dotat cu un copiator căruia i s-a adaptat un cititor de card, astfel încât copierea oricărui document nu poate fi făcută decât prin plata serviciului respectiv cu ajutorul cardului. Este considerată o metodă eficientă, rapidă și accesibilă tuturor utilizatorilor.

Împrumutul presupune accesul liber la raft și preluarea publicațiilor pe baza cardului individual, operațiuni urmate de identificarea prin codul de bare. O adevărată noutate în ceea ce privește restituirea publicațiilor o constituie folosirea unui sistem electronic de codare a lor. Procedul de codare se face prin atașare unei etichete electronice pe contracoperta fiecărei publicații, cu un cost estimat de 0,4 Euro pentru fiecare operațiune. Restituirea propriu-zisă se face prin folosirea unui aparat special, care citește eticheta și sortează publicațiile, distribuindu-le în cărucioare speciale

conform aranjării la raft. Nu este necesară prezența umană în manipularea publicațiilor restituite. Restituirea propriu-zisă se face prin folosirea unui aparat special, care citește eticheta și sortează publicațiile, distribuindu-le în cărucioare speciale conform aranjării la raft. Nu este necesară prezența umană în manipularea publicațiilor restituite.

BIBSYS

BIBSYS reprezintă catalogul electronic comun tuturor universitatilor din Norvegia. Prezentarea funcționării acestuia ne-a fost făcută de Anne B. ASMUL. Practic este vorba despre căutarea oricărui tip de informație, baza de date a BIBSYS-ului specificând imediat Biblioteca ce deține informația cerută. Sistemul poate fi accesat on line de oriunde din lume. Biblioteca de Arte și Științe Umane este dotată cu computere conectate la Internet, fiind accesibile gratuit fiecărui utilizator, un timp limitat în fiecare zi, pe baza de programare.

Colecții Speciale

În cadrul Bibliotecii de Arte și Științe Umane (BASU) există un departament separat destinat colecțiilor speciale. Acesta ne-a fost prezentat de Bjorn BAGGE și Rune KYRKJEBO. Colecțiile aflate în păstrarea și conservarea acestui departament conțin 950.000 de volume și periodice, peste 6.000 de ziare în format tipărit, 20.000 de ziare pe microfilm, peste 8.000 de manuscrise și 40.000 de hărți. Există, de asemenea, colecții de privilegii, diplome și manuscrise. În expoziția organizată special pentru stagiarilor români, au fost prezentate documente vechi, hărți, privilegii – sec. XII–XVI, scrisori (colecția Dickens, Holberg).

Salvarea și restaurarea documentelor vechi și rare reprezintă una dintre activitățile cheie ale departamentului „Colecții speciale”. Este vorba despre conversia documentelor pe suport de hârtie sau diverse formate electronice uzuale în procesul de creare a documentelor (Word, PDF, Quark, FrameMaker, etc) către formate structurate, „inteligente” (XML, SGML) sau către formate utilizate pentru publicarea pe Internet și pentru cărți electronice (HTML, OeB, Adobe eBook Reader, etc). O dată structurat, conținutul poate fi introdus în sisteme de management al documentelor sau arhive inteligente, existând în orice moment posibilitatea distribuției securizate pe multiple suporturi: Internet, CD-ROM, baze de date, dispozitive wireless.



Accesul la aceste colecții (consultarea) este doar electronic, majoritatea documentelor fiind digitalizate.

Avantajul imediat al punerii unei colecții de imagini pe Internet este accesul simultan al diferitelor categorii de public.

Există de asemenea un laborator de digitalizare pentru cărți vechi și rare, manuscrise, fotografii istorice dotat cu scannere performante, documator pentru microfilmarea de asigurare, aparat de fotografiat digital. Acesta permite fotografierea și capturarea digitală în vederea restaurării și publicării electronice a textelor și imaginilor vechi. Cele mai multe documente realizate în secolele trecute au fost fie manuscrise pe suport de pergament, fie tipărite pe hartie puternic acidă și au suferit degradări de-a lungul timpului.

Scannerul permite capturarea informației de pe aceste documente, astfel încât originalele să nu fie deloc afectate. Echipamentul este dotat cu un platan de tip balanță, ajustabil la dimensiunile lucrării și compensator în sensul păstrării constante a unghiului de deschidere a cărții, neforțând legătura ei. Sistemul de scanare se situează la distanță față de blocul cărții, fără a-l presa. Folosind o lumină rece (documentul nu este expus la raze UV), scannerul baleiază doar circa cinci secunde suprafața respectivă, fără a produce încălzirea fibrelor și fără a afecta tehnica de execuție a lucrării. Scanarea se face de la distanță, facilitând astfel manipularea filelor în conformitate cu normele de conservare.

Totodată, în acest laborator se realizează și restaurarea documentelor deteriorate.

Salvarea documentelor se realizează în format TIFF (Tagged Image File Format) la o rezoluție de 600 dots per. inch, la diferite rezoluții și adâncimi de culoare, în funcție de starea de conservare a documentului digitizat, iar apoi sunt convertite în format pdf.

Tehnologia nu ajută numai la protejarea documentelor vechi și rare ci contribuie și la înlăturarea barierelor culturale prin punerea la dispoziția marelui public, prin intermediul web-ului, a celor mai prestigioase colecții de manuscrise, documente și texte din secolele trecute.

În cadrul departamentului „Colecții Speciale” ne-au fost prezentate crearea și editarea documentelor în limbajul de codare XML. Pentru aceasta a fost folosit programul Adobe FrameMaker ce furnizează o puternică soluție de creație și publicistică. Acest program face posibilă migrația ușoară de la documentele nestructurate la cele structurate, este un instrument pentru crearea documentelor complexe cum ar fi manuale tehnice sau cataloage. Adobe FrameMaker.

Depozitele sunt dotate fără excepție cu rafturi compacte, acționate atât manual cât și electronic, având posibilitatea de a păstra un volum de publicații de 3 ori mai mare decât în rafturile obișnuite.

De remarcat sistemul de ventilație, aerisire și climatizare a tuturor spațiilor bibliotecii. În bugetul alocat reparațiilor capitale ale bibliotecii, 30% din buget a însemnat introducerea acestui sistem.



Biblioteca de Drept și Centru European de Documentare

Prezentarea bibliotecii a fost făcută de Halvor SIVERTSEN. Principalul scop al acestei biblioteci este de a oferi servicii de specialitate studenților și profesorilor Facultății de Drept. Sunt accesibile peste 100.000 de volume și mai mult de 2.000 periodice în format tipărit și electronic. Biblioteca este organizată în 57 de compartimente de stocare. Fondul de carte conține în principal cele mai importante publicații de specialitate din Scandinavia, precum și publicații în limbi de circulație europeană. De asemenea, se achiziționează literatură din domeniul științelor politice, filosofie, sociologia dreptului, criminologie. În cadrul Bibliotecii de Drept există un Centru de Documentare European ale cărui baze de date pot fi accesate de asemenea prin internet, folosindu-se resursele puse la dispoziție în sălile de acces, dar și resursele personale (laptop).

Biblioteca de Matematică și Științe Naturale

În cadrul acestei biblioteci, prezentată de Olav AAS și Susanne MIKKI, atât sistemul de adresare către public cât și sistemul intern este similar cu cele descrise mai sus. A fost de remarcat modalitatea de casare a unităților de bibliotecă, bazată pe frecvența de circulație a lor, și nu pe gradul de degradare a publicațiilor.

Biblioteca de fotografii



O filială distinctă a Bibliotecii Universitatii din Bergen este „Picture Collection” care păstrează fotografii începând din 1860, fiind păstrate și conservate plăcuțele fotografice pe sticlă, în original.

Prezentarea arhivei fotografice a fost făcută de Solveig GREVE, insistându-se asupra inventarelor documentelor fotografice pe categorii și perioade de timp. Cea mai mare parte a colecției de fotografii din Bergen, inclusiv filmele, este reprezentată de o donație a familiei KNUDSEN (una dintre cele mai renumite familii de fotografi din Norvegia).

Documentele sunt inventariate, digitalizate și partial accesibile pe Internet. Informațiile electronice sunt stocate într-o bază de date Microsoft Acces dezvoltată local cu ajutorul unei firme IT și cu interfața pentru Internet.

Ne-au fost de asemenea prezentate diferite soluții de reprografiere prin scanare, de la plăcuțele fotografice pe sticlă, microfilme și microfise, la documente A0, sepia și color.



Programul a inclus de asemenea vizitarea și prezentarea **Bibliotecii de Științe Sociale**, considerată ca fiind cea mai completă bibliotecă de profil din Norvegia ca urmare a deținerii a aproximativ 280.000 de volume și cca. 1.600 de abonamente la publicații periodice.

Colecțiile bibliotecii pot fi accesate folosind BIBSYS, regulile de funcționare fiind similare cu cele din celelalte biblioteci aparținând Universității din Bergen.



Biblioteca de Medicină a fost prezentată de Svern SIVERTSEN. Colecțiile acoperă în cea mai mare parte publicații din anatomie, biochimie și psihologie, precum și dicționare și enciclopedii de științe medicale. Este cea mai nouă filială a Bibliotecii Universității din Bergen, volumele datând dinainte de 1990, alte serii vechi fiind stocate în rafturi compacte. De remarcat că în conformitate cu noile legi din Norvegia în

domeniul construcțiilor, au fost alocate sume impresionante pentru crearea de spații antistres. De asemenea, ne-a fost prezentat portalul Bibliotecii de Medicina, făcându-se o demonstrație de regăsire a informației în baza de date ce cuprinde cataloage, periodice, lucrări de referință. Procedeu comun tuturor bibliotecilor din cadrul Universității din Bergen, și în cadrul acestei filiale se oferă în mod gratuit cursuri de inițiere în utilizarea bazei de date.

Departamentele de Achiziție și IT

Secția de achiziții este compusă din mai multe departamente, respectiv Departamentul Cărți în cadrul căruia se procedează la achiziționarea cărților străine și Departamentul Periodice unde se fac achiziții de ziare electronice și baze de date de referință. Acest departament are și rolul de depozit legal, aici ajungând câte o copie din fiecare publicație din Norvegia, precum și donațiile. Cea de a treia componentă a Departamentului Achiziții o constituie BORA (Bergen Open Research Archive). Prezentarea departamentelor a fost făcută de Ole G. EVENSEN și Elin STANGELAND.



BORA (Bergen Open Research Archive) este un depozit electronic, deschis și interoperabil, cumulativ și perpetuu, definit instituțional, cu un conținut de natură instructională și cu o arhivă accesibilă on-line. A fost lansat în noiembrie 2004 și este de fapt întreaga arhivă instituțională a Universității din Bergen. Programul BORA poate fi rulat folosind Dspace, conține în mod curent

minim 1077 de documente și maximizează accesul la cercetare și către alte instituții din afara Universității din Bergen. BORA a fost inițial creat pentru a include în baza sa de date și potențialul altor instituții în afara Universității din Bergen, și este parte a dezvoltării unui sistem național de căutare a informației, sistem intitulat **NORA** (Norwegian Open Research Archive). Proiectul NORA este finanțat de Arhivele Naționale din Norvegia și Autoritatea Națională pentru Muzee și Biblioteci. Principalele scopuri ale NORA sunt reprezentate de cooperarea internațională și scandinavă în domeniu, stabilirea și fundamentarea unui sistem național de căutare electronică, însumarea tuturor bazelor de date locale, crearea unui model unic de achiziție a metadatelor pentru Norvegia și, nu în ultimul rând, diseminarea informației.

Arhiva digitală a demarat în ianuarie 1998 și a devenit disponibilă pe Internet ca o cooperare între Arhivele istorice din Norvegia și Universitatea din Bergen. Conține câteva milioane de înregistrări ale surselor de căutare, reprezentând însemnări bisericești, militare și financiare, dar și înregistrări ale emigrației și emigranților. Până la sfârșitul lunii mai 1998 au devenit disponibile peste 2,3 milioane de înregistrări datând de după 1900, și aproape toate înregistrările din perioada 1865-1900. Arhiva digitală oferă două instrumente diferite, respectiv unul pentru căutare-regăsire-afisare a informațiilor, iar celalalt pentru situația statistică a respectivelor informații (numere absolute și procentaj). Arhiva digitală a avut ca punct de plecare ducerea la bun sfârșit a unui program inițiat de Arhivele Statului din Bergen, program ce a constatat în disponibilizarea tuturor resurselor deținute în format electronic și accesibile on-line.

Arhivele Naționale din Bergen (departament subordonat direct Guvernului din Norvegia) ne-au fost prezentate de directorul general John HERSTAD. Începând cu luna decembrie 1995, bazele de date au devenit disponibile pe Internet, în prezent institutia detinând mai mult de 1.400 de astfel de baze de date cu aproximativ 8.000.000 de înregistrări. Arhivele digitale includ protocoale începând cu 1801, de asemenea și baze de date cuprinzând emigranții norvegieni. Începând cu luna iulie 2000, bazele de date cu emigranții au devenit accesibile on-line, și conțin nume și date despre peste 700.000 de emigranți.

De asemenea, pot fi găsite, ca urmare a unei colaborări cu Arhivele SUA, referințe despre 330.000 de norvegieni emigranți. În afara celor de mai sus, Arhivele Naționale din Bergen contin documente incepind de la 1349 cu referire la protocoale juridice, registre medicale si acte referitoare la perioade de epidemii, cu referire in special la lepra. Toate documentele legate de evidenta bolnavilor de lepra, precum si de evolutia bolii ne-au fost prezentate in original si fac parte din patrimoniul UNESCO, la Bergen existand si un muzeu al leprei.

Sediul actual in care isi desfasoara activitatea Arhivele Naționale din Bergen a fost rechizionat in perioada celui de al doilea razboi mondial de ocupantii germani, la plecarea acestora ramainind in depozite o impresionanta cantitate de harti si alte materiale de natura militara privind ocuparea

Norvegiei.

Pe lângă acestea ne-au mai fost prezentate documente din activitatea tradițională a norvegienilor, pescuitul și construcția de nave. În mod deosebit ne-a impresionat și s-a insistat asupra tehnicilor de restaurare a documentelor, începând de la sanizare până la forma definitivă a restaurării. Metodele folosite constau în completarea lipsurilor din documente în funcție de gradul de deteriorare, cu hârtie japoneză, hârtie pelur, filmoplast și o baie cu materiale lichide specifice în vederea acoperirii golurilor existente în document. S-au vizitat și depozitele de arhivă, arhivă care, fără excepție, este dotată cu rafturi compacte pe diverse sisteme. Odată cu accesul on line la documente numărul solicitanților de informație a crescut în mod considerabil, iar documentele pot fi păstrate și conservate fără a fi „agresate” fizic.

La Arhivele Orașului Bergen, prezentate de Mona NIELSEN și Teje HARAM și subordonate direct Consiliului municipal, am avut acces în mod deosebit în depozite, acolo unde am putut vedea cele mai înalte tehnologii de manipulare a documentelor. Comanda de accesare se face cu ajutorul unui computer în care se introduce cota documentului solicitat, acesta devenind imediat disponibil cu ajutorul unui sistem automat de scripeți și rafturi pe orizontală, mai ales în cazul arhivei tehnice unde documentele au dimensiuni atipice. Toate depozitele sunt dotate cu rafturi compacte, cu senzori sau manuale, și sunt amplasate într-o nouă clădire construită pe amplasamentul fostei fabrici de bere din oraș, în interiorul unui munte. Arhiva a fost concepută și construită între două tuneluri rutiere care străpung muntele și prezintă un grad foarte mare de siguranță. Această arhivă a fost amenajată începând cu anul 1996 în baza unui program în care s-a decis pregătirea amplasamentului și a depozitelor în vederea preluării și pregătirii arhivelor de la persoane particulare și de la toate instituțiile orașului. Depozitele au 19 km de arhivă și 2 km de cărți.



Spațiul expozițional din incinta Arhivelor orașului Bergen este unul atipic prin modul în care se realizează expozițiile: rafturi tip hârti, orizontale, cu sertare în care exponatele sunt acoperite cu sticlă, acces deplin pentru persoanele cu dizabilități. Acest mod de prezentare expozițională are scopul de a stârni curiozitatea vizitatorilor și accentuează funcția interactivă a unei expoziții. Vizita stagiatorilor români la Arhivele orașului

Bergen a fost menționată la scurt timp după consumarea ei pe site-ul instituției.

Biblioteca Publică din Bergen are și rolul de bibliotecă municipală și a fost înființată în anul 1874. Clădirea în care funcționează datează din 1917, este clădire monument istoric, a fost complet renovată însă păstrându-se toate elementele vechii arhitecturi. Biblioteca are șase filiale și un bibliobus care deservește în mod constant 87 de destinații, inclusiv Penitenciarul Bergen. Între 1998-2002 s-a înregistrat o dublare a numărului de împrumuturi, însă ca urmare a unei complete informatizări structura de personal a crescut cu doar 11 procente.



Bugetul anual al Bibliotecii Publice din Bergen depășește 50.000.000 NOK, achiziția de carte și alte materiale specifice însemnând alocarea anuală a aproximativ 7.000.000 NOK. În sediul central al Bibliotecii pot fi regăsite departamente pentru copii, tineri și adulți, istorie locală și regională și mediateca. Se poate remarca o adevărată explozie a accesarilor portalului bibliotecii, de la 2,2 milioane în 2002, la 4,3 milioane în 2005, an în care peste 80.000 de împrumuturi au fost efectuate în sistem electronic.

Institutul de Germanistică

În cadrul stagiului ne-am întâlnit cu reprezentanții Institutului de Germanistică interesați de aspecte legate de accesul și aria de răspândire a publicațiilor de literatură germană contemporană în România. Din punctul de vedere al arhivelor am specificat că nu deținem asemenea publicații, iar cele din biblioteca documentară vin doar în completarea informațiilor din documente.

În cadrul stagiului a avut loc lansarea cărții intitulată „Aspects of the Digital Library”, editată de către Biblioteca Universității Transilvania Brașov în colaborare cu Biblioteca Universității din Bergen. Prezentarea fiecărui capitol din carte, făcută de autori, s-a constituit într-un adevărat seminar aflat în deplin acord cu tematica proiectului de stagiul.

Stagiul s-a încheiat cu eliberarea unor certificate de participare pentru fiecare stagiar.

În concluzie, accesul înlesnit de reprezentanții Universității din Bergen la Arhivele Naționale ale Norvegiei și la Arhivele orașului Bergen ne-a oferit posibilitatea de a aprecia grija deosebită pentru păstrarea și conservarea documentelor prin asigurarea în primul rând a spațiilor de depozitare, dotarea acestora, camere de prelucrare pentru



arhiva preluată de la firme, instituții și persoane particulare.

Acest stagiul m-a determinat să continui și să insist în demersurile pentru finalizarea lucrărilor de modernizarea a sediului Arhivelor Naționale din Brașov prin amenajarea de noi spații și crearea de săli multimedia, expoziții, săli de conferințe, modernizarea sălii de lectură etc.

Pe lângă acestea o importanță deosebită a constituit-o demonstrația din laboratorul de restaurare și microfilmare. Acest schimb de experiență constituie posibilitatea de a informa și a trece la aplicarea cunoștințelor dobândite în activitățile arhivistice pe care le desfășurăm, pe linia de păstrare, conservare a documentelor, cărților vechi și rare, valorificare microfilmare, digitizare, accesibilizare on-line.

Menționăm că la încheierea stagiului conducerea Universității din Bergen și toți cei care ne-au îndrumat și inițiat în acest stagiul au apreciat în mod deosebit intervențiile stagiarelor în discuțiile purtate și profesionalismul acestora.

Pe lângă aceasta au subliniat și au apreciat în mod deosebit unitatea de idei a tuturor stagiarelor și interesul acestora pentru tot ceea ce este bun scris, indiferent de instituția deținătoare.

Prezența stagiarelor români la Arhivele orașului Bergen a fost publicată pe site-ul acestei instituții:

http://www.bergen.kommune.no/scope/bzarkivet_/ekstern/09092006.html

ISSN 1224-502X

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>